

ISSN 2663-9009 (Print)

ISSN 2663-9017 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.

**СЕРІЯ: ОСВІТА. СОЦІАЛЬНІ
ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (6)

Чернігів 2021

УДК (051) [378+33+159.9]

НЗ4

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 8 від 01 липня 2021 р.).

*Видання «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки» внесено до **Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 № 420, відповідно до якого журналу надано категорію «Б».***

Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2021. № 1 (6). 192 с.

У цьому випуску журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки» вміщено статті, присвячені актуальним питанням освітньої діяльності, методології соціально-гуманітарних наук, формуванню іншомовної та комунікативної компетентностей, розвитку виховання самостійності у студентської молоді, розгляду актуальних проблем соціально-психологічного характеру формування особистості, психологічного середовища організацій тощо.

Видання буде корисним для науковців, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК (051)[378+33+159.9]

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: Тогочинський О. М., доктор педагогічних наук, професор; заслужений працівник освіти України.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Гончаренко О. Г., доктор економічних наук, професор;

Аніщенко В. О., доктор педагогічних наук, доцент.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Кравчук Г. В., доктор економічних наук, професор (Україна);

Гаркуша С. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна);

Пліско В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна);

Ключко А.О., кандидат педагогічних наук; доцент (Україна);

Чебоненко С. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Разумейко Н. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Хазратова Н.В., доктор психологічних наук, доцент (Україна);

Борисенко І. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Сіренко К. Ю., кандидат економічних наук (Україна);

Вайнос Смальскис, доктор наук, професор, Інститут державного управління (Литовська Республіка);

Чу В. Нгуен, доктор наук, Університет Хьюстон Даунтаун, Коледж Бізнесу (Сполучені Штати Америки);

Маурісіо Гаріта Гутьєррес, доктор наук, Університет Франциско Маррокін (Гватемала);

Чуреа Марія, доктор наук, Університет Петрошани (Румунія);

Четин Бекташ, доктор наук, професор, Університет Газіосманпаша (Туреччина);

Олександра Кузьор, хабілітований доктор гуманітарних наук, факультет організації та управління, Сілезький технічний університет (Забже, Польща);

Майкл Е. Нільсен, доктор наук, професор, завідувач кафедри психології, Університет штату Джорджія (США).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Аніщенко В. О., доктор педагогічних наук, доцент.

Заснований у 2018 році. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 23591-13431Р

© Академія Державної пенітенціарної служби, 2021

ISSN 2663-9009 (Print)

ISSN 2663-9017 (Online)

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY**

SCIENTIFIC HERALD OF SIVERSHCHYNA.

**SERIES: EDUCATION. SOCIAL
AND BEHAVIOURAL SCIENCES**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1 (6)

Чернігів 2021

UDC (051)[378+33+159.9]
DOI 10.32755/sjeducation.2021.01

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 8 on July 01, 2021).

According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 15.04.2021 № 420 scientific journal "Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences" is included to the List of scientific professional publications of Ukraine of "B" category.

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences: a Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2021. № 1 (6). 192 p.

This issue of the journal «Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences» contains articles dedicated to the topical issues of educational activities, methodology of social sciences and humanities, foreign language and communicative competencies forming, breeding student youth's independence, consideration of topical problems of personality's socio-psychological nature forming, psychological environment of organizations, etc. This issue will be useful for scientists, teachers, PhD students, undergraduates and students of higher educational institutions.

UDC (051)[378+33+159.9]

EDITOR-IN-CHIEF: Togochynskyi O. M., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor; Honored Worker of Education of Ukraine.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Honcharenko O. G., Doctor of Sciences (Economics), Professor;

Anishchenko V. O., Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Kravchuk H. V., Doctor of Sciences (Economics), Professor; Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine);

Harkusha S. V., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor; T. H. Shevchenko National University, «Chernihiv Colehium», Chernihiv (Ukraine);

Plisko V. L., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor; T. H. Shevchenko National University, «Chernihiv Colehium», Chernihiv (Ukraine);

Klochko A. O., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor; National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Kyiv (Ukraine);

Chebonenko S. O., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor; Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine);

Razumeiko N. S., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor; Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine);

Khazratova N.V., Doctor of Sciences (Psychology), Associate Professor; Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University (Ukraine);

Borysenko I. V., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine);

Sirenko K. Yu., Ph.D. in Economics; Ukraine Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine);

Smalskys V., Doctor of Sciences, Associate Professor, Mykolas Romeris University-Institute of Public Administration (Lithuania);

Nguyen Chu V., Ph.D. in Davies College of Business, University of Houston-Downtown (USA);

Mauricio Garita Gutierrez, Doctor of Sciences, Universidad Francisco Marroquin (Guatemala);

Ciurea Maria, Doctor of Sciences, University of Petrosani (Romania);

Cetin Bektas, Doctor of Sciences, Professor; Tokat Gaziosmanpasa (Turkey);

Aleksandra Kuzior, Ph.D., Doctor of Sciences of Humanities, Associate Professor, Faculty of Organization and Management, Silesion University of Technology (Zabrze, Poland);

Michael E. Nielsen, Ph.D., Doctor of Sciences (Psychology), Professor, Chair of Psychology Department, Georgia Southern University (USA).

RESPONSIBLE SECRETARY: Anishchenko V. O., Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor; Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine).

Founded in 2018. Certificate of state registration: Series KV № 23591-13431R

© Academy of the State Penitentiary Service, 2021

ЗМІСТ

<i>Анищенко В. О.</i> Оптимізація управління освітнім середовищем закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання: гендерний аспект	7
<i>Борисенко І. В.</i> Особливості функціонування англomовної розмовної лексики в українській мові	18
<i>Волеваха І. Б., Інжисєвська Л. А., Михайленко О. О.</i> Вплив задоволеності засуджених та ув'язнених міжособистісними відносинами на їх суїцидальні схильності	30
<i>Гончаренко О. Г.</i> Оцінка рівня життя населення України	44
<i>Данильченко Т. В.</i> Специфіка застосування математико-статистичних методів в українських дослідженнях благополуччя особистості.....	56
<i>Доній Н. Є.</i> Історико-філософський погляд на феномен демократії... ..	77
<i>Єрмак С. М., Гетта В. Г.</i> Пізнавальна самостійність учнівської та студентської молоді в умовах дистанційного навчання	87
<i>Настояща У. В.</i> Субкультура засуджених як вид кримінальної субкультури: культурно-історичний аспект	98
<i>Пилипенко В. М., Педорич А. В., Гончар В. В.</i> Методика виховання самостійності в курсантсько-студентській молоді засобами фізичної підготовки.....	112
<i>Тушко К. Ю.</i> Формування науково-дослідницької компетентності офіцерів-прикордонників в ад'юнктурі у процесі викладання навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації»	122
<i>Третяк О. С., Чебоненко С. О., Мошта І. М.</i> Педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій	133
<i>Черой Л. І.</i> Специфіка викладання навчальної дисципліни «Морехідна астрономія» майбутнім судноводіям.....	148
<i>Шендерук О. Б., Набок А. І.</i> Зміст дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням», розробленої для курсантів другого року навчання спеціальності «Психологія» Академії Державної пенітенціарної служби.....	156
<i>Шумейко З. Є.</i> Формування мовнокомунікативної компетентності працівників Державної кримінально-виконавчої служби на засадах комунікативного підходу.....	168
<i>Щербата В. Г., Борець Ю. В.</i> Теоретичний аналіз причин ревнощів.....	179

CONTENT

Anishchenko V. Optimization of educational environmental management of higher educational institutions with specific learning conditions: gender aspect	7
Borysenko I. Peculiarities of the conversation vocabulary functioning in the ukrainian language.....	18
Volevakh I., Inzhyevska L., Mykhailenko O. Satisfaction influence of convicted and imprisoned persons with interpersonal relations on their suicidal intentions.....	30
Honcharenko O. Assessment of living standards of the Ukrainian population	44
Danylchenko T. Specifics of application of mathematical and statistical methods in studies of personal well-being in Ukraine.....	56
Donii N. Historical and philosophical view on the democracy phenomenon.....	77
Yermak S., Hetta V. Cognitive independence of pupils and student's youth in conditions of distance learning	87
Nastoiashcha U. Subculture of convicted as from criminal subculture: cultural and historical aspect.....	98
Pylypenko V., Pedorych A., Honchar V. Methodology of education of independence in cadet and student's youth by means of physical training.....	112
Tushko K. Formation of research competence of border officers graduate students in the process of teaching the academic discipline «Theory and methodology of scientific argumentation»	122
Tretiak O., Chebonenko S., Moshta I. Pedagogical conditions of communicative competence formation of the future specialists for socionomic professions.....	133
Cheroi L. Specifics of teaching the academic discipline “Sea astronomy” to future boatmaster	148
Shenderuk O., Nabok A. Contents of the academic discipline «Foreign language for professional direction» developed for second-year students of the specialty «Psychology» of the Academy of the State Penitentiary Service	156
Shumeiko Z. Formation of language communicative competence of the State criminal and executive service employees on the basis of communicative approach.....	168
Shcherbata V., Borets Yu. Theoretical analysis of the causes of jealousy.....	179

УДК 378:005:305

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.007

ОПТИМІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Аніщенко Вікторія Олександрівна, доктор педагогічних наук,
доцент, професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34
e-mail: oceansoulvik11@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-5062-3789

Доцільність дослідження з проблеми оптимізації управління освітнім середовищем у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які готують до професійної діяльності офіцерів із врахуванням гендерного аспекту, обумовлена низкою факторів, серед яких головним є прагнення України інтегруватися в європейський та світовий простір, де здебільшого менеджмент різних сфер, у тому числі й освітянської, враховує гендерний принцип рівності.

Мета статті полягала в окресленні шляхів оптимізації управління освітнім середовищем закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання із врахуванням гендерної складової в освітньо-виховному процесі.

У статті зазначається, що метою формування майбутнього офіцера як особистості, як представника інтелектуального ресурсу суспільства, освітній менеджмент закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання має враховувати новітні підходи, в тому числі гендерно орієнтовані, для реалізації концепції філософії освіти ХХІ століття.

Висновок. Оптимізація освітнього середовища закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання із врахуванням гендерного маркера приводить до позитивних результатів, а саме: до подолання певних соціально-педагогічних суперечностей, суттєво сприяє вдосконаленню методологічних принципів навчання майбутніх офіцерів; прискорює розвиток культури взаємин між офіцерами-чоловіками та офіцерами-жінками на засадах взаємоповаги, толерантності тощо.

Впровадження гендерного складника в управління закладами освіти із специфічними умовами навчання забезпечить формування офіцерів нової форми, які за своїми професійними та особистісними якостями будуть готові до виконання різних за складністю професійних завдань та прийняття рішень у складних життєвих ситуаціях, а також рівень їхньої професійної компетентності буде відповідати вимогам міжнародних освітніх стандартів.

Ключові слова: гендер, принцип гендерної рівності, гендерний маркер, оптимізація освітнього процесу, менеджмент освіти.

OPTIMIZATION OF EDUCATIONAL ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS: GENDER ASPECT

Anishchenko Viktoriia, Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Professor of the Department of Pedagogy
and Humanitarian Disciplines,

Academy of the State Penitentiary Service
(34, Honcha st., Chernihiv, 14000, Ukraine)
e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-5062-3789

The expediency of research on the problem of optimizing the educational environment management in higher educational institutions with specific learning conditions that train officers for professional activities considering the gender aspect is due to a number of factors, the main one of which is Ukraine's desire to integrate into the European and world space, where for the most part is the management of various spheres, including educational one, takes into account the gender principle of equality.

The purpose of the article. *The purpose of the article is to outline the ways to optimize the educational environment management of higher educational institutions with specific learning conditions, taking into account the gender component in the educational process.*

Results. *The article notes that in order to form a future officer as a person and as a representative of the intellectual resource of society, educational management of higher educational institutions with specific learning conditions should take into account the latest approaches, including the gender-oriented one, in order to implement the philosophy of the XXI-st century education.*

It is concluded that the optimization of educational environment of higher educational institutions with specific learning conditions taking into account the gender marker leads to positive results, namely: overcoming certain socio-pedagogical contradictions, significant contribution to improving the methodological principles of future officers' training; accelerating the development of a culture of relations between male and female officers on the basis of mutual respect, tolerance, etc.

Value. *The introduction of a gender component in the educational institutions management with specific learning conditions will ensure the officers' formation of the new formation, who by their professional and personal qualities will be ready to perform various difficult tasks and decisions making in difficult life situations, and their professional competence will meet the requirements of international educational standards.*

Key words: *gender, principle of gender equality, gender marker, optimization of educational process, education management.*

Постановка проблеми. Традиційні погляди на світ та порядок суспільного розвитку на теперішній час суттєво трансфор-

муються, що пов'язано з протіканням різних процесів в економіці, політиці, соціальній сфері й культурі. Однією з таких змін є поява політичних партій, громадських організацій та освітніх закладів, що будують свою діяльність із врахуванням принципу гендерної рівності.

Процес гендерної рівності набуває все більше обертів та має вияв позитивного результату в різних сферах життєдіяльності людини, в тому числі й освітянській сфері. Освітні функції, які виконують науково-педагогічні працівники в закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання, пов'язані з формуванням культури та професійних й особистісних цінностей курсантів, професійної компетентності, яка на теперішній час обов'язково має бути доповнена гендерною складовою.

Врахування принципу гендерної рівності є однією з вимог низки імплементованих Україною міжнародно-правових актів Організації Об'єднаних Націй, що стає правовим фундаментом системи, спрямованої на забезпечення досягнення гендерної рівності. Україна закріпила цей принцип у вітчизняних законодавчих актах, хоча само по собі декларативне закріплення різних прав і свобод у гендерній сфері не дозволяє забезпечити їх реальну реалізацію. Для виконання цього завдання необхідно функціонування спеціальних механізмів, і, в першу чергу, – інституційного, функціонування якого спрямована й на забезпечення гендерної рівності у різних сферах життя. Так, маємо зазначити, що заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання є саме тими інституціями, які мають чітко розуміти необхідність дотримання принципу гендерної рівності під час формування власного менеджменту освіти, і в тому числі організації освітнього середовища та створенні педагогічних умов для формування гендерної компетентності як складової професійної компетентності майбутніх офіцерів. Це пов'язано з тим, що саме в цих закладах вищої освіти на сьогодні здобувають освіту майже рівна кількість курсантів жіночої та чоловічої статі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень проблеми гендерної політики в Збройних Силах України, Державної прикордонної служби України, підрозділах Міністерства внутрішніх сил України, Державної кримінально-виконав-

чої служби України можна виділити низку наукових досліджень вітчизняних учених і практиків, а саме: І. Грицай [3], Н. Дубчак [5], Л. Кринець [9], О. Олійника [2] та ін. Безпосередньо питанням гендерної рівності, формування гендерної культури присвячені праці закордонних дослідників М. Кіммеда [7], Б. Реардона [10] та ін. Проблеми запровадження гендерної складової в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання розглядають О. Андрощук [1], А. Беспалько [12], В. Дияк [4], А. Іноземцев [6], О. Ковальова [8], О. Луцький [1], В. Мірошніченко [11], І. Почекалін [11], С. Стецюк [12], К. Тушко [4] та інші.

Віддаючи належне дослідженням великої кількості науковців, маємо констатувати недостатню розробленість створення сприятливого освітнього середовища в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, а також певним елементам його управління.

Мета статті – окреслити шляхи оптимізації управління освітнім середовищем закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання із врахуванням гендерної складової в освітньо-виховному процесі.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання спрямовують свою основну діяльність на якісну підготовку фахівців-офіцерів, на формування їх професійної компетентності та готовності до виконання не тільки службово-професійних завдань, але й до вирішення інших суспільно важливих проблем (захист кордонів, безпека суспільства, захист прав і свобод громадян, створення умов для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчат, зниження рівня гендерно зумовленого насильства, забезпечення реалізації державних соціальних програм щодо гендерної рівності жінок і чоловіків тощо).

Головним у процесі підготовки фахівців-офіцерів є створення умов для формування не тільки професіонала, а також одночасно розвиненої особистості – вихованої й культурної людини, яка під час несення служби та вирішення проблем професійного характеру буде діяти на підставі принципів гуманізму, людяності, честі, моральності, добропорядності тощо.

З метою формування майбутнього офіцера як особистості, як представника інтелектуального ресурсу суспільства, освітній менеджмент закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання має запроваджувати новітні підходи, в тому числі гендерно орієнтовані, для реалізації концепції філософії освіти XXI століття.

Велика роль у запровадженні інноваційних підходів управління освітнім процесом належить науково-педагогічній спільності закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання. Науково-педагогічні працівники разом із здобувачами вищої освіти формують загальну культуру, в тому числі гендерну культуру, створюють базу для розуміння гендерних питань всіма суб'єктами освітнього процесу, мають можливість змінити освітнє середовище для покращення мотивації до гендерних перспектив у повсякденній праці та створення траєкторії власної кар'єри протягом життя.

Менеджмент закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання має певні особливості. Вони пов'язані з тим, що курсанти – здобувачі вищої освіти одночасно вчать та несуть службу, виконують різні службові завдання, що наближені до майбутньої професійної діяльності. Це означає, що із врахуванням гендерного маркера, змін у нормативно-правовій базі щодо несення служби у військових формуваннях, курсанти незалежно від статі мають виконувати однакові за складністю службово-професійні функції (в тому числі несення добових нарядів). До того ж усі курсанти мають відпрацьовувати лідерські якості під час як аудиторної (навчальної) діяльності, так і під час несення служби. І попри наявне переконання в тому, що чоловіки більш схильні бути лідерами, не може бути різниці між курсантами різної статі. Курсантки мають бути залучені до всіх видів діяльності, виконувати різні ролі, проходити певні випробування розумового та фізичного характеру в межах тієї спеціальності, за якою вони отримують вищу освіту, яка потім надасть їм можливість гідно виконувати професійні завдання під час несення служби у Збройних Силах України, Державній прикордонній службі, Державній кримінально-виконавчій службі та інших сферах безпеки і оборони нашої країни.

Оптимізація освітнього середовища, освітнього процесу у складі вищої освіти із специфічними умовами навчання, на нашу думку, є своєчасною дією щодо сприяння саморефлексії здобувачів вищої освіти і формуванню в них усвідомлення рівності статі. Відкрито обговорюючи гендерні питання, посилаючи виклик гендерній нерівності, науково-педагогічні працівники можуть допомогти курсантам розпізнавати ситуації, в яких привілеї, що базуються на їхній особистості, дають їм більше можливосте, ніж інші. На практичних заняттях мають розв'язуватися ситуаційні вправи, під час яких викладач має висвітлювати певні ситуації, коли вирішуються завдання щодо подолання статевої дискримінації, соціальної нерівності, в цілому змінюються стереотипи стосовно як до жінок, так і до чоловіків (оскільки гендерні питання стосуються одночасно обох статей) тощо.

Також викладачі мають заохочувати до відкритості різних поглядів курсантів жіночої та чоловічої статі, врахування яких є важливим для вирішення практико-орієнтованих завдань професійного спрямування (наприклад, оборона державного кордону, під час якої необхідно турбуватися не тільки про захист цивільних осіб, але й про попередження сексуального насилля, насильницьких злочинів, продовольчої нестабільності та епідемії тощо; несення служби в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, де виникає низка факторів, що загрожують офіцерам – як жінкам, так і чоловікам та ін.).

Треба зауважити на тому, що знання викладачем гендерної динаміки в аудиторії, під час позааудиторної діяльності з курсантською спільнотою виступає певним інструментарієм усвідомлення свого впливу на формування вдосконалених гендерних норм у закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Гендерні аспекти освітнього контенту мають бути висвітлені в навчальній програмі, дизайні, методології та навчальних ресурсах майже всіх дисциплін (головне під час створення навчально-методичного забезпечення розуміти, як буде сприйматися навчальний матеріал різними здобувачами в аудиторії). Це означає, що всі матеріали навчальної дисципліни мають однаково висвітлювати ролі чоловіків і жінок в історичному аспекті, можливостях застосовувати особистісні схильності до управлінської, ін-

женерної справи, створення стратегічних і тактичних планів дій різного характеру надзвичайних ситуацій тощо.

Особливо маємо звернути увагу на культуру спілкування під час проведення аудиторних занять, що базується на використанні мовного стилю, груповій роботі, гендерному розподілу завдань тощо. Безперечно, слід уникати навмисно дискримінуючої, сексистської промови або звернення до здобувачів вищої освіти. Необхідно потурбуватися про те, щоб застосовувати гендерно нейтральні (без врахування гендерного аспекту) мовні вирази (наприклад, коли військовослужбовець має йти в бій, його головним завданням є захист мирних жителів). Викладачі мають уникати стереотипізації, а, навпаки, повинні використовувати гендерно нейтральні формулювання. Під час вивчення навчального матеріалу курсанти мають відчувати, що подані практичні приклади (службово-професійні, життєві ситуації) надають можливість взяти досвід як жіночий, так і чоловічий частині навчальної групи. В цілому, спостереження показали, що у великих аудиторних дискусіях курсанти-чоловіки мають тенденцію до домінування, однак якщо курсанти-жінки бажають проявити лідерські ролі у дискусії, то викладач має «м'яко» підказати курсантам-чоловікам, що їм треба дещо поступитися й надати можливість курсантам-жінкам теж проявити себе в дискусії. Тут головна роль викладача полягає в тому, щоб під час дискусії всім була надана можливість висловити власний погляд та навчити курсантів слухати й чути один одного, тверезо сприймати критику, надавати коментарі та ставити слушні запитання.

Викладачі мають розуміти, що їх особистісні характеристики (гендерна належність, вік, ранг, військовий та бойовий досвід, етнічна належність, рівень освіти тощо) дозволяють деяким курсантам здебільшого усвідомлювати здатність до участі в освітній діяльності, в можливостях змінювати гендерні маркери освітнього середовища закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Неможливо обійти увагою процес оцінювання здатностей курсантів щодо вивчення, розуміння й застосування освітнього контенту. Результати спостереження за цим процесом надали змогу зробити такі висновки: викладачі мають забезпечити оці-

нювання за однаковими критеріями всіх курсантів незалежно від статі (здебільшого це стосується виконання навчальних завдань з тактико-спеціальної, вогневої, правоохоронної, фізичної та іншої професійно орієнтованої підготовки); критерії оцінювання мають точно віддзеркалювати знання кожного курсанта з навчальної дисципліни та його/її здатність застосовувати їх під час військових, бойових, правоохоронних та інших професійних дій в умовах мирного та військового часу, надзвичайних ситуацій, що вимагають швидкого реагування та прийняття певного професійно грамотного рішення; викладачі оцінюють не тільки інтелектуальні якості курсантів, але й творчі, комунікативні, соціально орієнтовані, етичні та інші; викладачі мають надавати рівні можливості курсантам щодо демонстрації їхніх знань (наприклад, у письмовій формі, мовній формі, презентаційній формі – портфоліо, відеодемонстрація слайдів, роликів, фільмів тощо, груповій роботі); викладачі мають активно заохочувати всіх курсантів до саморозвитку та самовиховання щодо навчання, в тому числі розширення гендерних знань; викладачі розглядають, як оцінки можуть бути використані для підвищення самооцінки та стимулювання позитивної поведінки курсанта в закладі вищої освіти, заохочуючи важку працю й спростовуючи уявлення про те, що досягнення визначаються вродженими здібностями (особливо у чоловіків) та вдачею й зовнішнім виглядом (особливо у жінок). Усе вищевикладене вказує на те, що викладач відіграє велику роль у процесі оптимізації освітнього середовища із врахуванням гендерних маркерів.

В органах управління закладом вищої освіти із специфічними умовами навчання мають бути задіяні як чоловіки, так і жінки, які своєю поведінкою та професійними діями будуть надавати приклад у формуванні гендерно орієнтованого комунікативного процесу та гендерної культури.

Висновки. Оптимізація освітнього середовища закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання із врахуванням гендерного маркера приводить до позитивних результатів, а саме: прискорює розвиток культури взаємин між офіцерами-чоловіками та офіцерами-жінками на засадах взаємоповаги, толерантності, надаючи їм можливості до самореалізації як чоловіка,

так і жінки; сприяє вдосконаленню методологічних принципів навчання майбутніх офіцерів, тобто методологія стає «гендерно нейтральною» – спрямована на використання гендерно чутливої термінології в навчальному матеріалі, наукових дослідженнях тощо; послідовне впровадження гендерного складника в менеджмент закладів освіти із специфічними умовами навчання забезпечать формування офіцерів нової формації, які за своїми професійними та особистісними якостями будуть відповідати вимогам міжнародних освітніх стандартів.

Список використаних джерел

1. Андросчук О. Ю., Луцький О. Л. Гендерний аспект у військовій сфері. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadsps_2011_1_20 (дата звернення: 25.02.2021).
2. Гендерна політика у Збройних Силах України: проблеми теорії та практики: монографія / за заг. ред. О. М. Олійника. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 334 с.
3. Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2018. 560 с.
4. Дияк В. В., Тушко К. Ю. Формування гендерної компетентності майбутніх фахівців як наукова проблема. Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 25 квітня 2018 року). Хмельницький: НаДпсу, 2018. С. 101–102.
5. Дубчак Н. І. Жінки у Збройних Силах України: проблеми гендерної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 4. С. 187–192.
6. Іноземцев Т. В., Іноземцев А. В. Гендерна складова частина у навчальному процесі кафедр військової підготовки закладів вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 33. Т. 1. С. 56–62.
7. Кімелл Майкл С. Гендерне суспільство. Київ: Сфера, 2003. 490 с.
8. Ковальова О. В. Сутність гендерної політики в сфері освіти та науки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2014. С. 74–77.
9. Кримець Л. В. Гендерна компетентність військового керівника: проблеми формування та досвід АТО. *Військова освіта*. 2016. № 2 (34). С. 138–145.
10. Reardon B. Gender Justice as a Goal of Peace. *Education. SangSaeng*. № 7 (June 30, 2003).

11. Почекалін І. М., Мірошніченко В. І. Теоретичні засади гендерної освіти. *Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 25 квітня 2018 року). Хмельницький: НаДпсу, 2018. С. 229–231.

12. Стецюк С. П., Беспалько А. О. Щодо питання забезпечення гендерної рівності у системі військової освіти (на прикладі прийому до військових ліцеїв). *Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 25 квітня 2018 року), 2018. С. 250–253.

References

1. Androshchuk, O. Yu. and Lutskiy, O. L. (2011), Gender aspect in the military sphere, *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, Issue 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_1_20 (accessed 25 February 2021).

2. *Gender policy in the Armed Forces of Ukraine: problems of theory and practice*: monograph (2012), in Oliinyk, O. M. (Ed.), Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine, Kyiv.

3. Hritsai, I. O. (2018), *The mechanism of ensuring the principle of gender equality: theory and practice*: monograph, High-Tech. Press, Kyiv.

4. Dyiak, V. V. and Tushko, K. Yu. (2018), *Formation of gender competence of future specialists as a scientific problem. Implementation of gender policy at the present stage of society development: state, problems, prospects*: materials of the International scientific-practical conference (Khmelnyskyi, 25 April, 2018), National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnyskyi, pp. 101–102.

5. Dubchak, N. I. (2008), Women in the Armed Forces of Ukraine: problems of Gender Policy, *Strategic priorities*, No. 4, pp. 187–192.

6. Inozemtsev, T. V. (2021), Gender component in the educational process of military training departments of higher educational institutions, *Innovation pedagogy*, Issue 33, Vol. 1, pp. 56–62.

7. Kimmel Mike S. (2003), *Gender society*, Sphere, Kyiv.

8. Kovaleva, O. V. (2014), The essence of gender policy in education and science, *Legal scientific electronic journal*, No. 4, pp. 74–77.

9. Krimets, L. V. (2016), Gender competence of the military leader: problems of formation and experience of anti-terrorist operation, *Military education*, No. 2 (34), pp. 138–145.

10. Reardon, B. (2003), Gender Justice as a Goal of Peace, *Education. SangSaeng*, No. 7 (June 30, 2003).

11. Pochekalin, I. M. and Miroshnichenko, V. I. (2018), *Theoretical principles of gender education. Implementation of gender policy at the present stage of society development: state, problems, prospects: materials of the International scientific-practical conference* (Khmelnyskyi, 25 April, 2018), National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnyskyi, pp. 229–231.

12. Stetsiuk, S. P. and Bespalko, A. O. (2018), On the issue of ensuring gender equality in the military education system (on the example of admission to military lyceums). *Implementation of gender policy at the present stage of society development: state, problems, prospects: materials of the International scientific-practical conference* (Khmelnyskyi, 25 April, 2018), National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnyskyi, pp. 250–253.

УДК 811.111

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.018

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ РОЗМОВНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Борисенко Ірина Василівна, кандидат педагогічних наук,

доцент, завідувач кафедри іноземних мов,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34,
e-mail: borisenko-irina@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-1191-3126

Стаття містить аналіз основних лексико-семантичних характеристик запозичень з англійської мови у сучасній українській мові; процесу їх адаптації й особливостей вживання в національній мові. З'ясовано, що результати таких розвідок мають значне теоретичне і практичне значення, оскільки вони можуть демонструвати взаємодію мовних і соціокультурних аспектів. Актуальність дослідження зумовлена зростаючою чисельністю мовних запозичень в українській мові та інтересу до особливостей їх функціонування в новому лінгвістичному просторі. Зазначено, що основним мовним середовищем функціонування англомовних запозичень є молодіжна розмовна лексика.

Розглянуто основні типи запозичених лексичних одиниць (пряме запозичення і калькування). Визначено, що процес мовного запозичення не обмежується механічним перенесенням лексеми, слово може набувати нових значень, характеристик й змістовного наповнення.

Проаналізовано ключові лексико-семантичні характеристики сучасного розмовного мовлення (базатозмістовність; мульти-функціональність; синонімія; пляризація та нейтралізація значення; підвищення або зниження статусу слів для емоційного підсилення).

Доведено, що сленговим словам і виразам притаманна постійна оновлюваність, стислість, дотепність, а до основних функцій сленгу віднесено комунікативну, світоглядну та емоційно-оцінну.

Ключові слова: розмовна лексика, взаємодія, мовний і міжкультурний аспект, семантичні зміни, стилістичні особливості.

PECULIARITIES OF THE CONVERSATION VOCABULARY FUNCTIONING IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Borysenko Iryna, PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Head of Foreign Languages Chair,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: borisenko-irina@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-1191-3126

The research is carried out from the focus on the analysis of the main lexical and semantic characteristics of the borrowings from the English language in the

modern Ukrainian language. It is found out that the results of such researches are of considerable importance both from the theoretical and practical point of view as they give the opportunity to outline the interaction between linguistic, social and cultural aspects. The increasing number of the borrowings in the Ukrainian language and the features of their functioning within a new linguistic situation condition the urgency of the research. The article clarifies youth conversational vocabulary as the key linguistic environment for its use.

The article also covers the main types of the borrowing words (direct borrowing and calquing). In the work are considered the new meaning, characteristics and connotation the borrowing words can get in a new language.

The basic lexical-semantic features of the modern conversational units are outlined (namely lots of connotations, multi-functionality, synonymizing, polarization; the elimination of certain features of words; giving or removing the emphasis to the word).

It is proved that constant change, laconism, smartness are specific to slang; communicative, emotional and assessing functions of the slang are also specified in the article.

Key words: *conversational vocabulary, interaction, linguistic, social and cultural aspects, semantic changes, stylistic features.*

Постановка проблеми. Сучасного українця вирізняє активне використання англомовних запозичених лексичних одиниць у рідній мові, що обумовлено глобальним процесом інтернаціоналізації англійської мови. Численні англіцизми систематично поповнюють лексичний склад української мови, відображаючи не лише мовні, а і соціокультурні процеси, що відбуваються в українському суспільстві XXI століття. Дослідження питань сучасної міжкультурної взаємодії є одним із пріоритетних завдань вітчизняної науки. Результати таких розвідок мають значне теоретичне і практичне значення, оскільки вони можуть демонструвати прогресивні або регресивні тенденції розвитку як мови, так і суспільства в цілому.

Вплив англійської мови на всі підсистеми української мови стає все помітнішим у професійному і побутовому спілкуванні. Результатом такого білінгвізму є створення лінгвістичного простору, в якому розпочинається процес адаптації англомовних запозичень на фонетичному, граматичному і семантичному рівнях національної мови.

Питання класифікації запозичених слів, визначення лексико-стилістичних характеристик та виявлення семантичних закономірностей їх адаптації у мові-реципієнті набуло особливої акту-

альності. Не оминає уваги дослідників питання щодо визначення й уточнення терміна «запозичення», що пояснюється багатоаспектністю цього лінгвістичного явища. Як багатоетапний процес введення іноземного слова у словниковий фонд мови запозичення розглядається такими українськими дослідниками, як: Ю. Зацний, А. Олійник, Г. Сергеева [1, с. 28].

У наукових розвідках В. Сімонок [2, с. 36], К. Войтенко [3], М. Брейтера доводиться, що запозичення є не лише процесом, а і результатом, у вигляді запозиченого елемента, що є частиною лексико-симантичної системи мови, якій властиві певні мовні функції.

Американський філолог У. Вайнрайх [U. Weinreich] розглядає запозичення як мовну конструкцію, де «один словниковий склад мови може втручатися в інший» [4, с. 47].

У розрізі нашого дослідження цікавим є визначення української дослідниці К. Войтенко, яка вважає, що терміном «запозичення» позначають не тільки мовний процес, а і результати цього процесу – запозичений елемент [3].

У численних наукових доробках мовознавці пояснюють впровадження іншомовних запозичень в українську мову тим, що для деяких понять, явищ та винаходів в українській мові немає відповідних слів для перекладу, а українські еквіваленти пояснюють ці поняття надто складно та багатослівно [5].

Мета статті полягає в дослідженні лінгвістичних характеристик англомовних запозичень; виявленні особливостей їх адаптації і вживання в розмовній лексиці сучасної української мови.

Значна кількість запозичених англомовних слів активно використовуються в розмовній мові, одним із різновидів якого є сленг. Використання англіцизмів (йдеться про різновид запозиченого слова, його окреме значення, яке ввійшло з англійської мови або перекладено з неї чи утворено за її зразком) [6] розглядається як найпоширеніший спосіб поповнення розмовної лексики.

Одними із поціновувачів англомовної розмовної лексики є молодь будь-якої країни. Використання більш привабливих і колоритних, на думку молодих людей, англійських слів і виразів робить їхню мову не схожою на висловлювання людей старшого покоління. Молодіжний сленг є невід'ємною, найбільш рухливою

та яскравою складовою будь-якої мови, оскільки він віддзеркалює соціальні зміни суспільства, пріоритети молодого покоління, рівень їх освіченості, систему цінностей і особливості світосприйняття. А отже, вищевикладені чинники актуалізують наукові розвідки у сфері мовних і соціокультурних взаємодій.

Виклад основного матеріалу. Класифікація запозичень із урахуванням різних аспектів дослідження є важливим питанням у вивченні цих лексичних явищ. Якщо брати за основний критерій класифікації характер запозиченого елемента, основними його типами є пряме запозичення і калькування [7]. Під прямим запозиченням розуміється перенос слова з іншої мови в такій самій звуковій і графічній формі з таким самим значенням, наприклад, «уик-енд» (weekend), «мани» (money). Такий вид утворення сленгу називається англіцизмом. Англіцизм – різновид запозичення; слово, його окреме значення, вислів тощо, які запозичені з англійської мови або перекладені з неї чи утворені за її зразком [6].

Калькування (або перекладне запозичення) означає слово, яке виникло дослівним перекладом з іншої мови [8], наприклад, *to make progress* – робити прогрес (мати успіх).

Калькування, в свою чергу, може поділятися на такі види:

– словотворче, яке характеризується запозиченням лише структури слова із мови-джерела для утворення нового слова у мові-реципієнта, наприклад: хмарочос (англ. *skyscraper*);

– семантичне (сміслові) калькування, при якому слово отримує нове, переносне значення під впливом іноземного терміна, наприклад, досвід (англ. *experience*) має додаткового значення «навичка»; «враження»;

– фразеологічне, що означає буквальний переклад іноземного звороту частинами, наприклад, «*make a scene*» – учинити сцену (влаштувати скандал) [8].

Запозичені слова не завжди засвоюються в тому вигляді, в якому вони використовуються в мові-джерелі. Адаптуючись до норм української мови вони можуть зазнавати різноманітних фонетичних, морфологічних, семантичних змін. Відмінності у властивостях української мови й мови-джерелі зумовлюють поступову асиміляцію іншомовного слова, упродовж якої воно

приспосовується до звукової системи мови-реципієнта, підкоряючись правилам вітчизняного словотвору та словозміни, втрачаючи, таким чином, риси свого неукраїнського походження [9].

Досліджуючи процес асиміляції іншомовних слів, слід зазначити, що в процесі пристосування запозичене слово може змінювати і навіть втрачати своє значення. Процес зміни значення лексичної одиниці називається семантичним зміщенням. Дуже часто сучасне визначення слова контрастує або отримує додаткових значень порівняно з початковим змістом слова [10]. Наприклад, розглянемо слово «бізнес-ланч», що в українській мові означає «комплексний обід». В інтернет-мережах можна знайти велику кількість статей щодо походження цього слова – у більшості з яких згадується ім'я Т. Твайнінга (Т. Twining), який на початку XIX ст. заснував мережу закладів, де заможні чоловіки збиралися за легкими обідами для обговорення важливих питань. В англійській мові бізнес-ланч означає саму ділову зустріч під час обіду. А отже, англійською мовою словосполучення зі значенням комплексного обіду має звучати «lunchspecial» або «lunchdeal». Можливо причиною широкого вживання запозичення «бізнес-ланч» в українській мові є той факт, що воно надає слову відтінок новизни [11].

Ще одним прикладом розбіжності у відтінках значення може слугувати слово «котедж» – замський жилий будинок. В українській мові це слово набуло значення «новобудови», більш просторої, власниками якої є заможні люди. В англійській ж мові це слово має значення старий, одноповерховий будинок (хатинка) з відтінком ностальгії по старому затишку. Для передачі значення «котедж» в англійській мові є вираз «holidayhome» або «vocationhome» (амер. варіант).

В англійській мові існує ціла низка слів, які використовуються в негативному значенні або набувають відтінку іронії чи сарказму. Наприклад, слово «френд» в англійській мові майже не використовується у значенні друзі або приятелі, це – підписники в соціальних мережах, люди з якими у вас поверхневі стосунки. Лексема «френд» звучить дещо штучно і може підкреслити ваше іронічне ставлення до людини. Для збереження

значення підписника в соціальній мережі в англійській мові використовується уточнююче словосполучення «*facebookfriend*».

Дуже часто запозичені англійські слова з'являються в результаті розвитку нових культурних явищ, ділових відносин і появи суміжних предметів. Значення таких слів може звужуватися або скорочуватися у процесі запозичення і їх новий зміст інколи стає незрозумілим для носіїв мови. Наприклад, слово «*ноутбук*» в українській мові означає переносний, розкладний персональний комп'ютер (ПК), в англійській мові «*notebook*» – це зошит. Особливо тонкі портативні ПК рекламувалися як «зошити, що нагадують» (англ. *notebookcomputer*). Для позначення слова «*ноутбук*» англійською мовою використовується слово «*laptop*».

Таким чином, зазначене свідчить про те, що у процесі мовного запозичення, слово не просто механічно переходить з однієї мови в іншу: воно може набувати нових значень і характеристик; розширюватися або звужуватися змістовно у процесі використання. Аналізуючи запозичену лексику, важливо простежити закономірності їх адаптації, та семантичні зміни іноземних слів у процесі їх використання в українській мові.

Одним із видів запозичень є сленг, який активно використовується у розмовній лексиці. В Оксфордському словнику сленг визначається як вид розмовної мови, що охоплює емоційно забарвлені елементи мови і має відповідне словесне оформлення в літературній мові [12].

У британсько-американській енциклопедії *Britannica* сленг характеризується як нешаблонні слова і вирази, що висловлюють нове явище або надають нового значення старим словам [13]. Метафори, які зазвичай використовуються, здебільшого спрямовані на збереження респектабельності, а саме його лаконічності, гостроти, часто зухвалі оцінки надають сленгу характерної пікантності.

Оскільки всі сленгізми (сленгові слова) мають синоніми у нейтральній лексиці, мовознавці відносять їх до групи слів зі зниженим стилістичним тоном. Такі слова мають тенденцію до постійного оновлення і швидкого переходу з однієї лексичної групи в іншу [12, с. 22–36]; їх характеризує мобільність та різноманітність груп і шарів. Сучасна мова молоді також віддає данину мовній моді. Вона інкорпорує слова, вирази, фрази, які

на цей момент активно фігурують у суспільстві, вважаються трендовими [1, с. 28].

Серед основних лексичних характеристик сленгу дослідники виокремлюють такі:

– багатозначність (одна мовна одиниця може означати декілька предметів і явищ), тобто у процесі комунікації вживається певне слово і дуже важливо правильно зрозуміти, який смисл вкладає в нього відправник і як його розуміє реципієнт (останній може не знати такого значення): potato – картоплина; гультай; неприваблива жінка; голова; долар; м'яч у бейсболі (сленг) [14];

– застосування одного оцінного компонента до різних непов'язаних між собою понять і явищ [3, с. 22–36]: dry – сухий, dry – нудний. Drybread – хліб без масла, dumpy person – нудна людина, dryshow – серйозна п'єса [14];

– синонімія: «lawyer»: юрист (особливо зі спеціалізацією у цивільному і міжнародному праві); manoflaw – посада юриста; associatelawyer – співробітник юридичної фірми; patch/patcher – законник (амер. сленг); lip – стряпчий (анг. сленг); shyster (кримін. сленг) зі значенням «продажний адвокат»;

– використання протилежного за оцінкою значення (тобто коли слово з негативним значенням використовується для позначення позитивного явища і навпаки. Наприклад, слова awesome (такий, що вселяє страх, благоговіння), brutal (жорсткий), crazy (чудернацький, божевільний), dirty (брудний), evil (злий), savage (дикий), wicked (аморальний) у сленгових виразах вживатися у значенні «чудовий, першокласний» [15]. Яскравим прикладом поляризації є слово «wicked»: у літературній мові воно означає «погано» «підло», а його сленговий еквівалент – «кльово!». Wicked!Cher! – Кльово! Дякую!

Нейтралізація значення, наприклад: to fizzle – спочатку дієслово характеризувало шиплячий звук «шипіти» (про напій), однак завдяки студентському сленгу поступово набув значення «зазнати поразки». Bachelor – колись бакалавром називали молодого лицаря, а зараз людину, яка отримала освітній ступінь, також це слово означає «холостяк», «бобиль». Сто років тому словом «clue» називали клубок пряжі, а його сучасне значення – «підказка», «доказ». Слово «bully» в 1530 р. використовувалося

у значенні «кохана» або «коханий», сучасне значення цього сова – «хуліган». Іншим прикладом нейтралізації є слово «awful»: за допомогою цього прикметника описували щось величне, те, що потребує поклоніння, а сучасне його значення – «страшний» або навіть «жахливий» [16].

Підвищення або зниження статусу слів для емоційного підсилення [15]: *sauce (coyc)* – за допомогою цього слова описують впевнену у собі людину, яка гарно виглядає. Наприклад, *OMG, her OOTD isdope. She'sgotsauce* (Господи, вона сьогодні круто виглядає. Вона ідеальна) [17]. *Bonehead* – недоумок, *willy* – тупак, поганець; *greeby* – нестерпний, *gosh-awful* – огидний. Багато лінгвістів стверджують, що мовленнєві одиниці з негативним та негативно-оцінним значенням представлені значно різноманітніше, адже психологічно людина бере до уваги передусім негативні характеристики інших людей [18, с. 263–269].

Сленговим словам і виразам притаманна стислість, дотепність, іронія, піднесений тон, жартівливість, розкутість, яка іноді межує з грубістю. Вона постійно оновлюється, на зміну одним словам приходять інші, оскільки творцями цього особливого шару розмовної мови є самі співрозмовники зі своїм рівнем освіченості, професійною належністю, ціннісними орієнтирами, ставленнями. Однією із ключових функцій сленгу є комунікативна, світоглядна, емоційно-оцінна. Вживаючи такі фразеологізми, основна мета мовця – вразити співрозмовника новизною, створити певну атмосферу, привернути увагу.

Характеризуючи молодіжний сленг на стилістичному рівні, слід зазначити, що звичним явищем у розмовній лексиці є використання слів із переносним значенням, основу яких складають метафори. А саме:

– вживання власних імен на опис характерної ознаки (йдеться про використання власних імен у загальному значенні, що одночасно може нести і оцінний компонент). Наприклад, *SmartAleck* – самовпевнений нахаба; *Sammy* (чоловіче і жіноче ім'я) – бовдур; *Sod's Law* – закон підлості (якщо якась неприємність може трапитися, вона неодмінно трапиться) або *Murphy's law* – канапка падає завжди маслом вниз; *Bob's your uncle* – за-

звичай цей вираз вживають у кінці речення зі значенням «і все гаразд»; або «і рибка в сітці», що є українським фразеологізмом.

Перенесення ознак тварини на людину: словом «donkey» (осел) називають повнувату дівчину; stag (олень) – поліцейський, stagparty – парубоча вечірка, hen (курка) party – дівочечер; fish – мамій; bee (бджола) використовується для опису дивакуватої людини. Наприклад, Yougot a beeyourbonnet (Ти схиблений на цьому). Beeyourbonnet, Potter? (Ти сам не при собі, Поттер?).

Висновки. У ході дослідження було виявлено, що у сучасній українській мові активно використовуються англомовні запозичення як результат інтенсивних міжкультурних контактів. Дослідження особливостей функціонування запозичень засвідчило, що у процесі вживання деяких іноземних лексем у мові-реципієнта відбуваються зміни у семантичній структурі слова, їхнє значення може розширюватися або звужуватися, набуваючи нових характеристик.

Під час вивчення прикладів англомовних запозичених слів було виявлено, що сферою їх вживання є розмовна лексика, а саме молодіжний сленг. Цей шар мови не співвідноситься з нормами граматики, стилістики або фонетики. Його основне гасло – зручність і яскравість. Активне використання сленгу молоддю пояснюється їх бажанням бути популярними, максимально відвертими, легкими у спілкуванні. Йому притаманна швидкоплинність, ситуативність вживання й стисла, образно-експресивна форма словотворення.

Основними лексичними характеристиками розмовної лексики є: відсутність смислового зв'язку між усіма значеннями однієї лексичної одиниці; застосування одного оцінного компонента до різних понять і явищ; синонімія; використання протилежного за оцінкою значення; нейтралізація значення; підвищення або зниження статусу слів для емоційного підсилення.

Характеризуючи англомовні запозичення на стилістичному рівні, слід зазначити, що цьому лінгвістичному феномену притаманне використання слів із переносним значенням, основу яких складають метафори. Знання англомовних запозичень і вміння їх вдало використовувати – чудова навичка, яка допоможе

же уникати непорозумінь у процесі спілкування, а також сприятиме ефективному сприйняттю сучасної інформації.

Список використаних джерел

1. Головач Т. Екзотизми як маркери міжкультурної комунікації (на матеріалі сучасних англомовних медіатекстів): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2016. 236 с.
2. Сімонок В. П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу: автореф. дис. ... д-р філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 36 с.
3. Войтенко К. Класифікація запозичень в сучасних лінгвістичних дослідженнях. URL: http://www.rusnauka.com/7_NMIV_2010/Philologia/60103.doc.htm (дата звернення: 28.03.2021).
4. Weinreich U. *Language in Contact: Findings and Problems*. New York: Columbia University. 1953. 588 p.
5. Стогній І. В., Никонорова Л. І. Вплив мовної конвергенції на еволюційний розвиток сучасної української мови. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/1990/1/Untitled.FR11.pdf> (дата звернення: 05.04.2021).
6. Дзеньків В. В. Сокирко В. В. Вплив англіцизмів на формування сучасного молодіжного сленгу. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17096/1/%.pdf> (дата звернення: 02.04.2021).
7. Скорейко-Свірська І. П. До питання про класифікацію запозичень. URL: https://www.studmed.ru/skoreyko-sv-rska-p-do-pitannya-pro-klasif-kacu-zapozichen_8cd8138480b.html (дата звернення: 20.03.2021).
8. Калькування. URL: <https://studfile.net/preview/3740844/page:17/> (дата звернення: 03.04.2021).
9. Петришин О. Л., Лужецька О. М. Новітні англомовні запозичення як засіб міжкультурної комунікації. *Young Scientist*. № 3.1 (55.1). March, 2018. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/3.1/33.pdf> (дата звернення: 02.04.2021).
10. Семантический сдвиг в современном английском. URL: <https://nauchkor.ru/pubs/semanticheskij-sdvig-v-sovremennom-angliyskom-yazyke-na-materiale-leksiki-po-teme-ekologiya-5f29481bcd3d3e0001b33f4b>. (дата звернення: 05.04.2021).
11. Youth Slang. URL: https://www.youtube.com/watch?v=72042ABfxk4&ab_channel=VanityFair (дата звернення: 02.04.2021).
12. Глушук Н. Лінгвопрагматика сучасного англомовного сленгу: витоки, класифікаційні та семантичні ознаки. *Вісник Львівського університету*. Серія: іноземні мови. 2013. Вип. 21.
13. Maurer D. Slang. URL: <https://www.britannica.com/topic/slang#ref27147> (дата звернення: 02.04.2021).

14. FreeonlinedictionaryinEnglish, German, French, Spanish. URL: <https://www.multitran.com/m.exe?l1=1&l2=2&s=mess&langlist=2> (дата звернення: 02.04.2021).

15. Дорда В. Аксіологічні аспекти студентського сленгу США. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/719/1/dorda.PDF; jsessionid=7B6302FCD99DBBBB91F298481F71B94A> (дата звернення: 21.03.2021).

16. Сім англійських слів, які не витримали подорожі у часі. URL: <https://100balov.info/news/sem-angliyskikh-slov-kotorye-ne-vyderzhali-puteshestvie-vo-vremeni.html> (дата звернення: 04.04.2021).

17. Linguaeoblog. URL: <https://linguaeoblog.com/ru/blog/2017/04/25/angliyskiy-sleng/> (дата звернення: 04.04.2021).

18. Кульчицька О. Структура пейоративних прикметників. *Вісник Львівського університету*. Серія: іноземні мови. 2012. Вип. 19. С. 263–269.

References

1. Holovach, T. (2016), Exotic borrowings as markers of intercultural communication (on the basis of English media texts): (candidate's thesis), Ivan Franko Lviv National University, Lviv.

2. Simonok, V. P. (2002), Lexico-semantic reception of foreign language vocabulary in the Ukrainian language picture of the world: (thesis abstract), Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine, Kharkiv.

3. Voitenko, K. Classification of borrowings in modern linguistic researches, available at: http://www.rusnauka.com/7_NMIV_2010/Philologia/60103.doc.htm. (accessed 28 March 2021).

4. Weinreich, U. (1953), Languages in Contact Findings and Problems, Columbia University, New York.

5. Stohnii, I. V. and Nykonorova, L. I. (2021), The influence of linguistic convergence on development of the modern Ukrainian languages, available at: <http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/1990/1/Untitled.FR11.pdf>. (accessed 5 April 2021).

6. Dsenkiv, V. S., Sokyрко, V. V. (2021), The influence of linguistic convergence on development of the modern Ukrainian languages, available at: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17096/1/%.pdf>. (accessed 02 April 2021).

7. Skoreiko-Svirskа, I. P. (2021), On the borrowings classification, available at: https://www.studmed.ru/skoreyko-sv-rska-p-do-pitannya-pro-klasif-kac-yu-zapozichen_8cd8138480b.html (accessed 20 March 2021).

8. “Calquing”, available at: <https://studfile.net/preview/3740844/page:17/>. (accessed 03 April 2021).

9. Petryshyn, O. L. and Luzhetska, O.M. (2018), Resent English borrowings as a means of intercultural communication, *Young Scientist*, No 3.1 (55.1), available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/3.1/33.pdf> (accessed 2 April 2021).

10. *Semantic shift in modern English*, available at: <https://nauchkor.ru/pubs/semanticheskyy-sdvig-v-sovremennom-angliyskom-yazyke-na-materiale-leksiki-po-teme-ekologiya-5f29481bcd3d3e0001b33f4b> (accessed 5 April 2021).

11. *Youth Slang*, available at: https://www.youtube.com/watch?v=72O42ABfxk4&ab_channel=VanityFair (accessed 2 April 2021).

12. Hlushchuk, N. (2013), Linguo-pragmatics of modern English-speaking slang: origins, classificative and semantic features, *Scientific Bulletin of Lviv University. Series: Foreign Languages*, Vol. 21.

13. Maurer, D. *Slang*, available at: <https://www.britannica.com/topic/slang#ref27147> (accessed 2 April 2021).

14. *Free online dictionary in English, German, French, Spanish*, available at: <https://www.multitran.com/m.exe?l1=1&l2=2&s=mess&langlist=2> (accessed 2 April 2021).

15. Dorda, V. (2021), Axiological aspects of the students' slang in the USA, available at: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/719/1/dorda.PDF;jsessionid=7B6302FCD99DBBBB91F298481F71B94A> (accessed 21 March 2021).

16. *Seven English words that endured the time journey*, available at: <https://100balov.info/news/sem-angliyskikh-slov-kotorye-ne-vyderzhali-puteshestvie-vo-vremeni.html> (accessed 4 April 2021).

17. *Linguaeleo blog*, available at: <https://linguaeleo.com/ru/blog/2017/04/25/angliyskiy-sleng/> (accessed 21 March 2021).

18. Kulchytska, O. (2012), The structure of pejorative adjectives, *Scientific Bulletin of Lviv University. Series: Foreign Language*, Issue 19, pp. 263–269.

УДК 343.953:616.89–008.441.44

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.030

ВПЛИВ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ТА УВ'ЯЗНЕНИХ МІЖСОБИСТІСНИМИ ВІДНОСИНАМИ НА ЇХ СУЇЦИДАЛЬНІ СХИЛЬНОСТІ

Волеваха Ірина Борисівна, кандидат психологічних наук,

доцент, доцент кафедри психології,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34,

e-mail: volevalha_iryua@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-7525-0878

Інжигєвська Лєся Анатоліївна, кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології та особистісного розвитку,

Навчально-науковий інститут менеджменту та психології

(ДЗВО «Університет менеджменту освіти»

04053, Україна, м. Київ, вул. Січових стрільців, 52-А

e-mail: lesiy777@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-2058-1485

Михайленко Ольга Олександрівна, курсант третього курсу

спеціальності "Психологія",

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34, e-mail: mkhlenko@ukr.net)

Статтю присвячено впливу задоволеності ув'язнених та засуджених стосунками зі своїм найближчим оточенням на рівень їх суїцидальних схильностей, а також на почуття безнадії, як предиктора суїциду. Було проведено опитування 181 ув'язненого УВП (СІЗО), що територіально знаходяться у 21 області України, з метою з'ясування цих показників та взаємозв'язків між ними. Під час дослідження виявлено вплив на рівень суїцидального ризику опитаних їх стосунків з працівниками УВП (СІЗО) закладів ($p \leq 0,01$) – погані стосунки з працівниками виправної установи підвищують схильність засуджених до суїциду. Також виявлено вплив рівня задоволеності засуджених стосунками з працівниками УВП (СІЗО) ($p \leq 0,01$) і зі своїми близькими ($p \leq 0,01$) на почуття безнадії – чим вища задоволеність, тим нижча безнадія.

Ключові слова: ув'язнені, засуджені, суїцид, суїцидальна поведінка, задоволеність стосунками, адміністрація, рідні та близькі.

SATISFACTION INFLUENCE OF CONVICTED AND IMPRISONED PERSONS WITH INTERPERSONAL RELATIONS ON THEIR SUICIDAL INTENTIONS

Volevakhya Iryna, PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Psychology,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha street, Chernihiv, 14000,
Ukraine, e-mail: volevalha_iryana@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-7525-0878

Inzhlyevska Lesia, PhD in Psychology, Associate Professor
of the Department of Psychology and Personal Development,
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
(State Institution of Higher Education University of Educational Management,
52-A Sichovykh Striltsiv Street, Kyiv, 04053, Ukraine
e-mail: lesiy777@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-2058-1485

Mykhailenko Olha, third-year cadet,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha street, Chernihiv, 14000, Ukraine, e-mail: mkhlenko@ukr.net)

The purpose of the study is to reveal the impact of prisoners and convicts' satisfaction on their relationship with closer environment on their suicidal tendencies, as well as on feeling of hopelessness as a predictor of suicide.

Methodology. The interrogation of 181 imprisoned persons in penal institutions (pre-trial detention centers) located in 21 oblasts of Ukraine was conducted in order to clarify the indicators and the relationships between them. The following methods were used: 1) test "SR-45" (by Yunatskevych) that reveals a tendency to suicide risk; 2) Beck's "Hopelessness" scale that reveals the level of hopelessness; 3) questionnaire of measuring the satisfaction with interpersonal relations that influences the level of the convicts relationship with the three groups that make up the social environment: relatives (family), employees of penal institutions (pre-trial detention centers) and other convicts. A five-point Likert scale was used in the questionnaire.

Results. The study revealed an impact on the level of suicide risk regarding the relationship with personnel of the penal institutions ($p \leq 0.01$) – bad relations with the personnel increase the susceptibility of convicts to suicide. The influence of the level of convicts' satisfaction with relationship with the personnel ($p \leq 0.01$) and with their relatives ($p \leq 0.01$) on the feeling of hopelessness was also revealed – the higher the satisfaction, the lower the hopelessness. No statistically significant effects of convicts' satisfaction with relationships with other convicts on the level of suicidal reactions and on the hopelessness were found.

Practical implications. The obtained results indicate the need for preventive measures aimed at raising awareness of the personnel of the penal institution and

pre-trial detention centers on the aspects of convicts' suicidal behavior and the socio-psychological competence in general, promoting the preservation of prisoners' relationship with their relatives.

Originality/value. *The research was conducted by the authors in September 2020 – March 2021. This is the first attempt in Ukrainian psychological science to study empirically the impact of prisoners and convicts' satisfaction with their relationship with the social environment on their suicidal intentions.*

Key words: *imprisoned, convicts, suicide, suicidal behavior, relationship satisfaction, administration, family and relatives.*

Постановка проблеми. Суїцид є однією з найбільш гострих проблем сьогодення. За даними ВООЗ, щороку внаслідок самогубств у світі гинуть близько 800 тисяч людей. Також щороку відбувається від 10 до 20 мільйонів спроб самогубства без смертельних наслідків [8].

Кримінальний Кодекс України та інші закони держави забезпечують права засуджених, такі як право на життя, гідність особистості, право на особисту безпеку, охорону здоров'я та медичну допомогу. Проте одним з явищ, що перешкоджають реалізації засудженими права на життя та особисту безпеку, виступає суїцидальна поведінка, а у підсумку – самогубство. Рівень суїцидальних схильностей серед засуджених та осіб, взятих під варту (далі – засуджені і ув'язнені), значно вищий, ніж у загальній популяції населення. В установах виконання покарань (далі – УВП) та слідчих ізоляторах (далі СІЗО) за 2019 рік було зафіксовано 50 випадків самогубств, тобто кожного тижня одна особа здійснювала самогубство [5]. Середньорічний коефіцієнт інтенсивності суїциду засуджених у виправних колоніях України протягом 2008–2018 рр. на 100 тис. осіб становить 57,5 осіб, що більше 168 ніж удвічі перевищує відповідний показник серед населення в Україні (21,2 випадки суїциду на 100 тис. осіб) [7, с. 72].

Як правило, суїцидальна поведінка пов'язана з переживаннями у зв'язку з арештом, вимушеною необхідністю спілкуватися і жити в одній камері з іншими людьми, нерідко втратою сенсу життя, соціального статусу, репутації, почуттям сорому, згубним впливом тюремної субкультури. У багатьох ув'язнених у цей період можуть спостерігатися ознаки пригніченості, безнадії, приреченості, туги за домівкою, рідними і близькими, почуття провини перед ними, зневіра в свої сили.

Також слід зазначити, що випадки суїциду негативно впливають на оперативну обстановку у виправних установах, дезорганізують їх діяльність, чинять негативний психологічний вплив на інших засуджених та перешкоджають їх соціальній адаптації. Тобто суїцидальна поведінка засуджених до певної міри впливає і на безпеку закладу виконання покарань загалом.

Виникнення бажання у засудженого (ув'язненого) закінчити життя самогубством залежить від низки умов, у тому числі від особливостей взаємодій з оточенням. Необхідність вивчення характеру впливу міжособистісних відносин на схильність до суїциду зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суїцид серед засуджених, що знаходяться у місцях позбавлення волі, виступає предметом інтересу науковців різних галузей знань протягом більш ніж століття і вже став самостійним об'єктом дослідження. На основі узагальнених підходів до розуміння «суїциду серед засуджених» дослідниця А. А. Тернавська визначає його як «асоціальне, девіантне та деструктивне явище, яке знаходить діяльнісний вияв в усвідомленій, вольовій аутодеструктивній поведінці засуджених, що є наслідком соціально-психологічної дезадаптації особистості та має на меті позбавлення себе життя і, як наслідок, настання смерті» [7, с. 52].

Представники вітчизняної школи суїцидології загалом підходять до вивчення чинників суїцидальної поведінки, спираючись на принцип детермінованості соціальної дезадаптації особи в умовах мікросоціального конфлікту, що переживається.

На думку Н. Ю. Максимової, самогубство в усіх випадках є виявом складної взаємодії суїцидальних рис особи та соціального середовища. Засуджені, до яких застосовують насильство і терор, зазвичай потрапляють у безвихідний стан, з якого їм дуже важко вийти без допомоги персоналу, але з тих чи інших міркувань вони не звертаються за допомогою [3, с. 50].

Заломова В. М. класифікує конфлікти, що лежать в основі суїцидальної поведінки засуджених, таким чином:

1) конфлікти, пов'язані з асоціальною поведінкою: страх кримінальної відповідальності за скоєний злочин; неможливість

довести свою невинність; почуття провини і сорому перед родичами та знайомими;

2) конфлікти, зумовлені специфікою пенітенціарних установ і соціального середовища засуджених: індивідуальні адаптаційні труднощі; міжособистісні конфлікти; конфлікти з адміністрацією;

3) конфлікти, зумовлені специфікою взаємин з близькими: нерозділена любов, зрада коханої дівчини, дружини, розлучення; важка хвороба, смерть близьких; інтимно-сексуальні конфлікти, в тому числі нестандартна статева орієнтація;

4) конфлікти, пов'язані зі станом здоров'я засудженого: хронічні, соматичні (тілесні) захворювання; фізичні недоліки [2, с. 148].

На думку авторки, не існує так званого типу засуджених, «схильних до самогубства». Усе залежить від сили психотравмуючої ситуації та її особистісної оцінки як нестерпної. Разом з тим суїцидентам властиві деякі загальні риси особистості, ступінь вираженості яких різна. До характерних особистісних особливостей суїцидентів можна віднести: невпевненість у собі; низький або занижений рівень самооцінки; високу потребу в самореалізації; труднощі у вольових зусиллях під час прийняття рішень; зниження рівня оптимізму та активності у ситуації труднощів; схильність до самозвинувачення, перебільшення своєї провини; несамостійність; недостатня соціалізація, інфантильність і незрілість особистості. Труднощі перебування в установах пенітенціарної системи, зміна звичного стереотипу мають для таких засуджених дуже високу суб'єктивну значущість. Під час зіткнення з негативними життєвими подіями вони виявляються найбільш схильними до деструктивного реагування і приходять до висновку, що самогубство є єдиним виходом з ситуації, що склалася [2, с. 149].

Сулицьким В. В. [6] встановлено, що чим вище показники за шкалами нейротизму, ситуативної та особистісної тривожності, образи, негативізму, почуття провини, рішучості й нижче за шкалами інтроверсії і роздратованості, тим вірогідніший вибір самогубства як засобу вирішення проблем під час знаходження в місцях позбавлення волі. Автором розроблена система психологічної класифікації засуджених-суїцидентів: “протестуючі”, “шантажисти”, “самосудді”, “безвихідники”.

Соціальні та соціально-психологічні чинники суїциду серед засуджених також знаходять своє висвітлення в наукових публікаціях науковців. Дебольський М. Г. та Матвєєва І. А. до чинників, що впливають на суїцидальні наміри засуджених, відносять негативний вплив оточення – зневажливе ставлення до засудженого з боку найближчого оточення: адміністрації, родичів, інших ув'язнених [1]. Михайлов О. Є. зазначає, що принципову роль у механізмі суїцидальної поведінки виконує ситуація, до якої потрапляє та чи інша особа у зв'язку із соціальними, соціально-психологічними та психічними обставинами (суспільство – мікросоціум – індивід) [4, с. 163]. Богатирьов І. Г. та Терехова Л. В. поряд з іншими чинниками суїциду засуджених вказують на конфлікти з іншими засудженими або працівниками УВП, небезпеку або факт звалтування чи приниження [9]. Були емпірично підтверджені такі інституційні чинники суїцидальної поведінки ув'язнених, як заключення в одиночну камеру та відсутність відвідувань родичами та знайомими [11], відсутність соціальної підтримки [10].

Мета дослідження полягає у виявленні впливу задоволеності міжособистісними відносинами засуджених та ув'язнених з найближчим оточенням на їх суїцидальні схильності.

Нами була висунута така *гіпотеза дослідження*: рівень задоволеності засуджених та ув'язнених міжособистісними відносинами зі своїм безпосереднім оточенням впливає на рівень їх суїцидального ризику, а саме, чим вищий рівень задоволеності міжособистісними відносинами, тим нижчий рівень суїцидального ризику.

Для перевірки висунутої гіпотези було проведене емпіричне дослідження – опитування засуджених та/або ув'язнених СІЗО та УВП.

Вибірка дослідження. В емпіричному дослідженні взяли участь засуджені (ув'язнені) УВП та СІЗО, що територіально знаходяться у 21 області України. Усього була опитана 181 особа, з яких 83,0 % – чоловіків, 17,0 % – жінок. Середній вік – 36,5 років. Термін, який досліджувані мають відбутися в УВП, становить у середньому 5 років.

Методики дослідження. Учасникам дослідження були запропоновані такі методики: 1) тест «СР-45», що виявляє схиль-

ність до суїцидального ризику (П. І. Юнацкевич); 2) шкала «Безнадійності» А. Бека, що виявляє рівень безнадії та депресії; 3) авторська анкета задоволеності міжособистісними відносинами, що відображає рівень взаємин засудженого (ув'язненого) з трьома групами, що становлять його соціальне оточення: близькими (сім'я), працівниками та іншими засудженими. До анкети була застосована п'ятибальна шкала Лайкерта.

Виклад основного матеріалу. Отримані дані емпіричного дослідження були піддані математико-статистичній обробці за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17.0. Розглянемо та проаналізуємо отримані емпіричні дані.

Рівень суїцидального ризику респондентів було досліджено за допомогою методики П. І. Юнацкевича «СР-45». Отримані результати представлені у табл. 1.

Таблиця 1 – Результати засуджених/ув'язнених щодо схильності до суїцидальних реакцій (методика «СР-45»)

Рівень суїцидального ризику	Кількість	Відсоток вибірки
Високий	0	0
Вище середнього	16	8,8
Середній	56	30,9
Нижче середнього	57	31,5
Низький	52	28,7
Всього	181	100

З отриманих даних ми бачимо, що 28,7 % респондентів мають низький рівень суїцидального ризику. Такі люди перебувають поза зоною суїцидальної активності, хоча можуть спостерігатися ті чи інші суїцидальні думки, але це не призводить до зниження настрою і ризику вчинення суїциду. У таких людей можливі короткочасні антивітальні думки і переживання («що за життя, як мені все набридло»).

У 31,5 % рівень виявився нижче середнього, що відображає невисоку ймовірність суїцидальної поведінки. Суїцидальна реакція може виникнути тільки на тлі тривалої психічної травмизації і при реактивних станах психіки.

Середній рівень суїцидального ризику мають 30,9 % обстежуваних. Такий рівень означає, що потенціал схильності до суїцидальних реакцій не відрізняється високою стійкістю. Люди із

середнім рівнем суїцидального ризику схильні до суїцидальних думок і реакцій під час виникнення складних життєвих ситуацій. У разі виявлення таких особистостей необхідна повна перевірка суїцидальних схильностей та своєчасне надання психологічної підтримки як з боку фахівців, так і близьких. Суїцидальна реакція в таких осіб яскраво не виражена, але під впливом сильного подразника (депресія, психологічна травма) можуть виникнути суїцидальні думки, що в підсумку може привести до суїцидальної поведінки.

Рівень вище середнього мають 8,8 % досліджених – при порушеннях адаптації можлива суїцидальна спроба або реалізація саморуйнуючої поведінки. Такі люди починають усе чіткіше усвідомлювати «безвихідність» ситуації, у їх свідомості все частіше з'являються образи смерті і самогубства, антивітальні тенденції змінюються бажанням смерті, яке має, однак, пасивний характер («заснути б і не прокинутися», «якби хто убив мене» і т. ін.).

Високого рівня суїцидального ризику серед засуджених виявлено не було.

Рівень безнадії було досліджено за допомогою методики «Шкала безнадійності» (Аарон Т. Бек), побудованої на основі суджень про майбутнє і минуле, які відображають стан покладених надій, що відображають почуття ставлення до майбутнього та минулого. Високий рівень безнадії ми розглядаємо як стан, що може передувати суїцидальній поведінці. Отримані кількісні результати представлені у табл. 2.

Таблиця 2 – Результати засуджених/ув'язнених за методикою «Шкали безнадійності»

Рівень безнадійності, бали	Кількість	Відсоток вибірки
0–3 (безнадійність не виявлена)	83	45,86
4–8 (безнадійність легка)	60	33,15
9–14 (безнадійність середня)	35	19,34
15–20 (безнадійність важка)	3	1,66

З табл. 2 ми бачимо, що у 45,86 % респондентів безнадійність не виявлена. У таких людей у цілому все добре з оцінкою майбутнього. Вони адекватно сприймають проблеми та важкі ситуації, мають усвідомлене ставлення до життєвих цілей і перспектив, реально дивляться на свої успіхи і досягнення.

У 33,15 % рівень безнадійності легкий, що може говорити про ймовірне, час від часу, відчуття певних труднощів у вирішенні тих чи інших життєвих ситуацій, що викликає негативну оцінку майбутнього. Подібний стан може заважати нормально жити і працювати, і якщо він зберігається більше двох тижнів, необхідно рекомендувати дослідженому звернутися за консультацією до психолога.

Середню безнадійність мають 19,34 % обстежуваних, що свідчить про ймовірність наявності в них депресивних станів. Посилення цього стану може привести до погіршення психічного здоров'я, втрати наполегливості і волі. У разі виявлення таких обстежуваних, необхідно надати їм консультацію лікаря-психіатра або психотерапевта та психологічну підтримку найближчого кола спілкування.

Рівень важкої безнадійності мають троє досліджених (1,66 %), такий стан свідчить про високу ймовірність наявності важкого, з медичного погляду, депресивного стану, який вимагає обов'язкового лікування. У кризі вони можуть діяти, не обдумуючи наслідків своїх дій, що часто призводить до тяжких актів саморуїнування або самогубства. Таким людям необхідно, не відкладаючи, звернутися до лікаря-психіатра або психотерапевта.

Середній бал по вибірці становить 4,63 (легка безнадійність). Такий результат можна пояснити тим, що засуджені мають обмеження своєї свободи в УВП (СІЗО). Соціально-психологічні наслідки застосування позбавлення волі викликають у засуджених глибокі переживання. Відрив засуджених від сім'ї, родичів і близьких, трудових колективів, інколи розпад сім'ї, відсутність в УВП роботи за спеціальністю, яку вони мали до засудження, перебування серед носіїв тюремної субкультури – це все призводить до відчуття дезадаптації та переживання труднощів, що викликає негативну оцінку майбутнього.

Також нами було проведене дослідження рівня задоволеності засуджених (ув'язнених) міжособистісними відносинами за допомогою «Анкети задоволеності міжособистісними відносинами засуджених». Респондентам пропонувалося оцінити представлені питання за п'ятибальною шкалою. Середні показники представлені у табл. 3.

Таблиця 3 – Результати анкети задоволеності рівня міжособистісних відносин серед засуджених

Групи соціального оточення	Середній бал (макс. 15)	Середнє відхилення по вибірці
Близькі	12,75	2,9
Засуджені	9,44	2,9
Працівники	10,23	3,3

З результатів анкети задоволеності міжособистісними відносинами видно, що засуджені переважно задоволені міжособистісними відносинами з близькими їм людьми (середній результат 12,75 балів). Спілкування з рідними та близькими вселяють у них надію та сенс нинішнього та подальшого життя. Під час відбування покарання велику роль відіграє те, що в разі повернення їм є куди повернутися, що на їх чекатимуть на волі.

Стосунками з іншими засудженими респонденти найменш задоволені (9,44 бали). Серед факторів, які збільшують імовірність виникнення напруженості між засудженими, слід виділити перебування засуджених в ізоляції від суспільства, посилену регламентацію їх життєдіяльності, примусове одностатеве спілкування, замкненість середовища та обмеженість спілкування; обмеженість соціально корисних зв'язків та шляхів задоволення нагальних потреб; нестабільність складу засуджених; належність засуджених до різних груп; труднощі з адаптацією; моральну та соціальну занедбаність великої кількості засуджених; розлади психічного здоров'я, наркоманію, алкоголізм, деградацію особистості; невміння вирішувати стресові ситуації тощо.

Рівень задоволеності засуджених стосунками з працівниками УВП (СІЗО) становив 10,23 балів з п'ятнадцяти можливих. Це може пояснюватися високою ймовірністю різного роду конфліктів, непорозумінь, розбіжностей поглядів з працівниками УВП та/або СІЗО, що породжують недовіру та негативне ставлення, а також впливом тюремної субкультури – частина засуджених є носіями її цінностей.

За допомогою регресивного аналізу нами було виявлено вплив задоволеності міжособистісними відносинами засуджених на їх суїцидальні схильності:

1) виявлено вплив на рівень суїцидального ризику рівня задоволеності засуджених стосунками з працівниками УВП (СІЗО) ($p \leq 0,01$), що може говорити про те, що погані стосунки з працівниками виправної установи підвищують схильність засуджених до суїциду. Найважливішою характеристикою взаємин між працівниками УВП (СІЗО) і засудженими є їх нормативність. Однак, як показують спостереження, надмірна регламентованість поведінки (відсутність певної «свободи») призводить до сильного психічного напруження, побоювання, страху і сприяє розвитку суїцидальної поведінки. На взаємини між персоналом і засудженими впливають і неофіційні норми, які є елементом корпоративної культури співробітників кримінально-виконавчої системи та субкультури засуджених;

2) виявлено вплив рівня задоволеності засуджених стосунками з працівниками УВП (СІЗО) ($p \leq 0,01$) і зі своїми близькими ($p \leq 0,01$) на рівень почуття безнадії. Отже, можна говорити про те, що погані стосунки з працівниками виправної установи і близькими людьми підвищують відчуття безнадійності у засуджених. Сім'я є важливим, соціально значущим фактором у житті засуджених. У зв'язку з відсутністю близьких, відсутністю допомоги їм адаптуватися до «тюремного» життя, відсутності впевненості в завтрашньому дні, що на них чекають «на волі», засуджені втрачають сенс життя та стимул до «визволення» з місця позбавлення волі, а соціальні конфлікти з працівниками УВП (СІЗО) тільки ускладнюють стан безпорадності, що може призводити до суїцидальної поведінки;

3) статистично значущих впливів задоволеності засуджених стосунками з іншими засудженими на їх рівень схильності до суїцидальних реакцій і на рівень почуття безнадії дослідження не виявило.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Таким чином, суїцид слід розглядати не просто як вчинок конкретної людини, але і як соціально-психологічне явище, яке включає в себе як індивідуальні особливості особистості, так і вплив на неї соціальних факторів (вплив безпосереднього оточення засудженого, умови утримання під вартою тощо).

Висунута гіпотеза дослідження підтвердилася щодо двох груп соціального оточення засуджених (ув'язнених) – персоналу УВП (СІЗО) та близьких (сім'ї). Виявлено вплив на рівень суїцидального ризику задоволеності засуджених стосунками з працівниками УВП та/або СІЗО – погані стосунки з працівниками виправної установи підвищують схильність засуджених до суїциду. Також виявлено вплив рівня задоволеності засуджених стосунками з працівниками УВП та/або СІЗО і зі своїми близькими на почуття безнадії – чим вища задоволеність, тим нижча безнадія.

Отримані результати вказують на необхідність проведення психопрофілактичних заходів, спрямованих на підвищення обізнаності персоналу УВП та СІЗО з питань запобігання суїцидальної поведінки та їх соціально-психологічної компетентності загалом, сприяння збереженню зв'язків ув'язненого з близькими, що залишились на волі.

Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо у вивченні інших чинників, що зумовлюють суїцидальні ризики серед засуджених та особливостей суїцидальних схильностей серед працівників УВП та/або СІЗО.

Список використаних джерел

1. Дебольский М. Г., Матвеева И. А. Суицидальное поведение осужденных, подозреваемых и обвиняемых в местах лишения свободы. *Психология и право*. 2013. № 3. С. 1–11.
2. Заломова В. М. Вопросы профилактики суицидов среди осужденных. *Научно-методические основы оказания психологической помощи осужденным*. Москва: Права человека, 2001. С. 148–151.
3. Максимова Н. Ю. Психологічна профілактика суїциду та агресивної поведінки у засуджених до довічного позбавлення волі: метод. рек. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2011. 128 с.
4. Михайлов О. Є., Горбань А. В., Мішук В. В. Кримінологія: навч. посібник. Київ: Знання, 2012. 565 с.
5. Політика щодо запобігання суїцидальної поведінки в установах виконання покарань та у слідчих ізоляторах України. В рамках Спільного проекту «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні» / переглянуто А. Шуть. Червень 2020. URL: <https://rm.coe.int/politica-final/16809ebeb4> (дата звернення: 14.02.2021).

6. Суліцький В. В. Психологічні особливості засуджених-суїцидентів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Київ, 2002. 256 с.

7. Тернавська А. А. Запобігання суїциду серед засуджених у в'язниць України: дис. ... канд. юридичн. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 226 с.

8. Bertolote JM, Fleischmann A Suicide and psychiatric diagnosis: a worldwide perspective. *World Psychiatry* 1 (3), pp. 181–185.

9. Bogatyrev I. G., Terekhova L. V. The theoretical and applied principles of the investigation of suicide prevention in penitentiary institutions of Ukraine. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 127.

10. Rivlin A, Hawton K, Marzano L, Fazel S. Psychosocial Characteristics and Social Networks of Suicidal Prisoners: Towards a Model of Suicidal Behaviour in Detention. *PLoS ONE*. 8(7). e68944. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0068944>.

11. Zhong Sh., Senior M., Yu R., Perry A. and Hawton K. Risk factors for suicide in prisons: a systematic review and meta-analysis *The Lancet Public health*. VOLUME 6. ISSUE 3. E164–E174. MARCH 01, 2021. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30233-4](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30233-4).

References

1. Debolskyi, M. G. and Matveeva, I. A. (2013), Suicidal behavior of convicts, suspects and accused in places of deprivation of liberty, *Psychology and Law*, No. 3, pp. 1–11.

2. Zolomova, V. M. (2001), Issues of prevention of suicides among convicts. Scientific and methodological foundations of providing psychological assistance to convicts, *Scientific and Methodological Bases of Rendering Psychological Assistance to Convicts*, Human rights, Moscow, pp. 148–151.

3. Maksymova, N. Yu. (2011), Psychological prevention of suicide and aggressive behavior in convicts sentenced to life imprisonment, Palyvoda A. V. Publisher, Kyiv.

4. Mykhailov, O. Y., Horban, A. V. and Mishchuk, V. V. (2012), *Criminology: textbook*, Znannya, Kyiv.

5. Shut, A. (2020), *Policy on prevention of suicidal behavior in penitentiary institutions and remand prisons of Ukraine*. In the framework of the Joint Project “The European Union and the Council of Europe work together to support prison reform in Ukraine”, available at: <https://rm.coe.int/politica-final/16809eb4> (accessed 14 February 2021).

6. Sulitskyi, V. V. (2002), *Psychological features of convicted suicides*: PhD in Psychology thesis, Kyiv.

7. Ternavska, A. A. (2019), *Prevention of suicide among convicts in correctional colonies of Ukraine*: PhD in Law thesis, Kyiv.

8. Bertolote, J.M. and Fleischmann, A. (2002), Suicide and psychiatric diagnosis: a worldwide perspective, *World Psychiatry*, No. 1 (3), pp. 181–185.

9. Bogatyrev, I. G. and Terekhova, L. V. (2014), The theoretical and applied principles of the investigation of suicide prevention in penitentiary institutions of Ukraine, *Legal Bulletin*, No. 3 (32), pp. 127.

10. Rivlin, A, Hawton, K, Marzano, L. and Fazel, S. (2013), Psychosocial Characteristics and Social Networks of Suicidal Prisoners: Towards a Model of Suicidal Behaviour in Detention, *PLoS ONE*, No. 8 (7), available at: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0068944>.

11. Zhong, Sh., Senior, M., Yu, R., Perry, A. and Hawton, K. (2021), Risk factors for suicide in prisons: a systematic review and meta-analysis, *The Lancet Public health*, Vol. 6, Is. 3, available at: [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30233-4](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30233-4).

УДК 331(477)

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.044

ОЦІНКА РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Гончаренко Оксана Григорівна, доктор економічних наук,
професор, начальник кафедри економіки та соціальних дисциплін,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34)*

ORCID: 0000-0003-1101-6019

Рівень життя населення як економічна категорія характеризує не тільки стан соціально-економічної системи, а і є необхідною умовою її розвитку. У статті досліджено причини виникнення бідності та встановлено взаємозалежні чинники, які на неї впливають. Визначено, що рівень життя населення залежить від стану національної економіки та її макроекономічних показників (виробництва валової продукції на душу населення, рівня безробіття, реальної заробітної плати тощо). Доведено, що основні причини бідності згруповані в три групи: економічні (низькі доходи, мала купівельна спроможність, безробіття та інфляція), політичні (недосконале трудове законодавство, неефективна соціальна політика держави) і соціальні (низька освіченість, поляризація суспільства та соціальна незахищеність). У 2020 році рівень бідності в Україні зріс до 43,6 %, що означає за межу бідності потрапили майже 6 мільйонів громадян, серед них найбільш вразливими категоріями є багатодітні родини, одинокі батьки з дітьми, родини з дітьми до трьох років і одинокі пенсіонери старше 65 років. Доведено, що бар'єрами на шляху подолання бідності є: звуження ринків збуту продукції та послуг, наявність монополій та корупція. Обґрунтовано, що підвищення соціальних виплат не змінює проблему бідності в країні.

Ключові слова: *рівень життя, бідність, соціальний захист, доходи.*

ASSESSMENT OF LIVING STANDARDS OF THE UKRAINIAN POPULATION

Honcharenko Oksana, Doctor of Sciences (Economy), Professor,
Head of the Department of Economy and Social Disciplines,

*Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha st., Chernihiv, 14000, Ukraine)*

ORCID: 0000-0003-1101-6019

The relevance of the article. The level of living standards as economic category characterizes not only the state of social and economic system but it is a necessary condition for its development. The relevance of scientific research on implementation of living standards of the country's copulation is due to the need of systematization of economic features, which allow to determine objectively the level of poverty and will ensure the realization of an effective social state policy.

Purpose setting is in the studying the population lives problems regarding the trade transformation of national economy and its reasons analyses, which lead to the high poverty level in Ukraine, and also the ways to overcome this phenomenon.

Presentation of the main material. Poverty is a multifaceted socio-economic phenomenon that is inherent in any country in the world, regardless of its level of economic prosperity. Today, there are many interpretations that characterize "poverty" as a condition in which a person can not achieve the appropriate level of welfare in this society. The article deals with the causes of poverty and outlines the interdependent factors that influence it. It is defined that living standards of the population depends on the state of the national economy and its macroeconomic indicators (gross output of the enterprise per head of the population, rate of unemployment, real salaries and others). It is proved that the main reasons of poverty are classified into three groups: economic (low income, low spending capacity, social policy failure, unemployment and inflation), political (imperfection of the labor legislation, state social policy failure) and social (low level of accomplishments, the polarization of society, social vulnerability).

In 2020 the poverty rate in Ukraine increased to 43 per cent, which means that nearly 6 million citizens are living below the poverty line, among which multi-child families, single parents with young children, families with children under age 3, single pensioners over 65 years of age are the most vulnerable categories. It is found out that barriers to getting out of the poverty are the following: reduction of market for the goods and services, monopoly existence and corruption. It is actualized that increasing of welfare payments doesn't reduce the poverty problem in the country.

Conclusions. Poverty is a socio-economic phenomenon in which a person cannot achieve the appropriate level of well-being in society. According to the World Bank, Ukraine "remains one of the poorest countries in the region" in terms of Gross Domestic Product per capita, and according to official UN data, more than 60% of Ukraine's population is below the poverty line. And despite the statistics, raising the minimum wage should not be a top priority for social policy, and public institutions should use a variety of tools.

Key words: living standards, poverty, social protection, income.

Постановка проблеми. Незалежно від форми устрою та економічної ситуації цивілізоване суспільство метою свого розвитку вбачає підвищення добробуту громадян, оскільки ключовим індикатором соціально-економічного розвитку країни є рівень життя населення, який давно вже вийшов за «рамки економічних визначень і межує з широким спектром проблем від філософського осмислення буття людини до визначення політичного курсу країни» [2]. Рівень життя населення, як економічна категорія, не тільки характеризує стан соціально-економічної системи, а є необхідною умовою її розвитку, що обумовлює актуальність наукових досліджень в умовах ринкових трансформацій національної економіки. І незважаючи на те, що на сучасному етапі завдання уряду щодо поліпшення рівня

життя населення країни носять більш декларативний характер, серед учених тривають дискусії щодо наукового обґрунтування системи показників і їх критеріїв, що дозволять об'єктивно визначити реальний рівень життя населення та сприятимуть реалізації ефективної соціальної політики держави, спрямованої на подолання бідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед класиків економічної науки, які стверджували, що бідність є результатом індустріального розвитку, наукові праці А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, А. Маршала, Дж. Міля та інших учених. Раунтрі С. у своїх працях здійснив поділ населення на багатих та бідних, а Ч. Бута визначив залежність бідності від рівнів доходів та задоволення потреб. Наукові праці Ф. Хайєка присвячені зниженню рівня бідності за рахунок підвищення добробуту населення. Серед наукових публікацій вітчизняних учених, що досліджують рівень бідності і зниження рівня життя населення, праці І. Бабака, Н. Борецької, В. Геєць, О. Грішнєвої, О. Новікової, Л. Шевченко. Проблеми соціальних стандартів і гарантій держави досліджені в наукових публікаціях О. Васильєва, Е. Лібанової, С. Полякова, А. Реут, Л. Черенько. Але, незважаючи на численні наукові дослідження, проблема бідності в Україні є актуальною і потребує чіткої стратегічної систематизації державного регулювання системи доходів населення країни.

Постановка завдання полягає в дослідженні проблем рівня життя населення з урахуванням ринкової трансформації національної економіки та аналізу причин, що спричиняють високий рівень бідності в Україні, а також шляхів подолання цього явища.

Виклад основного матеріалу. Бідність – це багатогранне соціально-економічне явище, яке притаманне будь-якій країні світу незалежно від рівня її економічного добробуту [4]. На сьогодні існує безліч трактувань вітчизняних і закордонних учених, що характеризують «бідність», як такий стан, за якого людина не може досягти відповідного у цьому суспільстві рівня добробуту [5]. На думку А. Сміта, відсутність засобів до існування, сама злиденність викликають до себе не велике співчуття, а тому ми зі зневагою ставимося до бідного, і, хоча своєю надокучливістю він випрошує собі милостиню. А от ситуація, за якої людина з благо-

получчя потрапляє у глибоку злиденність, зазвичай викликає до себе співчуття [9]. Таусенд П. визначає бідність, як стан, коли не вистачає економічних ресурсів, що не дозволяє вести звичайний спосіб життя членам суспільства [11]. Сен А. поглибив поняття «бідності», долучивши, крім бідності доходів, бідність можливостей та людську бідність [10]. Бідність є і політичною проблемою, що підтверджено в нормативних актах ООН, де бідність визначено, як позбавлення особистості основних шансів та можливостей для розвитку, що включає позбавлення можливості вести довге, продуктивне й здорове життя, набувати знань, мати свободу, гідність, самоповагу та повагу до інших, та мати ресурси, необхідні для пристойного життя ... в усьому світі зменшення бідності є не лише загальнолюдською ціллю, а й загальнолюдською необхідністю. За світовими стандартами, межею абсолютної бідності вважається дохід на рівні 1,9 долара США на день. Жити в злиднях, тобто за межею бідності, – це отримувати дохід менше ніж 1,9 дол. на день на члена сім'ї. На українську валюту це 54 грн на день (якщо курс вище ніж 28,4 грн за долар), або 1 620 грн на місяць. Учені-економісти стверджують, що бідність населення має двояку економічну природу, з одного боку, в певних умовах вона є імпульсом до саморозвитку і носієм економічного розвитку, а з іншого – посилення бідності призводить до поляризації суспільства [3]. На думку професора Я. Хесселберга, бідність – це виключення із соціальної співучасті, володіння й пристойної якості життя [7].

Рівень життя основної маси населення України знижується з початку 1990-х ХХ століття. Протягом останнього десятиліття бідність є однією з найбільш гострих соціально-економічних проблем, що хвилює українське суспільство. Ринкові трансформаційні процеси, що проходять в національній економіці, негативно впливають на рівень життя населення, що призводить до скорочення середнього класу, високого рівня неофіційної та нестабільної зайнятості, проблем соціального захисту, еміграції кваліфікованих і молодих працівників за кордон, а також нерівність перед законом підсилюють означені проблеми не тільки в цілому по країні, а і регіонах. Кравченко М. у своїх дослідженнях визначає, що бідність є наслідком впливу взаємозалежних факторів: економічних (падіння доходів населення та їх диференціація, низька

заробітна плата, безробіття), соціальних (інвалідність, старість, хвороба, маргіналізація, дитяча бездоглядність), демографічних (неповні родини, родини з високим навантаженням утриманців, неконкурентоспроможність на ринку праці осіб старше працездатного віку і працівників молодших вікових груп) та залежить від системи соціального захисту населення та її інструментів [5].

Чому люди бідні? По-перше, через обмеженість ресурсів, не лише грошей (кредитів, технологій виробництва тощо); по-друге, недостатній рівень освіти та поінформованості (вони часто використовують нераціональні технології, які гірше і неефективно працюють); по-третє, обмеження здоров'я, обмежений доступ до чистої води, ґрунтів, повітря або проблеми в країні з імунізацією, складною епідеміологічною ситуацією, і якщо вона триває довго, населення країни стає біднішим [5]. Таке явище як бідність є проблемою не лише соціальною, але й економічною, тому залежить від макроекономічних показників, а саме ВВП, рівня безробіття, індексу інфляції та реальної заробітної плати. І незважаючи на незначне зростання основних макроекономічних показників, зокрема ВВП на душу населення в останні роки в порівнянні з 2016, на сьогодні дещо зупинилося падіння рівня життя населення, хоча не йдеться про подолання бідності в країні [3] (табл. 1).

Таблиця 1 – ВВП на душу населення України в 2016–2020 роках

Роки	ВВП на душу населення, дол. США	Відхилення, %
2020	3425	-7,61
2019	3707	-18,86
2018	3119	-17,42
2017	2656	-20,72
2016	2200	-

За даними світового банку з позиції оцінки ВВП на душу населення, Україна «залишається однією з найбідніших країн регіону», а за офіційними даними ООН, більш ніж 60 % населення України знаходяться за межею бідності. Згідно зі стандартами ООН у світі встановлена межа бідності на рівні 5 \$ у день. В Україні, згідно з встановленим законодавством прожитковий мінімум становить 1,8 \$ на день, тобто в 3 рази менше встановлених норм [4].

На думку вітчизняних учених, дослідження рівня життя населення проходить декілька стадій: на першій – здійснюється оцінка економічних та інституціональних передумов підвищення рівня життя; на другій – оцінюються умови проживання населення, показники матеріального добробуту, а також оцінюється майновий стан окремих соціально-демографічних груп; на третій – проводиться диференціація населення за рівнем доходів, і на четвертому – прогнозується розподіл населення України за середньодушовими доходами [2]. За даними Державної служби статистики, чисельність українців із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими за фактичний прожитковий мінімум у 2019 році (3 660,9 грн), становила 8,9 млн осіб або 23,1 % від загального населення, а доходи нижче за законодавчий рівень прожиткового мінімуму у 2019 році (1 902,1 грн) мали 400 000 осіб (табл. 2).

Таблиця 2 – Доходи на душу населення в Україні за 2017–2019 роки

Чисельність населення із середньодушовим еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму	2017	2018	2019
мільйонів осіб	0,9	0,5	0,4
% до загальної чисельності населення	2,4	1,3	1,1
Середньорічний розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн)	1 603,7	1 744, 8	1 902,1
Чисельність населення із середньодушовим еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактично встановленого прожиткового мінімуму			
мільйонів осіб	13,5	10,6	8,9
% до загальної чисельності населення	34,9	27,6	23,1
Середньорічний розмір фактичного прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн)	2 941,5	3 262,7	3 660,9

Джерело: Державна статистика України

Golinowska S. зазначає, що саме дохід є основним інструментом боротьби з бідністю, а його нестача – основною причиною бідності, яка значною мірою корелює з соціальними факторами [8]. За цим показником Україна суттєво відстає як від країн ЄС, так і від більшості країн СНД. За даними Державної служби ста-

тики, середня номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій України у грудні 2020 року становила 14 179 гривень.

Але незважаючи на зростання рівня середньої заробітної плати в Україні, за розрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України рівень бідності залишається достатньо високим і становить 51 % [3]. Показник рівня бідності, розрахований в Інституті, прив'язаний до прожиткового мінімуму (3 845 грн на одну особу, «офіційний» прожитковий мінімум, встановлений державою – 2 027 грн). В європейських країнах з розвинутою економікою розмір мінімальної оплати праці встановлюється на рівні 35–40 % від середньої по країні (у нашій країні становить 37 %) і вищий за прожитковий мінімум на 10–15 %, варто зазначити, що в Україні мінімальна заробітна плата перевищує прожитковий мінімум на 3,6 % [4] (рис. 1).

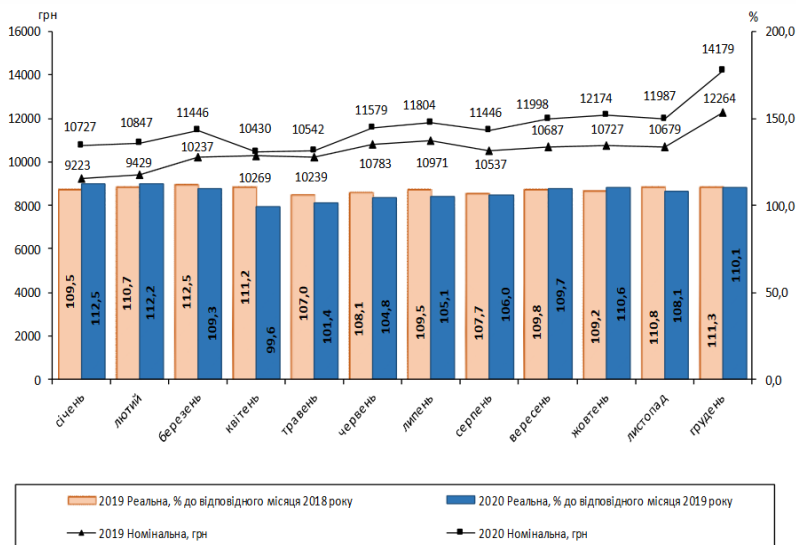

Рис. 1. Динаміка середньої заробітної плати у 2019–2020 роках [3]

З 1 вересня 2020 року мінімальна заробітна плата в Україні зросла з 4 723 грн до 5 000 грн. На думку економістів, різке підвищення мінімальної зарплати призведе, по-перше, до зростання цін, оскільки бізнес змушений перекласти витрати на кінцевого

споживача, по-друге, до скорочення кількості робочих місць через зростання «вартості» одного працівника. На думку вчених-економістів, підвищення мінімальної заробітної плати не зменшує бідність – проте має статистично значущий та широко задокументований негативний вплив на зайнятість. І цьому підтвердження є наукові дослідження, проведені закордонними вченими, які свідчать, що підвищення мінімальної зарплати скоріше перерозподіляє доходи всередині прошарку сімей з низькими доходами, аніж між більш заможними та бідними сім'ями. Слід зауважити, що підвищення мінімальної зарплати дійсно збільшує ймовірність для бідних сімей піднятися над межею бідності. Але водночас ця політика збільшує ймовірність для інших сімей, які не були бідними, впасти за межу бідності, що свідчать наукові дослідження, проведені вченими Мікеле Камполієті, Морлі Гундерсон та Байрон Лі (аналізуючи досвід Канади), Тереза Бекгаус та Кай-Уве Мюллер (аналізуючи дані Німеччини). Отже, зростання мінімальної зарплати допомагає одним групам населення, але шкодить іншим, що призводить до відтворення бідності в суспільстві [5]. Вплив політики з підвищення мінімальної заробітної плати має незначний ефект і в Україні. По-перше, вона таргетує досить незначну частину бідного населення: серед працюючого населення порівняно менше бідних (18 % працюючого населення в 2018 році), ніж серед непрацюючого з різних причин (34 % непрацюючі пенсіонери, 35 % діти від 0 до 17 років, 32 % молодь 16–19 років). По-друге, на рівень життя людини впливає структура домогосподарства, в якому вона проживає, що не враховується в ході встановлення розміру мінімальної заробітної плати [4]. У таблиці 3 відображено рівень абсолютної бідності в Україні за віковими та соціально-економічними групами за 2015–2020 роки, зокрема частка населення, що має доходи нижче прожиткового мінімуму.

Погіршення ситуації з бідністю в Україні почалося після окупації Криму і початку війни на Донбасі. У 2014 році рівень бідності становив 28,6 %, а вже в наступному році зріс у два рази – 58,3 %, а в 2016 році цей показник ще зріс і становив уже 58,6 %. У 2015–2016 роках рівень бідності досяг найбільших значень, а вже з 2017 року почав зменшуватися до 47,3 %, 2018

– 43,2 %, 2019 – 37,8 %. У 2020 році рівень бідності в Україні знову зріс до 43,6 % (додалась ще й пандемія), що, на думку експертів, за межею бідності опинилося майже 6 мільйонів громадян. Найбільш вразливими категоріями є багатодітні родини, одинокі батьки з дітьми, родини з дітьми до трьох років і одинокі пенсіонери старші 65 років.

Таблиця 3 – Рівень абсолютної бідності в Україні за віковими та соціально-економічними групами, 2015–2020 роки, %

Група	2015	2016	2017	2018	2019	2020
0–17 років	62,7	61,1	45,2	35,0	35,8	38,5
16–19 років	56,2	62,2	38,8	31,9	33,2	35,3
20–64 роки	47,8	47,3	30,7	24,4	29,8	37,9
>75 років	56,4	50,8	40,4	31,9	36,5	37,9
Особи пенсійного віку (непрацюючі)	54,3	53,7	40,0	34,3	37,8	39,9
Працюючі особи	42,6	42,0	23,7	18,2	29,7	23,3
Україна	58,3	58,6	47,3	43,2	37,8	43,6

Джерело: *Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України*

Показник купівельної спроможності населення є ще одним з важливих показників розвитку національної економіки, крім виробництва валового внутрішнього продукту, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму. Цей показник відображає, скільки одиниць товару може придбати працівник на середню заробітну плату в Україні. Через пандемію коронавірусу та економічну кризу громадяни України обмежують свої витрати, про що свідчать дані соціологічних опитувань, 44 % респондентів скоротили рівень своїх витрат на харчові продукти майже вдвічі [4].

Враховуючи вищевикладене, головними причинами бідності в країні є низький рівень доходів, що є нижчим за визначений суспільством мінімальний рівень, або його повна відсутність, що виключає індивіда з суспільного життя. На думку вчених, основні причини бідності можуть бути згруповані в три групи: економічні (низький рівень доходів, низька купівельна спроможність та інфляція), політичні (неефективна соціальна політика держави, недосконале трудове законодавство) та соціальні (соціальна незахищеність, поляризація суспільства та низька освіченість). На думку вчених, існує три бар'єри на шляху подолання бідності, які взаємозв'язані між собою, зокрема:

1. Звужений ринок збуту продукції та послуг. На обмежених ринках інвестиції вкладаються тільки в модернізацію виробництва з метою підвищення економічної ефективності виробництва та конкурентоспроможності продукції, при цьому зменшується кількість робочих місць та знижується вартість робочої сили. Освоєння ж зовнішніх ринків дає можливість не тільки отримувати додаткові кошти в країну, а і створювати умови для підвищення платоспроможного попиту на внутрішньому ринку, інвестувати в розширення виробництва та створення нових робочих місць.

2. Наявність монополій. Монополізм виключає чесну конкуренцію роботодавців по найму кваліфікованої робочої сили та створює умови для штучного зниження заробітної плати й зниження купівельної спроможності працівників.

3. Корупція. Як інструмент, що використовують монополісти для збереження своїх конкурентних переваг та усунення з ринку дрібних підприємців. А також корупція, відволікає бюджетні кошти від виконання соціальних програм [3].

Висновки. Дослідження, наведені у статті, дозволяють зробити такі висновки:

1. Бідність – соціально-економічне явище, за якого людина не може досягти відповідного у суспільстві рівня добробуту. Ринкова трансформація національної економіки впливає на рівень життя населення, що призводить до високого рівня неофіційної та нестабільної зайнятості, проблем соціального захисту, еміграції кваліфікованих і молодих працівників за кордон, а тому бідність є проблемою не лише соціальною, але й економічною і залежить від макроекономічних показників, зокрема виробництва валового внутрішнього продукту на душу населення, реальної заробітної і мінімальної заробітної плати та купівельної спроможності.

2. За даними світового банку з позиції оцінки ВВП на душу населення, Україна «залишається однією з найбідніших країн регіону», а за офіційними даними ООН, більш ніж 60 % населення України знаходяться за межею бідності. В Україні згідно із встановленим законодавством прожитковий мінімум становить 1,8 \$ на день. І незважаючи на зростання середнього рівня заробітної плати в Україні, рівень бідності залишається достат-

ньо високим і становить 51 %. Показник рівня бідності в Україні, прив'язаний до прожиткового мінімуму. В європейських країнах розмір мінімальної оплати праці встановлюється на рівні 35–40 % від середньої по країні.

3. Підвищення мінімальної зарплати не повинно бути головним пріоритетом соціальної політики держави. Дослідження вчених доводять, що ефект від підвищення мінімальної зарплати є неоднозначним, і підвищення соціальних виплат не зменшує проблему бідності в країні. Тому державі слід використовувати різноманітні інструменти соціальної політики, наприклад, Л. Пала [6] їх поділяє на два типи: детектори-інструменти, що дозволяють виявляти соціальні проблеми (одержувати інформацію про стан соціальної сфери, становище соціальних груп) та ефектори-інструменти, за допомогою яких впливають на соціальну проблему (поширення інформації про пенсійну реформу, податкові пільги, формування системи соціального страхування, фінансова підтримка фізичним і юридичним особам, видача ліцензій на певні види діяльності, створення підприємств і організацій для забезпечення населення окремими товарами та послугами тощо).

Список використаних джерел

1. Варвус С. А. Измерение уровня бедности: анализ имеющихся подходов. *Економика. Налоги. Право*. 2016. № 6. С. 26–34.
2. Гладун О. Методологічні підходи до визначення критеріїв бідності і запровадження моніторингу бідності в Україні. *Статистика України*. 1998. № 2. С. 14–18.
3. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; за ред. Л. М. Черенько. Київ: Консультант, 2006. 428 с.
4. Інформаційні матеріали Доповіді про людський розвиток за 2019 рік. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2019/ukraine-ranks-mid-table-in-undps-2019-human-development-report.html> (дата звернення: 03.04.2021).
5. Кравченко М. В. Шляхи подолання бідності в контексті сучасного стану соціального захисту населення України. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 3 (30). С. 1–7.
6. Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюби. Київ: Основи. 1999. 422 с.

7. Hesselberg J. Poverty in the South and in the North. *Geogr. Ann.*, 1997. 79B (4), pp. 241–227.

8. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. URL: http://ksiegarnia.ipiss.com.pl/index.php?nr_rok=0109.

9. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Oxford: Clarendon Press, 1976 [1776, 1789], pp. 351–352.

10. Sen A. The Idea of Justice. L.: Allen Lane; Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009.

11. Townsend P. Poverty in the United Kingdom. Univ. of California. Berkeley, 1979.

References

1. Varvus, S. A. (2016), Measuring the Poverty Rate, Analysis of Existing Approaches, *Economics. Dates. Law*, No 6, pp. 26–34.

2. Hladun, O. (1998), Methodological approaches for the determination of poverty and implementation of poverty monitoring, *Statistics of Ukraine*, No 2, pp. 14–18.

3. The standard of living of the population of Ukraine (2006), *NAS of Ukraine. Ins. of demography and Soc. Research; in Chernenko, L.M. (Ed.)*, Konsultant Publishing, Kyiv.

4. The Human Development Report (2019), available at: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2019/ukraine-ranks-mid-table-in-undps-2019-human-development-report.html> (accessed 3 April 2021).

5. Kravchenko, M. V. (2010), Ways to overcome poverty in the context of the current state of social protection of the population of, *Theory and practice of public administration*, Vol. 3 (30), pp. 1–7.

6. Pal, L. A. (1999), *State Policy Analysis*, translated by Dsiuba, I., Osnovy, Kyiv.

7. Hesselberg, J. (1997), Poverty in the South and in the North, *Geogr. Ann.*, 79B (4), pp. 227–241.

8. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, available at: http://ksiegarnia.ipiss.com.pl/index.php?nr_rok=0109.

9. Smith, A. (1976), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Clarendon Press, Oxford, pp. 351–352.

10. Sen, A. (2009), *The Idea of Justice*, L.: Allen Lane; Cambridge, MA: Harvard University Press.

11. Townsend, P. (1979), *Poverty in the United Kingdom*. Univ. of California, Berkeley.

УДК 159.9.075:159.923.2

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.056

СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИКО-СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ В УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

Данильченко Тетяна Вікторівна, доктор психологічних наук,
доцент, професор кафедри психології,

Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34,

e-mail: dan20151975@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-8809-0132

Благополуччя особистості стало активно досліджуватися останні два десятиліття виходячи із запитів суспільної практики. Однак воно є надзвичайно складним мультиконцептом, що важко верифікується. У статті аналізуються математико-статистичні методи, які використані в українських дослідженнях, феномена благополуччя особистості за останні п'ять років. Показано, що по-перше, у вітчизняних публікаціях (особливо статтях) зазначенню математико-статистичних методів не надають належного значення. По-друге, типовими завданнями під час вивчення благополуччя особистості є опис первинних даних, вивчення схожості (t-критерій Стьюдента, U-критерій Манна-Уїтні, H-критерій Краскала-Уоллеса, T-критерій Вілкоксона, ANOVA) та дослідження залежностей (коефіцієнт кореляцій Пірсона, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена). По-третє, кореляційний аналіз протягом останніх п'яти років продовжує залишатися одним із основних статистичних засобів аналізу під час вивчення зв'язків благополуччя з іншими психологічними феноменами. Оскільки благополуччя є надскладною системою, для якої характерно наявність рекурентних зв'язків та нелінійність, важливо звертатися до синергетичної парадигми та до сучасних математико-статистичних засобів аналізу даних (Data mining), що дають можливість характеризувати системи, яким притаманні неоднозначність і невизначеність. По-четверте, застосування нових сучасних статистичних методів на сьогодні не поширене. Під час вивчення феномена благополуччя особистості триває практика обробки невеликих баз даних у межах прикладної статистики. Структурне моделювання, яке дає можливість підтверджувати багатомірні моделі благополуччя, мало поширене. Перспективним є використання мереж довіри Байєса, які базуються на понятті суб'єктивної вірогідності, тобто орієнтовані не стільки на вивчення об'єктивної реальності, скільки на з'ясування уявлень окремого індивіда про неї.

Ключові слова: психологічне благополуччя, математико-статистичний аналіз, суб'єктивне благополуччя, моделювання, благополуччя особистості.

SPECIFICS OF APPLICATION OF MATHEMATICAL AND STATISTICAL METHODS IN STUDIES OF PERSONAL WELL-BEING IN UKRAINE

Danylchenko Tetiana, Doctor of Sciences (Psychology), Assistant Professor, Professor of the Department of Psychology, Academy of the State Penitentiary Service (34, Honcha street, Chernihiv, 14000, Ukraine, e-mail: dan20151975@gmail.com) ORCID: 0000-0001-8809-0132

Personal well-being has been actively studied over the past two decades regarding the social practice demands. However, it is an extremely complex multi-concept which is difficult to verify. The article analyzes the mathematical and statistical methods used in Ukrainian studies of the phenomenon of personal well-being over the past five years. Firstly, the study shows that in domestic publications (especially articles) the importance is not given to the mathematical and statistical methods.

Secondly, typical tasks in the study of personal well-being are the description of primary data, the study of similarity (Student's t -test, Mann-Whitney's U -test, Kruskal-Wallis's H -test, Wilcoxon's T -test, ANOVA) and the study of dependencies (Pearson's correlation coefficient, Spearman's rank-order correlation coefficient).

Thirdly, correlation analysis is still one of the main analysis statistical tools over the past five years according the study of the links between well-being and other psychological phenomena. Since well-being is a highly complex system characterized by the presence of recurrent relationships and nonlinearity, it is important to use the synergetic paradigm and modern mathematical and statistical means of data analysis (Data mining), which allow to characterize systems characterized by ambiguity and uncertainty.

Fourthly, application of new modern statistical methods is not yet widespread. When studying the phenomenon of personal well-being, the practice of processing small databases within the framework of applied statistics continues. Structural modeling, which makes it possible to confirm multidimensional models of well-being, is not widespread.

Application of Bayesian networks of trust is quite promising, which are based on the concept of subjective probability, thus it is focused not on the study of objective reality, but on clarifying the individual's ideas about it.

Key words: *psychological well-being, mathematical and statistical analysis, subjective well-being, modeling, personal well-being.*

Постановка проблеми. Останнім часом підвищився інтерес дослідників до благополуччя особистості в усіх його виявах. Благополуччя, щастя, процвітання стало предметом наукового аналізу в економіці, політології, соціології, психології. В останні два десятиліття цей бренд поширився і в українській психології-

чній науці. Захищаються дисертації, кількість публікацій на цю тему значно зросла.

Можемо виділити кілька причин звернення до цієї проблеми. По-перше, це складність феномена благополуччя. Воно має надзвичайно складну структуру з психологічного погляду. Благополуччя надзвичайно важко операціоналізувати: незважаючи на понад сім десятиріч вивчення феномена у світовій психології, маємо велику кількість теорій середнього рівня і відсутність чіткого розуміння (теоретичного узагальнення і систематизації) про те, що являє собою феномен благополуччя особистості. Вивчення благополуччя стало тією призмою, у фокусі якої відобразилися обмеження традиційної «об'єктивної» психології, а тому був зроблений наступний крок – складне поєднання методології позитивізму і соціального конструктивізму в інтерпретації складного гетерархічного явища. Однак зазначимо, що робіт з мішаною методологією в українській науці порівняно небагато. Випадки використання якісних методів у вивченні благополуччя поодинокі [1; 2]. Також не вирішеним питанням залишається визначення складових/компонентів благополуччя та його критеріїв. У різних концепціях як його чинники і складові називаються одні й ті ж явища.

По-друге, під час вивчення благополуччя дослідники зіткнулися з обмеженнями класичних математико-статистичних методів. З одного боку, порушується питання принципової вимірності феноменів щастя та благополуччя, з другого, в дослідженнях складних психологічних феноменів не часто відтворюються лінійні зв'язки. Штучна «підгонка» даних приводить до малоякісного спрощення картини психологічного світу людини. У психології чимало явищ не підкорюються математичним абстракціям монотонних зв'язків, зокрема не проявляється закон нормального розподілу. Дослідники зазначають, що під час аналізу даних, отриманих в емпіричних дослідженнях благополуччя/щастя/процвітання, доволі часто спостерігається правобічне зміщення симетрії [3]. Так, Р. А. Каммінс (1995) зазначає, що оптимум суб'єктивного благополуччя – 70–80 балів (за 100-бальною шкалою), тоді як оцінка респондентів щастя інших людей відповідала нормальному розподілу [4].

Виходом для підвищення прогностичної точності моделей могло б стати застосування новітніх математико-статистичних засобів аналізу даних (Data mining), побудованих на пошуку нелінійних зв'язків через використання можливостей штучного інтелекту (штучні нейронні мережі, дерева рішень, метод опірних векторів, ієрархічні та неієрархічні кластерні моделі, наприклад самоорганізовані карти Кохонена, методи пошуку асоціативних правил, метод обмеженого перебору). Однак поодинокі спроби їх застосування у психології [5; 6; 7] показали їх обмеженість. По-перше, відповідні комп'ютерні програми (SPSS Modeller, STATISTICA Data Miner, Cognos 4Thought, BrainMaker Pro, Oracle Data Mining тощо) мають високу вартість; до того ж їх алгоритми інколи потрібно розробляти під конкретний дослідницький проєкт, що вимагає співробітництва психолога, статистика і програміста; по-друге, подібні методи надзвичайно вимогливі до якості первинних даних (якісна репрезентативна вибірка, валідні стандартизовані методики); по-третє, ще не склалася чітка концепція аналізу отриманих математичних висновків, а аналіз та інтерпретація неочевидних закономірностей є доволі складними [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У закордонних психологічних дослідженнях адекватності використання математико-статистичних критеріїв під час вивчення будь-якого феномена надається важливе значення. Розробляються і нові засоби обробки даних, пов'язані з можливістю аналізу нелінійних зв'язків. Основними засобами верифікації емпіричних даних продовжують залишатися кореляційний, дисперсійний, факторний та кластерний аналізи. Кореляційний аналіз використовується для виявлення залежності між величинами, тому його використовують для визначення сили та напрямку (прямого чи зворотного) зв'язку між двома величинами. Однак його застосування, доволі поширене в ХХ столітті, поступово поступається регресійному аналізу, який дає можливість ще й визначити напрям зв'язку, а також дозволяє будувати багатовимірні моделі. Тому останні десятиліття набуває поширення структурне моделювання, побудоване на принципах лінійної регресії.

Регресійний аналіз – основний інструмент дослідників під час визначення чинників психологічного явища. Використання цього

методу на межі XX–XXI століття стало неявним стандартом для американської соціальної психології. Одна з найбільш виразних робіт вивчення чинників благополуччя, на нашу думку, – дослідження М. Мінкова (2009). Аналізуючи дослідження суб'єктивного благополуччя 97 культур за 10 років (1997–2007 рр.), він показав, що найбільш важливими для переживання суб'єктивного благополуччя є життєвий контроль (36 %) і проведення вільного часу (24,7 %). Інші параметри залежали від культурних особливостей країни. Головними предикторами низького суб'єктивного благополуччя виступали ВВП (31 %), життєвий контроль (7 %), вік до 16 років (4,5 %), верховенство закону (3 %) [9].

Факторний аналіз традиційно застосовується для виявлення структури складного явища. Найбільш цікавим прикладом застосування факторного аналізу у вивченні благополуччя, як нам здається, є дослідження М. Галахер, Ш. Лопес та К. Причер (2009), в якому з'ясовувалася ієрархічна модель благополуччя. Виділені компоненти значущо корелювали між собою: гедоністичне та евдемонічне благополуччя – 0,78, гедоністичне та соціальне благополуччя – 0,69, евдемонічне та соціальне благополуччя – 0,85, однак вони утворювали автономні концепти [10]. В іншому дослідженні, крім того, що виявлені зв'язки між даними компонентами були набагато нижчі: гедоністичне та евдемонічне благополуччя – 0,66, гедоністичне та соціальне благополуччя – 0,42, евдемонічне та соціальне благополуччя – 0,64, також запропонована ієрархічна структура особистісного благополуччя [11]. У цій концепції припускається, що евдемонічне благополуччя виступає предиктором як для гедоністичного, так і для соціального благополуччя.

Метою цієї роботи є з'ясування особливостей математико-статистичних методів, які застосовуються українськими дослідниками під час вивчення благополуччя особистості. Матеріалом для аналізу стали вітчизняні наукові матеріали (статті, дисертації, монографії), присвячені вивченню благополуччя особистості, і які були опубліковані за останні п'ять років та загальнодоступні в мережі Інтернет. Не диференціюючи психологічне і суб'єктивне благополуччя, ми свідомо обирали публікації, що мали предметом дослідження благополуччя особистості, і не враховували методологічні відмінності наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що в значній кількості наукового доробку не приділяється належної уваги до висвітлення застосованих методів статистичного обрахунку. Так, у низці робіт (Н. М. Василець «Психологічне благополуччя особистості як чинник довіри громадян до працівників органів внутрішніх справ», 2016 [12]; Є. С. Єрмолаєва «Параметри психологічного благополуччя студентів», 2017 [13]; А. С. Харченко, Н. О. Гончарова «Особливості психологічного благополуччя студентів із різним типом спрямованості», 2017 [14]; А. З. Талько «Чинники психологічного благополуччя в підлітковому віці», 2019 [15]; Л. М. Карамушка, А. О. Ключко «Суб'єктивне благополуччя менеджерів освітніх організацій», 2020 [16]; О. Б. Ігумнова, Л. М. Джигун, А. І. Руденок «Психологічне благополуччя майбутніх психологів з різними типами мотивації досягнень», 2020 [17]) взагалі не вказані математико-статистичні методи і читач про них має здогадатися з контексту. Часто завдяки такій «забувковатості» приховуються недоліки самого дослідження. Так, у роботі Є. С. Єрмолаєвої представлено тільки описовий аналіз результатів поширеної методики з вивчення психологічного благополуччя. Більш коректним, на нашу думку, в такому випадку вказати на первинний етап аналізу даних (як приклад: М. С. Дворник «Електронна підтримка психологічного благополуччя військовослужбовців: первинний аналіз даних», 2020 [18]).

У деяких дослідженнях окремі методи застосовуються специфічно. Так, у роботі В. Ковтун (2017) для вивчення особливостей психологічного благополуччя на різних етапах онтогенезу (класичне завдання порівняння за допомогою t-критерію Стьюдента, Манна-Уїтні чи ANOVA) використано коефіцієнт кореляції Пірсона [19]. У роботі О. В. Мельник та С. О. Лукомської (2018) кореляції застосовано для доведення припущення про те, що психологічне благополуччя є чинником соціальної адаптації [20]. Однак чинники впливу зазвичай доводяться або експериментальною процедурою дослідження, або, на крайній випадок, регресійним чи факторним аналізом, але не кореляціями. Зазначимо, що в цій же статті у висновках наводяться посилання на кореляції між благополуччям та особистісними рисами, про які в самій роботі взагалі не йдеться. Також методологічно

некоректно за допомогою кореляційного аналізу доводити причинно-наслідковий зв'язок, як це зроблено в дослідженні Л. І. Березовської (2020), метою якого є «визначення впливу соціальних мереж на психологічне благополуччя особистості» [21, с. 29]. У цій же роботі під час здійснення порівняльного аналізу не вказано використаний математико-статистичний критерій і статистично достовірні відмінності. У роботі Т. Федотової (2018), яка має на меті «емпірично визначити особливості вияву суб'єктивного благополуччя як показника психічного здоров'я працівників державної служби» [22, с. 284], застосовано методи первинної статистики та однофакторний дисперсійний аналіз під час опису єдиної методики «Шкала суб'єктивного благополуччя» в різних вікових групах. Причому не досить ясно відображено емпіричний зв'язок «психічне здоров'я – суб'єктивне благополуччя». Також недостатньо зрозуміло, про які саме особливості благополуччя йдеться, оскільки зазначена професійна група не порівнюється з якимись іншими групами.

Для вивчення зв'язків між благополуччям та іншими психологічними феноменами кореляційний аналіз використовується доволі часто. Так, у роботі Л. Я. Малімон (2020) за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона з'ясувався взаємозв'язок показників психологічного благополуччя та задоволеності працею [23]. Виявленню зв'язку між психологічним благополуччям та самореалізації особистості у студентської молоді присвячене дослідження І. В. Данилюка та О. Купреєвої (2020) [24]. Практично така ж мета ставиться в роботі Г. К. Юрчинської та К. М. Грузиної (2019), однак компоненти психологічного благополуччя за моделлю К. Ріфф у ній вважаються індикаторами самореалізації особистості [25]. У роботі Н. І. Погорільської та В. М. Марініної (2019) визначаються зв'язки між психологічними рисами та благополуччям осіб юнацького віку [26]. Ковальчук О. С. та Канциренко О. В. (2016) за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона вивчають взаємозв'язок соціальної відповідальності з психологічним благополуччям [27]. Зв'язок між суб'єктивним відчуженням та психологічним благополуччям за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена вивчався А. А. Шиліною та М. А. Хрепливець (2018) [28]. Діюмідова Н. Ю., Шайхлісла-

мов З. Р. та Лазоренко Т. М. (2020) виявили кореляційні зв'язки між показниками емоційного інтелекту та психологічного благополуччя, а також стратегій копінгу, самоорганізації, осмисленості життя [29]. Зустрічаються роботи, в яких коефіцієнт кореляції – єдиний використаний статистичний критерій [30; 31].

Таким чином, можемо зазначити, що кореляційний аналіз протягом останніх п'яти років продовжує залишатися одним із основних статистичних засобів аналізу під час вивчення зв'язків благополуччя з іншими психологічними феноменами. Однак кореляційний аналіз не позбавлений певних недоліків. Репіна О. Г. та Дегтярьов Д. А. (2010) вважають, що його використання у психологічних дослідженнях має певні обмеження, оскільки «в психології немає жодного психологічного явища, в якому яскраво видно лінійну залежність» [32, с. 90]. Благополуччя особистості, на нашу думку, є гетерархічним феноменом, що мультифакторно зумовлене. Обмеженість його дослідження на сучасному етапі саме і полягає в застосуванні позитивістської парадигми, що передбачає чітке лінійне моделювання явищ. Очевидно, що більш ефективною для вивчення благополуччя є синергетична парадигма, інструментом якої саме і стали сучасні нелінійні методи (зокрема, нейронні мережі та мережі довіри Байеса). Вищезазначені дослідники відзначають ще один недолік кореляцій: «у складних та надскладних системах наявність математичної кореляції ще не доводить існування кореляції на фізичному рівні» [32, с. 91]. Можемо вважати, що благополуччя саме і є такою надскладною системою, для якої характерно наявність рекурентних зв'язків, дисипація, вірогідність перебігу процесів, тобто благополуччя є нелінійним феноменом. Нелінійність у цьому контексті – це «особлива динаміка системи, що характеризується неоднозначністю і невизначеністю» [33, с. 53]. Тому припускаємо, що використання лінійного кореляційного аналізу веде до спрощеного розуміння мультифакторності благополуччя особистості.

Типовим завданням для психологічних досліджень є порівняння груп за певними параметрами. Статистичний критерій, який при цьому використовується, залежить від кількості порівнюваних груп та типу шкали (рангової чи інтервальної). У жод-

ній із наукових статей, які ми проаналізували, не було зазначено про перевірку даних на нормальність і на рівність дисперсій (як це вимагається для можливості застосування параметричних методів порівняння). Зауважимо, що навіть використовуючи схожі методики, під час порівняння двох груп можуть застосовуватися як параметричні (t-критерій Стьюдента), так і непараметричні (U-критерій Манна-Уїтні) статистичні критерії. Тільки в одному випадку в роботі К. О. Круглова та О. О. Блискун (2020) під час вивчення особливостей суб'єктивного соціального благополуччя молодих співробітників в організації використано критерій кутового перетворення Фішера [34]. Цей критерій вважається більш потужним за умови нерівності дисперсій двох груп.

Коректне порівняння за допомогою множинного порівняння Краскала-Уоллеса та U-критерію Манна-Уїтні представлено в роботі Н. В. Гранкіної-Сазонової (2018), метою якої було дослідження особливостей показників оптимального функціонування (психологічного благополуччя та життєстійкості) студентів-психологів [35]. Зазначимо, що ця дослідниця аналізувала результати студентів та інших спеціальностей, що дало змогу провести якісний порівняльний аналіз і виявити специфіку переживання благополуччя саме студентами-психологами. Цікаве застосування часових зрізів (порівняно рідкісний випадок для психологічних досліджень благополуччя) представлено в роботі Н. М. Василець [12]. Метою дослідження виступало з'ясування динаміки взаємозв'язку довіри громадян до працівників органів внутрішніх справ і психологічного благополуччя. Статистичним критерієм був обраний ANOVA, хоча зазначимо, що для аналізу часових рядів існують специфічні критерії.

Застосування регресійного аналізу зустрічаємо в роботі О. М. Шамич (2019), який вивчав психологічні фактори суб'єктивного благополуччя паралімпійців [36]. Більш складну форму множинного регресійного аналізу зустрічаємо в роботі Б. В. Бірона (2018), яка присвячена визначенню індивідуальних позитивних якостей, що можуть виступати предикторами відчуття соціального благополуччя [37]. Зазначимо в цьому дослідженні застосування двох форм структурного моделювання та оцінки їх якості.

Факторний аналіз порівняно нечасто зустрічається в дослідженнях благополуччя. Як правило, ці роботи присвячено валідації та стандартизації психодіагностичних методик. Як приклад структурного аналізу можемо навести роботу Н. В. Волинець (2019), в якій представлено факторний аналіз структурних компонентів особистісного благополуччя в середовищі професійної діяльності [38].

Традиційно дисертаційні роботи для підтвердження гіпотез використовують багатовимірні методи для математичного моделювання психологічних явищ. Так, у дисертації Г. В. Павленко (2020), присвяченій складній проблемі особистісних диспозицій як ресурсу психологічного благополуччя в умовах невизначеності, використані методи дескриптивної статистики, коефіцієнт α Кронбаха, Н-критерій Краскала-Уоллеса, критерій Лівена, F-критерій Фішера, критерій Бонферроні, коефіцієнт кореляцій Пірсона, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, множинний регресійний аналіз, моделювання структурними рівняннями [39]. Зазначимо, що тільки в цій роботі ми зустріли випадок структурного моделювання, яке нам здається ефективним методом вивчення такої складної структури як благополуччя особистості. Подібний набір (описова статистика, кореляційний, факторний, кластерний, множинний регресійний аналіз, t-критерій Стюдента) був застосований Н. В. Каргіною (2018) під час вивчення ресурсів та чинників психологічного благополуччя особистості [40]. У дослідженні психологічних чинників суб'єктивного благополуччя підлітків в умовах спеціалізованої школи-інтернату Н. В. Єзерською (2018) використані коефіцієнти кореляції Спірмена та Пірсона, U-критерій Манна-Уїтні й t-критерій Стюдента, двокроковий кластерний аналіз для визначення основних факторів, що впливають на адаптованість та суб'єктивне благополуччя учнів [41]. У схожій за напрямком дослідження роботі О. В. Гуляєвої (2018), в якій вивчаються чинники психологічного благополуччя в студентів з обмеженими можливостями здоров'я, крім вищезазначених статистичних критеріїв, також були застосовані факторний аналіз, дисперсійний аналіз ANOVA, регресійний аналіз (метод покрокового відбору) [42].

Більш багата палітра математико-статистичних методів використовується в докторських дисертаціях, що, як правило, репрезентують складніші багатовимірні моделі. У нашій роботі під час вивчення суб'єктивного соціального благополуччя ми використали кластерний, факторний, дисперсійний, дискримінантний, регресійний аналізи, метод структурного моделювання, нейронні мережі та мережі Байеса – для моделювання нелінійної багатовимірної системи з прогностичними варіаціями [43]. У роботі Н. В. Волинець (2020), присвяченій дослідженню особистісного благополуччя персоналу, були застосовані коефіцієнт кореляції Спірмена, U-критерій Манна-Уїтні, H-критерій Краскала-Уоллеса, T-критерій Вілкоксона, факторний аналіз, багатовимірне шкалювання [44].

Зазначимо, що подібний підхід (використання кілька статистичних критеріїв) зустрічається і в наукових статтях. Так, у роботі І. Г. Тітова та колег (2020) під час вивчення психологічного благополуччя особистості в період пандемії COVID-19 були застосовані регресійний аналіз, U-критерій Манна-Уїтні та критерій рангової кореляції Спірмена [45]. Два останні критерії також були застосовані в дослідженні особистісної зрілості та суб'єктивного благополуччя студентів Ю. А. Гімаєвою і К. О. Малофейкіною (2019) [46]. Штепа О. С. (2016) під час вивчення зв'язків між суб'єктивним благополуччям і Темною тріадою особистості (макіавеллізм, нарцисизм, психопатія) використала критерій Спірмена для з'ясування зв'язків між психологічною ресурсністю та компонентами суб'єктивного благополуччя, t-критерій Стьюдента – для порівняння ресурсності осіб з вищим і нижчим рівнем суб'єктивного благополуччя, дискримінантний аналіз – для виявлення критеріїв ресурсності, що функціонально пов'язані з суб'єктивним благополуччям, кластерний аналіз – для виявлення типів поєднання компонент суб'єктивного благополуччя за критерієм психологічної ресурсності [47].

Висновки. У цілому, із статистичного погляду можемо зазначити доволі низьку якість відображення наукового пошуку в публікаціях. Якщо методологічній основі досліджень приділяється велика увага, адже благополуччя є системним феноменом, а від теоретичного визначення феномена та його компонентів

залежить кінцевий результат дослідження, то зазначенню математико-статистичних методів не надають належного значення. Так, часто не вказується, на які саме розрахунки спираються наведені висновки.

Серед типових завдань аналізу експериментальних даних (опис даних, вивчення схожості – відмінності, дослідження залежностей, зниження розмірності, класифікація) під час вивчення благополуччя особистості переважає опис первинних даних, вивчення схожості та дослідження залежностей.

Побудова складних багатовимірних моделей благополуччя зустрічається в докторських дисертаційних роботах і поки що не є предметом широкого обговорення в наукових статтях (мається на увазі не теоретичний аналіз наукового доробку, а представлення та обґрунтування авторських моделей благополуччя). У цьому ракурсі маловідомим вітчизняним науковцям залишається структурне моделювання, яке дає можливість на основі кореляційно-регресивного і факторного аналізу моделювати причинно-наслідкові зв'язки і виявляти латентні структури.

Застосування нових сучасних статистичних методів під час аналізу емпіричного матеріалу на сьогодні не поширене. Під час вивчення феномена благополуччя особистості триває практика обробки невеликих баз даних у межах прикладної статистики (первинний описовий, факторний, регресійний, дискримінантний, кластерний аналізи). Особливо популярним є кореляційний аналіз. Однак перспективним, на нашу думку, є використання мереж довіри Байєса, які базуються на понятті суб'єктивної вірогідності, тобто орієнтовані не стільки на вивчення об'єктивної реальності, скільки на з'ясування уявлень окремого індивіда про неї. Оскільки процес переживання благополуччя винятково суб'єктивний, байєсовський підхід, який ефективний у випадку, коли існує багато змінних, а зв'язки між ними складно описати й оцінити, вбачається адекватною альтернативою традиційним статистичним критеріям.

Ми не закликаємо ускладнювати математичну обробку даних, однак навіть на основі вже наявного емпіричного матеріалу у випадку коректного застосування традиційних та новітніх статистичних методів можливим би стало виявлення більш цікавих

латентних закономірностей. Подальші перспективи вивчення благополуччя вбачаємо у створенні і наданні можливості широкого доступу для науковців загальної бази емпіричних даних українських психологічних досліджень з цієї проблематики, що дало б змогу аналізувати і порівнювати широке коло феноменів, пов'язаних з благополуччям особистості.

І наостанок, важливо зазначити, що математико-статистичний аналіз – не панацея, а лише дослідницький інструмент, який буде ефективним лише в тому випадку, коли фахівець-психолог, що його застосовує, обізнаний у теоріях і концепціях психологічного феномена, який досліджується.

Список використаних джерел

1. Габа І. Н. Психологічне благополуччя студентської молоді: гендерний аспект. Теорія і практика сучасної психології. 2019. №1. Том 1. С. 150–154.

2. Ма Ф., Шевченко Р.П., Каргіна Н. В. Уявлення студентської молоді про психологічне благополуччя: результат контент-аналізу творів. Insight: the psychological dimensions of society. 2020. Вип. 3. С. 44–55. URL: <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2020-3-3> (дата звернення: 20.04.2021).

3. Левіт Л. З. Психологія розвитку й реалізації життєвого потенціалу суб'єкта: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. Київ, 2016. 605 с.

4. Cummins, R. (1995), “On the trail of the gold standard for life satisfaction”, *Social Indicators Research*, Vol. 35, pp. 179–200.

5. Danilchenko, T. V. (2018), “Gender differences of experiencing of subjective social well-being”, *European Journal of Education and Applied Psychology*, No. 1(1), pp. 1–10.

6. Арзамасцев А. А., Зенкова Н. А. Моделирование психологического теста с помощью аппарата искусственных нейронных сетей. *Вестник Тамбовского государственного университета*. 2005. Т. 10. Вып. 2. С. 176–183.

7. Зенкова Н. А. Моделирование на основе искусственных нейронных сетей как метод исследования в психологической науке. *Вестник Тамбовского государственного университета*. 2009. Т. 14. Вып. 3. С. 577–590.

8. Чубукова И. А. Data Mining: учебное пособие. Москва: 2008, 382 с.

9. Minkov, M. (2009), “Predictors of Differences in Subjective Well-Being Across 97 Nation”, *Cross-Cultural Research*, Vol. 43, Issue 2, pp. 152–179.

10. Gallagher, M.W., Lopez, S.J. and Preacher, K.J. (2009), “The Hierarchical Structure of Well-Being”, *Journal of Personality*, Vol. 77, No. 4, pp. 1025–1049.

11. Hisanaga, A. (2012), “The relationship between dialectical self and hedonic, eudaimonic, and social well-being”, Masters Theses, Paper 988. URL: <http://thekeep.eiu.edu/theses/988> (дата звернення: 20.04.2021).

12. Василець Н. М. Психологічне благополуччя особистості як чинник довіри громадян до працівників органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 12–20.

13. Єрмолаєва Є. С. Параметри психологічного благополуччя студентів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 4. Т. 2. С. 36–40.

14. Харченко А. С., Гончарова Н. О. Особливості психологічного благополуччя студентів із різним типом спрямованості. *Психологія і особистість*. 2017. № 2 (12). С. 186–194.

15. Талько А. З. Чинники психологічного благополуччя у підлітковому віці. *Актуальні проблеми особистісного зростання: збірник наукових праць [за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих учених (м. Житомир, 19 квітня 2019 року)]*. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. С. 128–130.

16. Карамушка Л. М., Ключко А. О. Суб’єктивне благополуччя менеджерів освітніх організацій: зв’язок з інноваційними стилями управління. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2020. Т. I. Вип. 55. С. 16–23.

17. Ігумнова О. Б., Джигун Л. М., Руденок А. І. Психологічне благополуччя майбутніх психологів з різними типами мотивації досягнень. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка. Психологія. 2020. № 1 (16). С. 164–172.

18. Дворник М. С. Електронна підтримка психологічного благополуччя військовослужбовців: первинний аналіз даних. *Проблеми політичної психології*. 2020. Вип. 9. Т. 23. С. 54–71. URL: <https://doi.org/10.33120/porp-Vol23-Year2020-46> (дата звернення: 20.04.2021).

19. Ковтун В. Особливості психологічного благополуччя на різних етапах онтогенезу. *Актуальні проблеми особистісного зростання: збірник наукових праць за матеріалами I регіональної студентської конференції*. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2017. С. 35–37.

20. Мельник О. В., Лукомська С. О. Психологічне благополуччя як чинник соціальної адаптації учасників АТО. *Актуальні проблеми пси-*

хології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. XIV: Методологія і теорія психології. Вип. 1. Київ – Ніжин: Видавець «ПП Лисенко М.М.», 2018. С. 233–242.

21. Березовська Л. І. Вплив соціальних мереж на психологічне благополуччя особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 2 (55). С. 28–36.

22. Федотова Т. Особливості вияву суб'єктивного благополуччя як показника психічного здоров'я особистості (на прикладі працівників державної служби). *Психологічні перспективи*. 2018. Вип. 31. С. 280–291.

23. Малімон Л. Я. Взаємозв'язок психологічного благополуччя і задоволеності працею персоналу державної служби. *Психологічне здоров'я персоналу організацій в умовах пандемії COVID-19: проблеми та технології забезпечення*: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції з організаційної та економічної психології (21 травня 2020 року). Київ – Біла Церква, 2020. С. 109–112.

24. Данилюк І. В., Купрєєва О. Психологічне благополуччя в просторі самореалізації студентської молоді. *Щастя та сучасне суспільство*: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (м. Львів, 20–21 березня 2020 р.). Львів: СПОЛОМ, 2020. С. 63–66.

25. Юрчинська Г. К., Грузинова К. М. Компоненти психологічного благополуччя як індикатори самореалізації особистості. *Благополуччя особистості vs благополуччя середовища антиномія сучасного способу життя*: матеріали науково-практичного круглого столу (21 квітня 2019 року, Київ). Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2019. С. 56–58.

26. Погорільська Н. І., Марініна В. М. Зв'язок рис особистості та благополуччя в юнацькому віці. *Благополуччя особистості vs благополуччя середовища антиномія сучасного способу життя*: матеріали науково-практичного круглого столу (21 квітня 2019 року, Київ). Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019. С. 34–36.

27. Ковальчук О. С., Канциренко О. В. Взаємозв'язок соціальної відповідальності як цінності з психологічним благополуччям української молоді. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2016. № 1. С. 37–44.

28. Шиліна А. А., Хрепливець М. А. Взаємозв'язки суб'єктивного відчуження та психологічного благополуччя. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 1. Т. 1. С. 222–227.

29. Діомідова Н. Ю., Шайхлісламов З. Р., Лазоренко Т. М. Емоційний інтелект як фактор психологічного благополуччя майбутніх психологів. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2020. Вип. 62. С. 108–122.

30. Жарікова С. Б. Гендерна специфіка взаємозв'язку психологічного благополуччя та диференційних типів рефлексії у студентів-першокурсників. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 6. Т. 1. С. 43–46.

31. Грузинова К. М. Особливості взаємозв'язку основних компонентів світогляду із психологічним благополуччям. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2020. Вип. 3. С. 14–22.

32. Рєпіна О. Г., Дегтярьов Д. А. Процедури підвищення якості статистичної обробки при аналізі емпіричних даних у психологічних дослідженнях. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Психологія. 2010. Вип. 16. № 9/1. С. 87–92.

33. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. Киев: Институт социологии НАН Украины. 2002. 437 с.

34. Круглов К. О., Блискун О. О. Особливості суб'єктивного соціального благополуччя молодих співробітників в організації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2020. Вип. 4. С. 100–107.

35. Гранкіна-Сазонова Н. В. Психологічне благополуччя та життєстійкість студентів-психологів як важливі чинники освоєння професії. *Psychological Journal*. 2018. № 7 (17). С. 23–42.

36. Шамич О. М. Психологічні фактори суб'єктивного благополуччя паралімпійців. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2019. Т. VI. Вип. 15. С. 376–384.

37. Бірон Б. В. Позитивні особистісні риси як предиктори соціального благополуччя. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 47 (3). С. 26–37.

38. Волинець Н. В. Структурні компоненти особистісного благополуччя в середовищі професійної діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Психологічні науки. 2019. № 1 (12). С. 33–54.

39. Павленко Г. В. Особистісні диспозиції як ресурс психологічного благополуччя в умовах невизначеності: дис. ... д-ра філософії. Спеціальність 053 – Психологія. Харків, 2020. 289 с.

40. Каргіна Н. В. Ресурси та чинники психологічного благополуччя особистості: дис. ... канд. психол. наук. 19.00.01. Одеса, 2018. 269 с.

41. Єзерська Н. В. Психологічні чинники суб'єктивного благополуччя підлітків в умовах спеціалізованої школи-інтернату: дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. Київ, 2018. 247 с.

42. Гуляєва О. В. Чинники психологічного благополуччя у студентів з обмеженими можливостями здоров'я: дис. ... канд. психол. наук. 19.00.01. Харків, 2018. 207 с.

43. Данильченко Т. В. Психологія суб'єктивного соціального благополуччя: дис. ... д-ра психол. наук. 19.00.05. Київ, 2018. 556 с.

44. Волинець Н. В. Психологія особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України: дис. ... д-ра психол. наук. 19.00.01. Київ, 2020. 543 с.

45. Тітов І. Г., Тітова Т. Є., Седих К. В., Giacomuzzi S., Ertl M., Rabe M. Психологічне благополуччя особистості в період пандемії COVID-19. *Психологія і особистість*. 2020. № 2 (18). С. 55–76.

46. Гімаєва Ю. А., Малофейкіна К. О. Особистісна зрілість та суб'єктивне благополуччя в студентів денної та заочної форми навчання в університеті. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія: Психологія. 2019. Вип. 67. С. 15–24. URL: <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2019-67-02> (дата звернення: 20.04.2021).

47. Штепа О. С. Психологічна ресурсність як критерій індивідуального здоров'я. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 32. С. 571–585.

References

1. Haba, I. N. (2019), "Psychological well-being of student young people: gender aspects", *Theory and Practice of Modern Psychology*, No. 1, Vol. 1, pp. 150–154.

2. Ma, F., Shevchenko, R. P. and Karhina, N. V. (2020), "Student youth representation of psychological well-being: results of content analysis of works", *Insight: Psychological Dimensions of Society*, No. 3, pp. 44–55, available at: <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2020-3-3>.

3. Levit, L. Z. (2016), *Psychology of Development and Implementation of the Living Potential of the Subject: Doctor of Sciences (Psychology) thesis*, Kyiv.

4. Cummins, R. (1995), "On the trail of the gold standard for life satisfaction", *Social Indicators Research*, Vol. 35, pp. 179–200.

5. Danylchenko, T. V. (2018), "Gender differences of experiencing of subjective social well-being", *European Journal of Education and Applied Psychology*, Vol. 1, No. 1, pp. 1–10.

6. Arzamascev, A. A. and Zenkova, N. A. (2005), "Modeling of a psychological test using the apparatus of artificial neural networks", *Bulletin of Tambov State University*, Vol. 10, Issue 2, pp. 176–183.

7. Zenkova, N. A. (2009), "Modeling based on artificial neural networks as a research method in psychological science", *Bulletin of Tambov State University*, Vol. 14, Issue 3, pp. 577–590.

8. Chubukova, I. A. (2008), *Data Mining*, Internet University of Information Technologies, BINOM Laboratory of Knowledge, Moscow.

9. Minkov, M. (2009), "Predictors of differences in subjective well-being across 97 nation", *Cross-Cultural Research*, Vol. 43, Issue 2, pp. 152–179.

10. Gallagher, M. W., Lopez, S. J. and Preacher, K. J. (2009), "The hierarchical structure of well-being", *Journal of Personality*, Vol. 77, No. 4, pp. 1025–1049.

11. Hisanaga, A. (2012), "*The relationship between dialectical self and hedonic, eudaimonic, and social well-being*": Master's theses, available at: <http://thekeep.eiu.edu/theses/988> (accessed 5 May 2016).

12. Vasylets, N. M. (2016), "Psychological well-being of the individual as a factor of public confidence in police officers", *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, No. 1, pp. 12–20.

13. Yermolaieva, Ye. S. (2017), "Parameters of psychological well-being of students", *Scientific Bulletin of Kherson State University*, No. 4, Vol. 2, pp. 36–40.

14. Kharchenko, A. S. and Goncharova, N. O. (2017), "Features of psychological well-being of students with different orientation types", *Psychology and Personality*, No. 2 (12), pp. 186–194.

15. Talko, A. Z. (2019), "Factors of Psychological Well-being in Adolescence. Current issues of Personal Growth", Collection of Scientific Works, *Proceedings of All-Ukrainian Scientific and Practical Conference for Young Scholars, Zhytomyr, April 19, 2019*, Published by Ivan Franko State University, Zhytomyr, pp. 128–130.

16. Karamushka, L. M., and Klochko, A. O. (2020), "The subjective well-being of managers of educational organizations: The connection with innovative management styles", *Current Psychological Problems: Collection of Scientific Works of the Kostiuk H.S. Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, Vol 1, No. 55, pp. 16–23.

17. Igumnova, O. B., Dghyhun, L. M. and Rudenok, A. I. (2020), "Psychological well-being of future psychologists with different types of achieving motivation", *Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology*, No. 1 (16), pp. 164–172.

18. Dvornyk, M. S. (2020), "Electronic support of psychological well-being of servicemen: primary data analysis", *Problems of Political Psychology*, No. 9, Vol. 23, pp. 54–71, available at: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol23-Year2020-46>.

19. Kovtun, V. (2017), "Features psychological well-being at different stages of ontogenesis", *Current Issues of Personal Growth: Collection of Scientific Works of the First Regional Student's Conference*, Published by Ivan Franko State University, Zhytomyr, pp. 35–37.

20. Melnyk, O. V. and Lukomska, S. O. (2018), “Psychological well-being as a factor of social adaption of anti-terrorist operation participant”, Current Psychological Problems: *Collection of Scientific Works of the Kostyuk H.S. Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, Methodology and theory of psychology, No. 14, Vol. 1, Publisher Lysenko M.M., Kyiv – Nizhyn, pp. 233–242.

21. Berezovska, L. I. (2020), “The impact of social networks on the individual’s psychological well-being”, *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, No. 2 (55), pp. 28–36.

22. Fedotova, T. (2018), “Features of subjective well-being as an indicator of mental health (on the example of state employees)”, *Psychological perspectives*, No. 31, pp. 280–291.

23. Malimon, L. Ya. (2020), “The relationship between psychological well-being and job satisfaction of civil servants”, Psychological health of the organization’s personnel in the conditions of the: problems and technologies of application, *Proceedings of the XIV International Scientific-Practical Online Conference on Organizational and Economic Psychology*, May 21, 2020, Kyiv – Bila Tserkva, pp. 109–112.

24. Danyliuk, I. V. and Kupricieva, O. (2020), “Psychological well-being in the space of students’ self-realization”, Happiness and Contemporary Society: *Conference Proceedings, Lviv, March, 20–21, 2020*, SPLOM, Lviv, pp. 63–66, available at: <https://doi.org/10.31108/7.2020.14>.

25. Iurchynska, H. K. and Hruzynova, K. M. (2019), “Components of psychological well-being as indicators of personal self-realization”, Well-being of the individual sun well-being of the environment antinomy of the modern way of life: *materials of a scientific-practical round table*, Kyiv, April, 21, 2019, Kostyuk H.S. Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, pp. 56–58.

26. Pohorilska, N. I. and Marinina, V. M. (2019), “The relationship between personality traits and well-being in adolescence”, Well-being of the individual sun well-being of the environment antinomy of the modern way of life: *materials of a scientific-practical round table*, Kyiv, April, 21, 2019, Kostyuk H.S. Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, pp. 34–36.

27. Kovalchuk, O. S. and Kantsyrenko, O. V. (2016), “The relationship of social responsibility as a value with psychological well-being of Ukrainian youth”, *Organizational Psychology. Economic Psychology*, No. 1, pp. 37–44.

28. Shylyna, A. A. and Khreplivets, M. A. (2018), “Correlations of subjective alienation and psychological well-being for different aged persons”, *Scientific Bulletin of Kherson State University*, Issue 1, Vol. 1, pp. 222–227.

29. Diomidova, N. Iu., Shaikhislamov, Z. R. and Lazorenko, T. M. (2020), “Emotional intelligence as a factor in the psychological well-being of future psychologists”, *Bulletin Skovoroda H.S. Kharkiv National Pedagogical University*. Psychology, Issue 62, pp. 108–122.

30. Zharikova, S. B. (2019), “Gender specificity of the interrelation between psychological well-being and differential types of reflection in first-year students”, *Theory and Practice of Modern Psychology*, No. 6, Vol. 1, pp. 43–46.

31. Hruzynova, K. M. (2020), “Features of the relationship between the main components of the worldview and psychological well-being”, *Scientific Bulletin of Kherson State University*, Issue 3, pp. 14–22.

32. Riepina, O. H. and Dehtiarov, D. A. (2010), “Procedures for improving the quality of statistical processing in the analysis of empirical data in psychological research”, *Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series “Psychology”*, Issue 16, No. 9/1, pp. 87–92.

33. Bevzenko, L. D. (2002), “Social self-organization. Synergetic paradigm: Possibilities of social interpretation”, *Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine*, Kyiv.

34. Kruhlov, K. O. and Blyskun, O. O. (2020), “Features of the subjective social well-being young employees in the organization”, *Scientific Bulletin of Kherson State University*, Issue 4, pp. 100–107.

35. Grankina-Sazonova, N. V. (2018), “The psychology students’ psychological well-being and hardiness”, *Psychological Journal*, No. 7(17), pp. 23–42.

36. Shamich, O. M. (2019), “The psychological factors of Paralympic athletes’ subjective well-being”, *Current problems of psychology. Collection of Scientific Works of the Kostiuk H.S. Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, Vol. 6, Issue 15, pp. 376–384.

37. Biron, B. V. (2018), “The positive personal traits as predictors of social well-being”, *Theoretical and applied problems of psychology*, No. 47 (3), pp. 26–37.

38. Volynets, N. V. (2020), “Structural components of personal well-being in the professional activity environment”, *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Psychological Sciences*, No. 1 (12), pp. 33–54.

39. Pavlenko, H. V. (2020), “Personal dispositions as a resource of psychological well-being in the conditions of uncertainty”, Doctor of Sciences (Philosophy) thesis, Kharkiv.

40. Kargina, N. V. (2018), “Resources and factors of psychological well-being of the person”, PhD in Psychology thesis, Odesa.

41. Yezerska, N. V. (2018), “Psychological factors of subjective well-being of adolescents in conditions of a specialized boarding school”, PhD in Psychology thesis, Kyiv.

42. Huliaieva, O. V. (2018). “Factors of the psychological well-being of the students with disabilities”, PhD in Psychology thesis, Kharkiv.

43. Danylchenko, T. V. (2018), “Psychology of the Subjective Social Well-being”, Doctor of Sciences (Philosophy) thesis, Kyiv.

44. Volynets, N. V. (2020), “Psychology of personal well-being of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine”, Doctor of Sciences (Philosophy) thesis, Kyiv.

45. Titov, I. H., Titova, T. Ie., Sedykh, K.V., Giacomuzzi, S., Ertl, M., Rabe, M. (2020), “Psychological well-being of the personality during the COVID-19 pandemic”, *Psychology and Personality*, No. 2 (18), pp. 55–76.

46. Gimaeva, Yu. and Malofeykina, K.O. (2019), “Personal maturity and subjective well-being of full-time and part-time students at the university”. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Psychology*, Issue 67, pp. 15–24, available at: <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2019-67-02>.

47. Shtepa, O. S. (2016), “Psychological resourcefulness as a criterion of individual health”, *Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University*, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Issue 32, *Aksioma*, Kamianets-Podilskyi, pp. 571–585.

УДК 342.34

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.077

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ФЕНОМЕН ДЕМОКРАТІЇ

Доній Наталія Євгенівна, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри економіки та соціальних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34

e-mail: doniyn@ukr.net)

ORCID: 0000-0001-7933-887X

Демократії, як формі суспільного життя, вже понад 2,5 тисяч років. Зазначено, що розгортання демократії як масштабного процесу у XXI ст. стало фактором, який обумовлює сукупність соціальних і правових відносин у світі. Підкреслено, що на сьогодні демократія, як форма соціально-політичного устрою держави, набула вигляду, який відрізняється від тієї демократії, що виникла в Афінах і яка сприймалася як досконала та прирівнювалася до богині, святість якої не викликала сумнівів і не допускала посягань. Вважаємо, трансформація демократії вимагає рефлексії.

Метою статті визначено узагальнення поглядів дослідників різних історичних епох на феномен демократії.

Зазначено, що на момент свого зародження демократія була носієм ідеї концепції соціально-політичного порядку, опозиційної пірамідально-ієрархічним суспільним відносинам. Також наголошується, що демократія протягом історії свого існування не мала схвального ставлення, що підтверджують висловлювання Платона, Аристотеля, У. Черчіля та ін. Однак також вказується, що на цей час концептуалізовано закріплено зміну ставлення до демократії, тож варіативний ряд оцінок демократії, як і сама демократія як феномен, набули чималих варіантів.

Зроблено висновок, що на відміну від обмеженого класичного визначення демократії в сучасному філософському дискурсі цей концепт є достатньо широким і таким, що має відтінки, які й акцентуються дослідниками. Фахівці наголошують, що демократія завжди вибудовується в конкретному суспільстві, набуваючи тим самим унікальних рис. На думку дослідників, вона є процесом, який вимагає часу, терпіння та вміння користуватися результатом. Крім того, її не можна ані досягти, надавши тільки право вибору, ані як рецепт «виписати», вона вимагає знань і навичок, що є результатом досвіду з помилками та перемогами. На цьому наголошували як античні любомудри, так і акцентують сучасні дослідники.

Ключові слова: аристократія, демократія, народ, влада, поліархія, хвилі демократії.

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL VIEW ON THE DEMOCRACY PHENOMENON

Donii Nataliia, Doctor of Sciences (Phylosophy), Professor,
Professor of the Department of Economy and Social Disciplines,
Academy of the State Penitentiary Service
(34, Honcha st., Chernihiv, 14000, Ukraine, e-mail: doniyne@ukr.net)
ORCID: 0000-0001-7933-887X

As a form of social life democracy is around for over 2,500 years. The development of democracy is noted to be as a large-scale process in the XXIst century, that became a factor determining the totality of social and legal relations in the world. The today's democracy as a form of socio-political system of the state, acquired a form different from the democracy that emerged in Athens and which was perceived as perfect and equated to the goddess, whose sanctity was not in doubt and did not allow encroachment. We believe that the transformation of democracy requires reflection.

The purpose of the article is to generalize the researchers's views of different historical epochs on the democracy phenomenon.

The democracy, at the time of its inception, was the ideas bearer of the concept of socio-political order, in opposition to the pyramidal-hierarchical social relations. The democracy is also noted to not be approved throughout the history of its existence, which is confirmed by the statements of Plato, Aristotle, Churchill W. and others. However, it is also pointed out that at present the change of attitude to democracy is conceptually fixed, so a variable number of democracy assessments, as well as democracy as a phenomenon itself, have acquired considerable variants.

Conclusions. In contrast to the limited classical democracy definition in modern philosophical discourse, this concept is quite broad and has nuances that are emphasized by researchers. Experts proves that democracy is always built in a particular society, thus acquiring unique features. According to researchers, it is a process that requires time, patience and the ability to use the result.

In addition, it cannot be achieved by giving only the right to choose, nor as a recipe to "write", it requires knowledge and skills, which are the result of experience with mistakes and victories. This was emphasized by both ancient highly intelligent youth and modern researchers.

Key words: aristocracy, democracy, people, power, polyarchy, democracy waves.

Постановка проблеми. Демократія, як тип світосприйняття і форма суспільного життя, існує більше 2,5 тисяч років. Розгортання демократії як масштабного процесу ХХІ ст. стало конститутивним фактором, який обумовлює сукупність соціально-політичних і правових відносин у світі, що припали на ситуацію турбулентності соціального простору. Особливого значення для держав цей процес набув у зв'язку з постановкою питання про

успішність і конкурентоздатність країни, адже останні вимірюються серед багатьох показників і через належність до кола «демократична». На цей час в умовах турбулентного соціального простору, з одного боку, процес демократизації набрав потужностей, через що «бере в полон» нові країни, але, водночас, з другого, науковці спостерігають зворотні тенденції та звуження кола складових ознак демократії навіть у країнах так званої «повної демократії», кількість яких, за Democracy Index 2020, – 23 [9] й за пандемії COVID-19 демонструє тенденцію до зменшення.

Реальність є такою, що демократія як форма соціально-політичного та правового устрою держави набула вигляду, який відрізняється від тієї демократії, що з'явилася в Афінах й яка сприймалася як досконала форма та прирівнювалася до богині, святість якої не викликала сумнівів і не допускала посягань. Реалії турбулентного соціального простору дають дещо інше розуміння суті та ставлення до демократії, а тому вимагають ревіталізації напрацювань любомудрів минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коло науковців, які зверталися до розгляду демократії, надзвичайно велике, адже починаючи з моменту свого зародження ця форма соціально-політичного устрою була об'єктом дискусій, критики та обоження. Так, Платон, Аристотель давали пояснення сутності демократії як суперечливого феномена, що постійно перебуває в динаміці та розвитку. Постренесансні пошуки ідеальної держави підштовхували дослідників Нового часу (Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ж-Ж. Руссо) до розмірковувань щодо влади народу, проте демократія, на їх погляд, не заслуговувала на деталізацію, як це відбувалося щодо республіки. Новий виток цікавості до демократії як форми політичного устрою припав на XIX ст., коли поштовхом до гострих дискусій та роздумів щодо демократії стала оприлюднена А. Токвілем робота «Демократія в Америці».

На сьогодні проблематика демократії та демократизації, представлена напрацюваннями таких авторитетних зарубіжних дослідників, як: С. Гантінгтон, Р. Даль, Л. Даймонд, Г. О'Доннелл, П. Картледж, Ф. Закарія, М. Паренті, Р. Патнем, Дж. Перрі, Дж. Сарторі, Н. Урбінаті та ін. До представників української бібліотеки щодо демократії належать публікації

О. Бабкіна, М. Головатого, А. Колодія, С. Давимука, Ю. Кужеляка, О. Кіндратець, В. Полохало, Ю. Садової та ін.

Формування цілей статті. Цікавою і результативною виглядає спроба відслідкувати момент трансформації демократії як ідеї від найдавніших часів до новітнього її розуміння. Отже, **метою публікації** є перепрочитання поглядів мудрих різних історичних епох на демократію.

Виклад основного матеріалу. Перше, основне значення «демократія» (від давньогрецьк. δημοκρατία) означало владу (kratos) бідняків (маси) (demos), але за доби розквіту полісної системи перетворилося у «народовладдя», в «участь громадян у житті полісу». Вказуючи на детермінанти появи античної демократії, професор Кембриджського університету П. Картледж вказав на тривалий конфлікт між аристократами, що закінчився тим, що один з них, а саме Клісфен, отримавши владу, пішов на політичну хитрість і провів низку реформ, метою яких стала зміна ролі мікрополісів [10]. На момент свого зародження демократія була носієм ідей концепції соціально-політичного порядку, опозиційної пірамідально-ієрархічним суспільним відносинам, а саме: ідеї ісігорії (грец. ισιγορία) – рівності права громадян визначати політику; ідеї ісономії (грец. ισονομία) – рівності громадян перед законом; ідеї ісополітії (грец. ισοπολιτεία) – загальної рівності голосування і права бути обраним. Проте, чи було все досконало?

Антична демократія не стала тим омріяним ідеалом, який шукає людство протягом усієї своєї історії. Вона (демократія), хоча і зводилася до участі вільних громадян у виборах і загальних зборах, на яких вирішувалися найважливіші питання, не знала прав і свобод особистості, тому нерідко її називали «деспотизмом більшості». Прикро констатувати, але найчастіше влада більшості спрямовувалася проти видатних людей. Можна згадати долю одного з семи мудреців Античності – Сократа, який за рішенням більшості був засуджений на страту. Концентрація влади у більшості зіграла негативну роль та неприйняття демократії найавторитетнішими філософами Античності: і для Платона, і для Аристотеля поняття *demokratia* означало такий порядок речей, при якому владою розпоряджається маса, що, в свою чергу, детермі-

нує зниження мудрості державницьких рішень і зменшення їх цінності. Проте Аристотель, попри критику демократії як форми правління, зазначив дуже важливі її риси, серед яких цінною для сучасності є те, що: «Різноманіття видів демократії пояснюється двома причинами <...> це те, що народ буває різним (до складу народної маси входять хлібороби, з іншого боку – ремісники і поденники; якщо до перших приєднати друге, а до третіх в свою чергу обох перших, то відмінність вийде не в тому, що демократія стане кращою або гіршою, а в тому, що вона буде по одній і тій же). <...> Друга причина <...> А саме, ті особливості, які відрізняють демократію і які вважаються притаманними цьому строю, будучи так чи інакше пов'язані, ведуть до зміни демократії: в одному випадку в демократію перейде менша кількість властивих їй особливостей, в іншому – більше, а в третьому – всі вони. Корисно знати кожну з цих особливостей на той випадок, якби хтось побажав практично влаштувати новий вид демократії або внести в демократію ті чи інші виправлення» [1, с. 570].

За доби Відродження, після того як у Середньовіччі певним виявом демократії були станово-представницькі органи влади, що виникли в західноєвропейських країнах (наприклад, парламент у Великій Британії), неабиякий інтерес до чіткості вимог щодо осіб, які ідеально б керували державою, підштовхнув низку виразників ренесансного світогляду до представлення власного бачення сутності державного устрою та державної влади. Найбільш показовою, на наш погляд, є позиція Н. Макіавеллі. Видатний італієць, виступаючи проти феодалізму, був проти і влади народу, тож даючи поради державцю щодо стратегії правління, вбачав у виході народних мас як владної сили більшу загрозу, ніж ті некомпетентні дії державця, що можуть бути скореговані мудрими настановами радників, і тому вказував: «не існує нічого більш жажливого, ніж розгнuzдані, позбавлені вождя маси, і разом з тим – немає нічого більш безпорадного» [4, с. 436]. І такий погляд на владу маси, з одного боку, був породженням подій доби, а з другого – розширив лінію ставлення до демократії як влади більшості як «не варто».

Проте наприкінці XVIII ст., після Великої Французької революції та прийняття Сполученими Штатами декларації про неза-

лежність відбуваються дві важливі світоглядні зміни: 1) демократія стала чітко окресленим соціальним поняттям, яке перетворилося на об'єкт постійних обговорень, приводом до виказування суджень і представлення цілісної системи ідей. Наприклад, І. Кант, застосовуючи компаративний аналіз демократії та республіки, зазначав, що демократія, як і монархія, – це форма панування; 2) виокремився напрям і зміст чималого соціального руху – республіканського, що вплинув на розвиток практично всіх країн світу, в яких протягом ХІХ–ХХ ст. відбувалися соціальні конфлікти та переживалися соціальні катаклізми. Показовою в цьому плані є позиція Б. Франкліна, представлена у 1787 р. після Конституційного конвенту в Філадельфії, коли на запитання «Яку форму правління Ви нам можете порадити?», він відповів: «Республіку, якщо ви здатні зберегти її». Таким чином, він продемонстрував те неприйняття демократії, яке було ще у греків і яке було детерміноване розумінням її як влади тієї більшості населення, що складалася з нижчих, малоосвічених, некомпетентних прошарків соціуму, які дуже легко, через відсутність необхідних знань і навичок утримання, могли її втратити.

Зневажання і негативне оцінювання демократії зберіглося практично до середини ХІХ ст., коли під терміном «демократія» винятково зберігалось значення «влада натовпу». Тільки у 1830-х рр. слово демократія поступово починає набувати сучасного значення та все частіше з'являється в політико-правовому дискурсі як цінність. Зазначимо, що зламом до акцентування на позитивності терміна «демократія» стало знане формулювання демократії, яке дав А. Лінкольн у «Геттісберзькому зверненні» в 1864 р. У ньому перед обличчям «славних полеглих» президент дав клятву, що «ця нація в державі Божої дасть нове народження свободі й що правління, яке належить народу, що здійснюється народом і слугує народу, ніколи не зникне з лиця Землі» [3, с. 358.]. Фактично, А. Лінкольн вибудував лінію «уряд народу – з народу – для народу» і надав потужності першій хвилі демократизації, яка тривала, за переконанням С. Гантінгтона, з 1820-х по 1926 рр. [7, с. 26].

Однак доцільно зазначити, що лінія дефініції демократії, яку визначили Платон і Аристотель, залишилася в тренді й у ХХ ст.

й саме це визначення демократії використав У. Черчіль, виступаючи з промовою в Палаті общин 11 листопада 1947 р.: «Усі розуміють, що демократія не є досконалою або всезнаючою. Демократія – найгірша форма правління, за винятком усіх інших, які випробовувались час від часу (якщо не враховувати всі інші)» [11]. Від середини ХХ ст. відмінні від класичної лінії трактування демократії починають розгортатися в геометричній прогресії, відгукуючись на процес модернізації, що захопив увесь післявоєнний світ. Тому-то після другої хвилі демократизації, що припала, на думку С. Гантінгтона, на 1960–1975 рр., «в теоретичній і емпіричній літературі щодо демократії (а обсяг її швидко збільшується) панують такі значні концептуальні плутанина і безлад, що Д. Коллер і Ст. Левицькі змогли виявити понад 550 «підвидів» демократії» [2, с. 11].

На сучасному етапі варіативна низка трактувань і виявів демократії породила позицію, яку висловив Б. Крік, стверджуючи, що «в лексиконі публічної політики демократія, можливо, є самим ненадійним словом» [8, с. 83], адже воно може означати все, що завгодно й навіть нічого не означати. Тож серед значень, які отримав концепт «демократія», можна вказати такі: 1) «це система, за якої влада належить найбіднішим верствам суспільства; 2) це правління, яке безпосередньо і безперервно здійснює сам народ, не маючи потреби у професійних політиках або державних службовцях; 3) це суспільство, засноване на принципі рівних можливостей та особистих заслуг, а не на ієрархії чи привілеї; 4) це система соціальних виплат, допомоги бідним і взагалі перерозподілу суспільного продукту з метою скорочення соціальної нерівності; 5) це система прийняття рішень, що заснована на принципі волевиявлення більшості; 6) це система правління, яка забезпечує права та інтереси меншин, обмежуючи владу більшості; 7) це спосіб заняття державних посад в ході конкурентної боротьби за голоси виборців; 8) це система правління, яка слугує інтересам людей незалежно від їх участі в політичному житті» [8, с. 82].

На сьогодні є аксіоматичним, що реальні важелі влади і впливу знаходяться в осіб та органів, що представляють громадян. Для демократії важливо, щоб народ виступав як джерело влади, а органи державної влади формувалися через процедуру виборів грома-

дянами, що володіють рівними політичними правами. Так, Е. Хейвуд вважає, що «демократія пов'язує уряд з народом, але сам цей зв'язок може бути реалізований різними способами: власне як влада народу, як влада тих, хто вийшов із народу і як правління в інтересах народу» [8, с. 84]. Однак практично більшість сучасних дослідників усе ж таки солідарна в тому, що класичне визначення демократії як народовладдя є непереконаливим, оскільки народ в силу своєї численності не може керувати країною.

Крім того, дослідники наголошують, що демократія не є статичною, а є результатом динаміки суспільства та культурним продуктом розвитку людства. Отже, будь-яка із дефініцій концепту демократії далека від того, щоб бути всеосяжною, тому-то, як стверджують А. Турен [6, с. 28] та Г. Ерме [8, с. 15], доцільно означувати демократію більш реалістично – як вільний вибір управління, який представляє інтереси більшості та поважає фундаментальне право всіх людей жити згідно зі своїми переконаннями і основними інтересами. Проте такий варіант визначення сутності концепту демократії призводить до проблеми, яку окреслив С. Гантінгтон: «при визначенні демократії за джерелом влади або цілями уряду виникають двозначність і неточність, створюють серйозні проблеми» [7, с. 16]. Тому дослідники віддають перевагу процедурному визначенню демократії, що вписується в політико-правову практику сучасного турбулентного суспільства. Морліно Л. зазначив, що при такому підході враховуються саме ті процедури, які відкривають громадянам можливість моніторингу результативності дієвого застосування законів й ефективності тих політичних рішень, що мають «стосунок до електоральної та міжінституційної звітності політичних інститутів, їх змагальності та партнерства» [5, с. 13].

У цьому плані більш актуальним реальності є визначення, що було сформульоване Р. Далем, автором концепції демократії як поліархії, якою демократія стає за умови, якщо має весь набір інституціональних засобів, встановлених як необхідних і визначених як «політичні інститути сучасної представницької демократії» [3, с. 85]. При цьому Р. Даль вказував, що «поліархія є політичним порядком» [3, с. 341], а демократичним є такий політичний порядок, риси якого: «1) універсальне виборче право для

чоловіків і жінок; 2) вільні, конкурентні, регулярні та справедливі вибори; 3) існування більш однієї політичної партії; 4) різні та альтернативні джерела інформації» [3, с. 344]. Близьким до поняття поліархічної демократії є визначення, що запропоноване Л. Даймондом, за яким демократія «передбачає наявність достатньої кількості цивільних свобод і високого рівня плюралізму, здатних забезпечити вільне і свідоме змагання інтересів і підтримку влади закону між виборами, так само як і при їх проведенні» [2, с. 20].

Таким чином, можна констатувати, що на сьогодні демократія має багато варіантів вияву та визначається через певну обов'язкову сукупність елементів.

Висновок дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Найбільш часто концепт «демократія» розкривається як форма організації політичних і державних порядків. На відміну від вузького класичного визначення демократії в сучасному науковому дискурсі концепт «демократія» є достатньо широким і таким, що має низку відтінків, які акцентуються мислителями. Демократія завжди вибудовується в конкретному суспільстві, набуваючи тим самим унікальних рис. На думку філософів, вона є процесом, який вимагає часу, терпіння та вміння користуватися і застосовувати. Крім того, її не можна ані досягти, надавши тільки право вибору, ані як рецепт «виписати», вона вимагає знань і навичок, що є результатом досвіду з помилками та перемогами. І саме на цьому наголошували як античні любомудри, так і акцентують сучасні дослідники.

Список використаних джерел

1. Аристотель Политика / пер. С. А. Жебелева. *Аристотель. Сочинения*: в 4-х т. Т. 4 / общ. ред. А. И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. С. 375–644.
2. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? *Политика*. 1999. № 1. С. 10–25.
3. Даль Р. Демократия и ее критики: пер. с англ. /под ред. М. В. Ильина. Москва: РОССПЭН, 2003. 576 с.
4. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. *Макиавелли Н. Избранные сочинения*: пер. с ит. / вступ.ст. К. Долгова; сост. Р. Хлодовского. Москва: Худож. лит, 1982. С. 379–452.
5. Морлино Л., Карли Л.-Г. Как оценивать демократию. Какие существуют варианты?: пер. с англ. Москва: Изд. дом ВШЭ, 2014. 35 с.

6. Турэн А. Что означает демократия сегодня? *Международный журнал социальных наук*. 1991. № 1. С. 17–28.

7. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / пер. с англ. Л.Ю. Пантиной. Москва: РОССПЭН, 2003. 367 с.

8. Хейвуд Э. Политология: учебник для вузов: пер. с англ. / под ред. Г. Г. Водолазова, В. Ю. Вельского. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 544 с.

9. Democracy Index 2020: In sickness and in health? A report by the Economist Intelligence Unit. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/> (дата звернення: 05.05.2021).

10. Cartledge P. *Democracy: a life. Description*. New York, NY: Oxford University Press, 2016. 417 p.

11. Churchill W. L. Speech in the House of Commons (11 November 1947). URL: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1947/nov/11/parliament-bill#column_206 (дата звернення: 15.05.2021).

References

1. Aristotle, (1983), *Politics, Aristotle. Compositions*: In 4 vol., Vol. 4, in Dovatura, A. I. (Ed), Thought, Moscow, pp. 375–644.

2. Diamond, L. (1999), Has the “third wave” of democratization passed? *Policy*, No. 1, pp. 10–25.

3. Dal, R. (2003), *Democracy and its critics*, in Ilyin, M.V., (Ed.), ROSSPEN, Moscow.

4. Machiavelli, N. (1982), Reasoning about the first decade of Titus Livy, *Machiavelli, N. Selected Works*, in Khlodovsky, R., (Ed.), Art Literature, Moscow, pp. 379–452.

5. Morlino, L. and Carly, L.G. (2014), *How to evaluate democracy. What are the options?* Publishing House of Higher School of Economics, Moscow.

6. Touraine, A. (1991), What does democracy mean today? *International Journal of Social Sciences*, No. 1, pp. 17–28.

7. Huntington, S. (2003), *The third wave. Democratization at the end of the twentieth century*, ROSSPEN, Moscow.

8. Heywood, E. (2005), *Political science: textbook for universities*, in Vodolazova, G. G. and Velsky, V. Yu., (Ed.), UNITY-DANA, Moscow.

9. Democracy Index (2020), *In sickness and in health?* A report by the Economist Intelligence Unit, available at: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/> (accessed at: 05 May 2021).

10. Cartledge, P. (2016), *Democracy: a life. Description*, Oxford University Press, New York, NY.

11. Churchill, W. L. *Speech in the House of Commons* (11 November 1947), available at: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1947/nov/11/parliament-bill#column_206. (accessed at: 15 May 2021).

УДК 378

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.087

ПІЗНАВАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Єрмак Сергій Миколайович, кандидат педагогічних наук, доцент;
начальник факультету підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: sergey.yermak@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-5069-1001

Гетта Василь Григорович, кандидат педагогічних наук, професор;
професор кафедри технологічної освіти та інформатики,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(14013, Україна, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,
e-mail: getta1942@ukr.net)
ORCID: 0000-0003-3057-9976

У запропонованій статті йдеться про важливу освітню проблему – розвиток пізнавальної самостійності учнівської і студентської молоді. Треба зазначити, що ця проблема завжди була актуальною, свідченням цього маємо численні педагогічні дослідження. Обумовлено це тим, що розвиток науково-технічного прогресу постійно висуває перед освітньою галуззю все нові й нові вимоги, вирішення яких значною мірою залежать від готовності молоді, яка навчається, до їх виконання. Загострилася актуальність цієї проблеми у зв'язку з потребою перейти на дистанційну форму навчання, за якої успіх у навчанні значною мірою залежить від пізнавальної самостійності учня чи студента.

Перехід на дистанційне навчання спонукав авторів статті провести аналіз структурних складових пізнавальної самостійності з позиції підвищеної самостійності учнів і студентів в умовах карантину та з'ясувати, на які моменти потрібно звернути увагу в подальшому для більш успішного вирішення зазначеної проблеми.

На думку авторів, покращення пізнавальної самостійності молоді, яка навчається, відбувається шляхом широкого її залучення до пізнавальної самостійної діяльності, під час якої будуть докладатись розумові зусилля, застосовуватись наявні знання і вміння, виявлятись вольові зусилля, почуття, наполегливіше формується досвід пізнавальної самостійності.

Уміння, досвід пізнавальної самостійності не можна передати словами, розповідями чи прикладом. Вона формується і розвивається в процесі активного навчання під керівництвом досвідчених педагогів. Рушійною силою при цьому є інтерес до знань.

Для розвитку пізнавальної самостійності автори пропонують більш широко використовувати активні методи навчання, залучати учнів і студентів

до виконання творчих проєктів, технічної творчості, дослідницької роботи, написання рефератів, вирішення завдань і проблем, використання телекомунікаційних інформаційних технологій тощо.

Ключові слова: індивідуальна робота, пізнавальна самостійність, пізнавальна активність, творча діяльність, проблемне навчання, вирішення завдань.

COGNITIVE INDEPENDENCE OF PUPILS AND STUDENT'S YOUTH IN CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

Yermak Serhii, PhD in Pedagogy, Associate Professor; Head of the Faculty of Advanced Training of Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine,

*Academy of the State Penitentiary Service
(34, Goncha street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: sergey.yermak@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-5069-1001

Hetta Vasyi, PhD in Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Technological education and Informatics,

*Taras Shevchenko National University "Chernihiv Collegium"
(53 Hetmana Polubotka street, Chernihiv, 14013, Ukraine,
e-mail: getta1942@ukr.net)*

ORCID: 0000-0003-3057-9976

The proposed article addresses to an important educational problem – the development of cognitive independence of pupils and students. This problem has always been relevant, which numerous pedagogical studies tell. It is the fact that the development of scientific and technological progress is constantly making new demands on the education branch, the solution of which largely depends on the willingness of young people to learn. The urgency of this problem has become more acute due to the need of distance learning, in which success in learning depends largely on the pupils or student's cognitive independence.

The transition to distance learning prompted the authors to analyze the structural components of cognitive independence from the standpoint of increased independence of pupils and students in quarantine period and to find out the points needed attention in the future in order to more successfully solve this problem.

According to the authors' opinion, the improvement of cognitive independence of youth is carried out through their broad involvement in cognitive independent activity, during which mental effort will be applied, along with existing knowledge and skills, willpower and feelings, thus, the experience of cognitive independence will be more persistently formed.

Skills and experience of cognitive independence cannot be conveyed in words, stories or examples. It is formed and developed in the process of active learning under the guidance of experienced teachers. The driving force is the interest in knowledge.

In order to develop cognitive independence, the authors propose to use more active teaching methods, involve pupils and students in creative projects, technical

creativity, research, writing essays, solving tasks and problems, the use of telecommunications information technology and more.

Key words: *individual work, cognitive independence, cognitive activity, creative activity, problem-based learning, problem solving.*

Постановка проблеми. Нові дедалі зростаючі вимоги, що виникають перед шкільною і вищою освітою, зобов'язують її працівників втілювати в практику провідні ідеї і принципи навчання та виховання. Однією з найважливіших проблем сьогодення як для науки, так і практики є розвиток пізнавальної самостійності молоді, яка навчається. Карантинні обмеження, що запровадив уряд у зв'язку з розповсюдженням коронавірусної хвороби (COVID-19), спричинили перехід освітньої галузі на дистанційне навчання.

Без сформованої пізнавальної самостійності марно сподіватись, що під час дистанційного навчання учні та й студенти здобудуть повноцінні знання, а особливо вміння та практичні навички, а надто, що в них будуть сформовані ключові та предметні компетентності. Щоб це відбулося, потрібна кропітка робота з повсякденного формування вмінь і навичок самостійного здобуття знань, їх усвідомлення, узагальнення, систематизації та використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звичайно проблема формування пізнавальної самостійності в молоді, що навчається, не є новою. Ще К. Ушинський висловлював думку: «Слід постійно пам'ятати, що треба передавати учневі не тільки ті чи інші знання, але й розвивати в нього бажання і здатність самостійно, без вчителя, засвоювати нові знання» [5, с. 500]. Такої думки дотримувались і дотримуються багато інших науковців (Г. Адамів, В. Бенера, В. Дьяченко, М. Ісаєнко, М. Козяр, С. Кубицький, І. Лернер, В. Логвіненко, М. Махмутов, Н. Могілевська, А. Морозов, І. Огородніков, В. Пекарчук, П. Підкасистий, В. Пліско, І. Радомський, О. Савченко, В.Серебряк, В. Сидоренко, М. Скаткін Т. Темерівська, Д. Тхоржевський, Г. Яворська та ін.) [1–6]. З часом у результаті нових викликів, обставин, розвитку суспільства вона набуває нової актуальності. Отже, стратегічно вона правильна. Дотримуючись ідеї розвитку пізнавальної самостійності, розвиваючи її, ми зможемо досягнути ще більших успіхів у підготовці моло-

ді до продуктивної праці, до життя. Значно на зростання актуальності цієї проблеми вплинула комп'ютеризація навчання. Сьогодні, а тим більше в майбутньому, немислимо здобувати освіту, не користуючись комп'ютерною технікою, електронними гаджетами, через всесвітню мережу Інтернет.

Формування цілей статті. Наше дослідження присвячене вивченню проблеми формуванню пізнавальної самостійності молоді, яка навчається, на сучасному етапі розвитку загальноосвітньої і вищої школи. Його мета – визначення педагогічних умов і способів розвитку пізнавальної самостійності учнівської і студентської молоді. Чому «учнівської і студентської»? Тому, що цей процес неперервний. На наш погляд, не можна розглядати питання розвитку пізнавальної самостійності, не з'ясувавши основу, закладену в шкільний період навчання.

Виклад основного матеріалу. Принципово важливими положеннями, з яких ми виходили, є: життєво важливий зміст навчання, який допомагає молоді зрозуміти навколишню дійсність; запит суспільства в забезпеченні всебічного розвитку особистості; потреба держави у високоосвічених громадянах. Стимулом до розгляду проблеми стало переконання, що пізнавальна самостійність є найважливішою умовою успішного навчання і розвитку людини.

Проблема виховання самостійності, пізнавальної самостійності в учнів, студентів актуальна завжди. Причиною того є науково-технічний прогрес, який повсякчас потребує високоосвічених людей. На кожному етапі розвитку суспільства було своє розуміння понять «самостійність» та «пізнавальна самостійність».

Спочатку увага вчених-педагогів була зосереджена на формуванні учнівської молоді самостійності в навчанні (Р. Мікельсон, Б. Єсіпов, М. Данилов та ін.). Важливою подією в теорії розвитку самостійності учнів у навчанні була праця Є. Голанта, в яких він самостійність розглядав як першочергову умову всебічного розвитку особистості учня [1, с. 11]. З того часу поняття «самостійність» ввійшло в шкільну практику, трансформуючись в поняття «домашнє завдання» і розглядалось як додаткова самостійна робота учня над навчальним матеріалом. Наприкінці 60-х років минулого століття почали з'являтися пра-

ці педагогів, в яких йшлося про пізнавальну самостійність (Л. Арістова, М. Морозова, Д. Вількеєва та ін.).

Одним з перших дослідників розвитку пізнавальної самостійності був М. Данилов, саме він сутність пізнавальної самостійності вбачав у потребі й умінні учнів самостійно мислити, здатність висловлювати свою думку, орієнтуватись у новій ситуації, застосовувати знання для вирішення нових завдань [2, с. 33].

Глибокого розвитку проблема пізнавальної самостійності здобула у працях П. Підкасистого, який розробив модель самостійної діяльності учнів, з'ясував роль задач, системи завдань у формуванні пізнавальної самостійності, розробив класифікацію самостійних робіт [4].

У цей час поряд з поняттям «пізнавальна самостійність» вживається поняття «пізнавальна активність». Пізнавальна самостійність і активність стали якісними характеристиками пізнавальної діяльності. Активність означає свідоме, вольове, цілеспрямоване виконання розумової праці, яка спрямована на оволодіння знаннями, вміннями та навичками. Пізнавальна активність і самостійність взаємообумовлені, підсилюють одна іншу.

Пізнавальна самостійність є складним, багатоструктурним поняттям, пов'язаним з багатьма факторами навчального процесу – знаннями, вміннями, навичками, розумовим розвитком, наявністю досвіду творчої діяльності, а також мотивами пізнання. Між його компонентами відбуваються різноманітні зв'язки.

Лернер І. у своєму дисертаційному дослідженні [3] запропонував структуру пізнавальної самостійності (рис. 1).

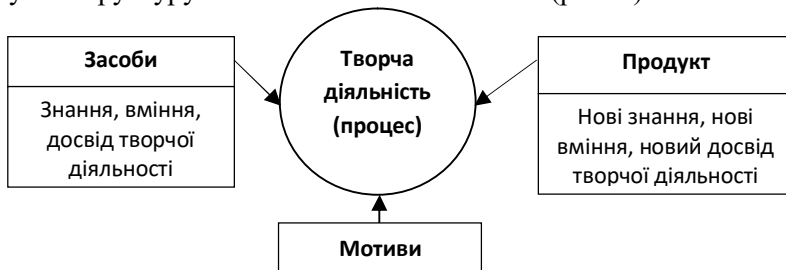

Рис. 1. Структура пізнавальної самостійності (за І. Лернером)

В її основу він поклав характер пізнавальної діяльності в процесі пізнання. Вона дає можливість зрозуміти не тільки

структуру пізнавальної самостійності, а й механізм навчального процесу.

Більш розгорнуту схему пізнавальної самостійності запропонувала Т. Шамова. В ній простежується взаємозворотний зв'язок між структурними компонентами (мотиваційним, змістовним, операційним).

На наш погляд, суттєвим недоліком цих схем пізнавальної самостійності є те, що в них не відображений розумовий розвиток учня. Більше того, не відображений вплив пізнавальної самостійності на розумовий розвиток. Тому авторський погляд на структуру пізнавальної самостійності представлено на рис. 2.

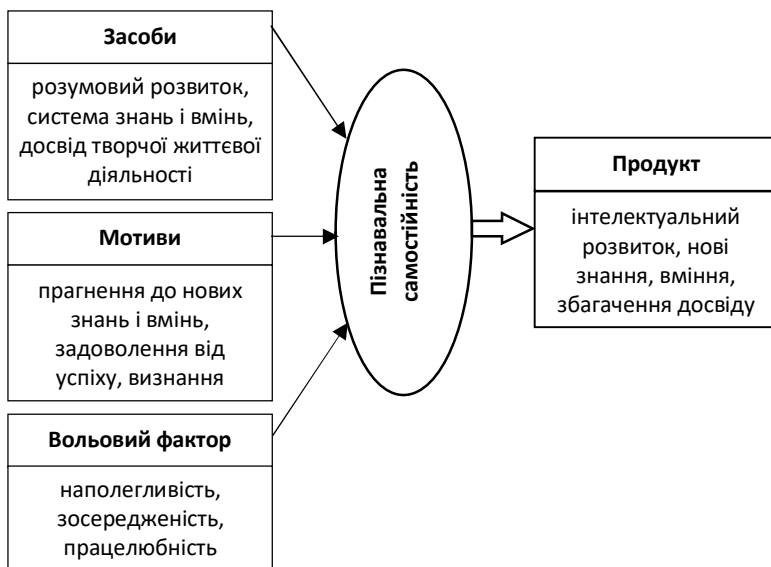

Рис. 2. Структура пізнавальної самостійності (складено авторами)

До засобів пізнавальної діяльності, на наш погляд, можна правомірно віднести розумовий розвиток того, хто навчається. Адже його можна вважати не тільки засобом, а й критерієм пізнавальної діяльності. Тільки розумна людина може творчо мислити. Блонський П. зазначав: «Пуста голова не міркує: чим більше досвіду і знань має ця голова, тим більше здатна вона міркувати». Хоча це висловлювання образне, проте справедливе. Мислити може людина тоді, коли здатна порівнювати, протиставляти,

аналізувати, синтезувати і робити висновки. Але, щоб ці операції виконувати, потрібно мати знання, володіти певними вміннями та мати досвід творчої діяльності, до того ж і не тільки творчої, а й життєвої.

На жаль, частина учнів та й студентів схильна шукати відповідь на всі запитання в мережі Інтернет. Звичайно, так простіше і швидше. Таким чином можна стати ерудованим, але не розумним. У такому разі ні про яку пізнавальну самостійність не може бути й мови. Крім того, втрачається й мотиваційний компонент пізнавальної самостійності. Адже, яке може бути задоволення від кимось відкритих знань.

Страждає й вольовий компонент. Пошук відповіді на те чи інше запитання в мережі Інтернет не потребує вольових зусиль, просто треба вміти вести пошук. Можливо наведені міркування спрощені, але вони близькі до правди. Звичайно не всі знання треба відкривати своїми інтелектуальними зусиллями, частину з них можна отримувати репродуктивно. Не будеш же заново відкривати закони Ньютона. Але щоб їх усвідомити, треба правильно застосувати потрібні розумові зусилля, наполегливість.

Розглянута структура дає можливість з'ясувати дидактичні умови успішного розвитку пізнавальної самостійності як учнів, так і студентів.

Наукові дослідження підтверджують здоровий глузд щодо основної умови – безпосереднє залучення того, хто навчається, в процес пізнавальної самостійної діяльності, в якій він докладає свої розумові зусилля, застосовує наявні знання і вміння, докладає вольові зусилля, почуття, тим самим здобуває досвід пізнавальної діяльності. Уміння, досвід пізнавальної самостійності не можна передати словами, розповідями, прикладами.

Отже, головна мета включення того, хто навчається, будь-то учня чи студента, це отримання досвіду пізнавальної діяльності.

Складність виконання цієї умови полягає у знаходженні механізму залучення того, хто навчається, в активну пізнавальну діяльність. Формально можна сказати, що треба в навчальному процесі використовувати активні методи навчання. Беззаперечно, але не конкретно. Наш досвід свідчить, що найкращим способом залучення учнів і студентів до пізнавальної діяльності є

розв'язання задач. Будь-яка задача для розв'язання вимагає інтелектуальних зусиль, наполегливості, мислення. Різноманіття типів задач дає можливість використовувати їх з різною метою: розвитку тієї чи іншої складової пошукової діяльності, формування необхідних операцій мислення, індивідуальної роботи, стимулювання пошуку тощо.

Не менш важливим у цій справі є використання проблемності. Суперечності, закладені в проблемі, створюють у того, хто навчається, особливий психологічний стан – проблемну ситуацію, яка мобілізує всі фактори пізнавальної діяльності та спонукає до пошуку відповіді. Особливо корисною є система проблемних завдань, в якій передбачено поступове зростання їх складності з метою реалізації 3-х функцій: пізнавальної, розвивальної і виховної.

Залучення учнів і студентів до творчої діяльності – дослідницької, технічної та наукової роботи є ефективним засобом розвитку пізнавальної самостійності. Ніщо так активно не впливає на всі фактори пізнавальної діяльності, як радість відкриття, навіть відкриття для себе.

Написання рефератів, творчих робіт, виконання проєктів мають значні можливості учнів і студентів до пізнавальної діяльності. Пошук необхідної інформації, структурування її, узагальнення, підготовка доповідей та й сама доповідь несуть творчий характер, спонукають до творчої діяльності, що безумовно позитивно впливає на розвиток пізнавальної самостійності.

Особливо ефективною є проєктна діяльність. Для створення і виконання творчого проєкту треба визначитись з його задумом, темою, метою, проаналізувати можливості виконання, здійснити планування роботи та спрогнозувати результат. Кожний етап виконання проєкту потребує інтелектуальних зусиль, наполегливості та відповідальності. Велике виховне значення мають колективні проєкти, в яких кожний учень чи студент відповідає за свою ділянку роботи. Змагальний характер роботи стимулює пошук, організовує виконавця, виховує відповідальне ставлення до роботи.

Під час виконання індивідуальних проєктів часто виявляється психологічне явище, яке називається прокрастинація. Його вияв полягає в тому, що учень чи студент зволікає з виконанням

проекту, кожного разу відкладає роботу на потім, заспокоює себе та інших надуманими причинами. При колективному проекті прокрастинація виявляється рідко, бо гальмування виконання проекту відразу ж відчутне і його виконавці миттєво відповідним чином зреагують. Проте колективне виконання проекту буде корисним тільки тоді, коли воно правильно організоване, з використанням методів творчого пошуку вирішення проблем. Наприклад з використанням методу «мозковий штурм». Чіткий розподіл ролей, можливість вільно висловлювати свою думку, аргументована критика, колективна оцінка пропозицій сприяють активності мислення, бажанню внести щось своє у вирішення спільної проблеми. Крім того, кожний учасник колективного пошуку вирішення проблеми відчуває потребу в знаннях і вміннях. Це і є найголовнішим результатом для подальшого розвитку пізнавальної самостійності.

Значний вплив на розвиток пізнавальної самостійності має залучення учнів і студентів до дослідницької діяльності. Теми для дослідження можуть бути різноманітні – сільськогосподарського спрямування, природничо-охоронного характеру, енергозберігаючого напрямку та інші. Цінність їх для розвитку пізнавальної самостійності полягає в конкретності завдання. Очевидна, життєво важлива проблема, нагальна потреба у вирішенні, відомий кінцевий результат. Треба знайти оптимальний, реальний спосіб вирішення. Але щоб його знайти, треба провести експериментальне дослідження, здійснити аналіз результатів, виділити головне, зробити висновки.

Важливим засобом розвитку пізнавальної самостійності як учнів, так і студентів є їх навчання правильно користуватись комунікаційними засобами інформації. Можна стверджувати, що комп'ютерна грамотність є другою грамотністю кожної людини. Треба всіляко запобігати тому, що учень чи студент у мережі Інтернет шукав відповідь на запитання чи розв'язок тієї чи іншої проблеми. Потрібно учнів чи студентів спрямовувати на пошук засобів, знань, які б допомогли самостійно їх з'ясувати. Для цього треба використовувати нестандартні завдання, задачі чи проблеми. Таким чином сформовані навички в подальшому

можуть стати звичкою правильного користування комунікаційними засобами інформації.

Важливою проблемою є навчання як учнів, так і студентів умінням висловлювати думку. Спостереження показують, що користування комп'ютерною технікою призвело до того, що учні і студенти менше стали використовувати літературні джерела в паперовому вигляді, в тому числі підручники та навчальні посібники. Але ж саме вони покликані формувати понятійний апарат тієї чи іншої науки, навчати вмінню правильно будувати речення, лаконічно та аргументовано висловлювати думку. На жаль, як у середній, так і у вищій школі мало практикується така дисципліна, як риторика. Тому треба ширше використовувати семінарські заняття, диспути, бесіди, на яких учні та студенти мали б змогу вчитись правильно мовленню.

Список використаних джерел

1. Голант Е. Я. Некоторые принципиальные вопросы развития самостоятельности школьников. *Вопросы педагогики* / ред. Е. Я. Голант. Кыштым: ЛГПИ им. Н. И. Герцена, 1944. т. 52. 218 с.
2. Данилов М. А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения. *Советская педагогика*, 1961. № 8. С. 32–42.
3. Лернер И. Я. Дидактические основы формирования познавательной самостоятельности учащихся при изучении гуманитарных дисциплин: дис. ... д-ра пед. наук. Москва, 1970. 810 с.
4. Пидкасистый П. И. Самостоятельная деятельность учащихся. Москва: Педагогика, 1972. 183 с.
5. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6-ти т. / сост. С. Ф. Егоров. Москва: Педагогика, 1988. Т. 2. 492 с.
6. Пекарчук В. М., Валеев Р. Г. Пізнавальна самостійність курсантів закладів вищої освіти МВС та національної поліції: сутність, рівні розвитку та методи діагностування. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби*. Чернігів: Академія ДПтС, 2019. № 1 (2). С. 18–27.

References

1. Holant, E. Ya. (1944), Some Fundamental Questions of Independence Development of Pupils, in Holant, E. Ya. (Ed.), *Questions of pedagogy*, Herzen A.I. Russian State Pedagogical University, Kyshtym, Vol. 52.

2. Danilov, M. A. (1961), Raising Independence and Creative Activity in Schoolchildren in the Learning Process, *Soviet Pedagogy*, No.8, pp. 32–42.

3. Lerner, I. Ya. (1970), *Didactic Foundations of the Cognitive Independence Formation of Students in the Study of Humanitarian Disciplines*: dissertation of the Doctor of Sciences (Pedagogy), Moscow.

4. Pidkasisty, P. I. (1972), *Independence Activity of Students*: Pedagogy, Moscow.

5. Ushynskii, K. D. (1988), *Pedagogical Essays*: in 6 Vol., Pedagogy, Moscow, Vol. 2.

6. Pekarchuk, V. M. and Valeev, R. H. (2019), Cognitive Independence of Cadets of Higher Education Institutions of the Ministry of Internal Affairs and The National Police: Essence, Levels of Development and Methods of Diagnosis, *Scientific Herald of the Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioral Sciences: scientific journal*, Academy of SPS, Chernihiv, No. 1 (2), pp. 18–27.

УДК 159.922.27: 316.723[316.35+316.62]

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.098

СУБКУЛЬТУРА ЗАСУДЖЕНИХ ЯК ВИД КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ: КУЛЬТУРНО- ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Настояща Ульяна Володимирівна, старший викладач кафедри психології,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34,
e-mail: 81ulyana@gmail.com)
ORCID 0000-0002-4697-2206

Стаття присвячена розмежуванню субкультури засуджених та кримінальної субкультури. Проведений теоретичний аналіз наукових праць на основі міждисциплінарного підходу допоміг розмежувати субкультуру засуджених та кримінальну субкультуру в контексті їх виявів у суспільній свідомості.

Визначено, що субкультура засуджених розвивається на основі кримінальної субкультури, що виконує регулятивну функцію щодо засуджених. Виокремлено критерії розмежування субкультур, що надає кожній із них окреме місце в загальному континумі і стосується: ставлення до соціальних та законодавчих норм, місця формування та форм вияву, особливостей комунікації та самопрезентації. Стверджується, що чіткість розмежування субкультури засуджених та кримінальної субкультури буде створювати підґрунтя розгортання в умовах тюремного перебування процесів реабілітації засуджених та підвищення ефективності пенітенціарної служби. Визначено, що субкультура засуджених являє собою латентно-антисоціальну, що формується в місцях позбавлення волі під дією кримінальної субкультури, якою нормується та скеровується, виявляється в рольовому розподілі засуджених, специфіці комунікації, атрибутах; опирається на криміногенні регулятори поведінки, визначаючи ступінь належності до групи. Носіями субкультури засуджених є особи, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Встановлено, що субкультура засуджених є структурним елементом кримінальної субкультури із власною системою норм, цінностей, традицій, звичаїв, що регулюють поведінку засуджених у неофіційній структурі установ виконання покарань. Її виникнення та існування в місцях позбавлення волі обумовлює компенсаторну психологічну реакцію із вимушеним прагненням пристосуватися, забезпечити свою безпеку, самоствердитися в співтоваристві собі подібних, де неминуче формується притаманна такому співтовариству система цінностей, понять, звичаїв, що регулює взаємини між ізольованими від суспільства особами.

Субкультура засуджених створюється і виявляється в місцях позбавлення волі, характеризується збереженням норм, цінностей, традицій, звичаїв кримінальної субкультури, передбачає формування адаптивних механізмів щодо місць позбавлення волі із подальшим включенням у процес реабілітації.

Ключові слова: субкультура (кримінальна, тюремна, засуджених), установи виконання покарань, норми регуляції поведінки.

SUBCULTURE OF CONVICTED AS FROM CRIMINAL SUBCULTURE: CULTURAL AND HISTORICAL ASPECT

Nastoiashcha Uliana, senior lecturer at the Department of Psychology,
Academy of the State Penitentiary Service
(34, Goncha street, Chernihiv 14000, Ukraine,
e-mail: 81ulyana@gmail.com)
ORCID 0000-0002-4697-2206

The purpose of the article is to distinguish the subculture of convicts and criminal subcultures as a known concept

Methodology. *The basis of this study is a theoretical analysis, synthesis, generalization, systematization of available scientific literature on the subject.*

Results. *The theoretical analysis of scientific works on the basis of an interdisciplinary approach helped to distinguish the subculture of convicts and the criminal subculture in the context of their manifestations in the public consciousness. It is determined that the subculture of convicts develops on the basis of the criminal subculture, which performs a regulatory function in relation to convicts. The criteria of delimitation of subcultures are singled out, which gives each of them a separate place in the general continuum and concerns: attitude to social and legislative norms, places of formation and forms of manifestation, peculiarities of communication and self-presentations. It is proved that a clear distinction between the convicted subculture and the criminal subculture will provide a basis for the rehabilitation of convicts and the effectiveness of the penitentiary service in prison conditions. It was established that the subculture of convicts is a structural element of the criminal subculture with its own system of norms, values, traditions, customs that regulate the behavior of convicts in the informal structure of penitentiaries. Its emergence and existence in places of imprisonment causes a compensatory psychological reaction with a forced desire to adapt, ensure their safety, assert themselves in a community of their own kind, where inevitably formed a system of values, concepts, customs, regulating relations between individuals isolated from society.*

Practical implications. *The subculture of convicts is created and manifested in places of imprisonment, is characterized by the preservation of norms, values, traditions, customs of the criminal subculture, provides for the formation of adaptive mechanisms for places of imprisonment with subsequent inclusion in the rehabilitation process.*

Value (originality). *The clarity of the distinction between the subculture of convicts and the criminal subculture will create the basis for the deployment of prison rehabilitation processes and increase the efficiency of the penitentiary service.*

Key words: *subculture (criminal, prison, convicts), penitentiary institutions, norms of behavior regulation.*

Постановка проблеми. Відповідно до Стратегії реформування та ефективного функціонування пенітенціарної системи в Україні важливим є створення гуманістичної системи виконання

кримінальних покарань, яка гарантуватиме безпеку суспільства та забезпечуватиме людині, яка відбуває покарання, соціальну адаптацію в місцях несвободи засобом створення в установах виконання покарань безпечного середовища. За таких умов постає питання про вивчення різних аспектів розбудови ефективного функціонування пенітенціарної системи в Україні, зокрема питань, які стосуються реабілітації самих засуджених та вивчення різних процесуальних його аспектів. Одним із таких вагомих питань постає субкультура засуджених, яка має зазнавати змін у напрямку повернення засуджених у процесі реабілітації до суспільних норм. Натомість субкультура засуджених не завжди виділяється дослідниками і може взагалі не вирізнитися в загальній кримінальній субкультурі, ускладнюючи тим самим розуміння самого процесу реабілітації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першими займалися вивченням кримінальної субкультури зарубіжні соціологи (Р. Мертон, Т. Селлін, А. Коен) [4], але переважно це питання постає предметом юридичної сфери знань (Ю. Антонян, Д. Корецький, В. Тулегенов [10], Ю. Дмитрієв, І. Мацкевич, О. Джужа, Л. Смирнов, М. Барабанов, А. Олейник та ін.). Хоча напрацювань досить багато, та все ж чіткого розмежування кримінальної субкультури і субкультури засуджених однозначно не визначено, причому в наукових працях можна зустріти різні назви субкультури місць позбавлення волі. Так Л. Смирнов вважає, що в установах виконання покарань існує кримінальна субкультура місць позбавлення волі, що протистоїть традиційним морально-етичним цінностям суспільства, з властивій їй антигуманній філософії користі, всездозволеності, жорстокості, що породжує насилля, без якого вона існувати не в змозі. В останніх роботах Л. Смирнова, М. Яковлева зустрічаємо визначення пенітенціарної або тюремної субкультури, яка регулює неофіційне життя засуджених у місцях позбавлення волі та при цьому вона також є різновидом кримінальної. Хісамутдинов Ф. та Шалагін А. зазначають, що тюремна субкультура суттєво відрізняється від кримінальної субкультури осіб, які знаходяться на волі. При цьому ці культури взаємодоповнюють одна одну, корегують та змінюють. Шакирьянов М. у своїх працях вживає

термін субкультура засуджених, яка чітко і жорстко регулює діяльність злочинців у виправних установах, їх спосіб життя, роблячи його більш впорядкованим та системним. У психологічній сфері знань дослідження є менш представленими і стосуються переважно професійно важливих якостей співробітників Державної кримінально-виконавчої служби (далі ДКВС) України та їхньої готовності до служби (В. Пирожков [2], М. Самойлов, Р. С. Лимар, Р. Кисельова [18], С. Безносков), причому також відсутня диференціація понять: кримінальної субкультури та субкультури засуджених.

Метою статті є розмежування субкультури засуджених та кримінальної субкультури як видового поняття. Для досягнення поставленої мети були визначені такі **завдання**, а саме: 1) здійснити міждисциплінарний порівняльний аналіз понять «кримінальна субкультура» і «субкультура засуджених» та виділити критерії їх розмежування; 2) виділити психологічні аспекти субкультури засуджених і визначити її місце серед інших кримінальних субкультур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «субкультура» утворилося в результаті усвідомлення неоднорідності культурного простору: ті соціальні утворення у суспільстві, які відрізняються від панівної культури звичаями, нормами, ціннісними орієнтаціями, стилем поведінки, вважалися субкультурними явищами. Мудрик А. визначає субкультуру як сукупність специфічних соціально-психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків і т. ін.), що впливають на стиль життя і мислення певних номінальних і реальних груп людей та дозволяють їм усвідомити і затвердити себе в якості «ми», відмінного від «вони» (інших представників соціуму). Мильников А. пропонує позначати культури, що «випали» з офіційної, «екстернальними» [1]. У цьому ж контексті використовують термін «контркультура», що визначає ідеологію молоді, яка руйнує будь-яку культуру загалом та протистоїть загальноприйнятій культурі. Від поняття «контркультура», субкультура відрізняється тим, що не суперечить цінностям традиційної культури, а доповнює її. Субкультура поділяється на формальну (офіційну) субкультуру та неформальну (неофіційну) субкультуру, яку можна поділити на: асоціальну і кримінальну. Асоціальна субкультура формується в групах людей,

які відступили від офіційного способу життя та об'єдналися на основі певної ідеї. Вони ще не є порушниками норм кримінального закону, проте допускають асоціальні відхилення, пов'язані з порушенням спокою людей, та допускають адміністративні правопорушення [2]. Кримінальна субкультура – це сукупність цінностей, норм, традицій, які підміняють офіційні, загально визнані регулятори поведінки і визначають, регламентують функціонування середовища засуджених та окремих їх представників [3].

У системі людських цінностей кримінальна субкультура посідає своє певне місце і при цьому є дійсною об'єктивною реальністю. Для розуміння внутрішніх законів, за якими живе злочинне середовище, для аналізу та оцінки змін, які в ній відбуваються, необхідно детальне вивчення кримінальної субкультури. Ключовим чинником, який формує кримінальну субкультуру, є злочинність. Першими кримінальну субкультуру стали досліджувати зарубіжні соціологи (Р. Мертон, Т. Селлін, А. Коен) [4]. Роберт Мертон у 1938 році у статті «Соціальна структура і аномія» вказував на те, що основною причиною злочинності є суперечності між цінностями, на досягнення яких націлює суспільство, і можливостями їх досягнення за правилами, що встановлені суспільством. І все це призводить до того, що людина, яка не отримала ці цінності за всіма правилами, починає заперечувати правила і прагнути отримати їх за будь-яку ціну [4]. Тоді як Т. Селлін розглядав як криміногенний чинник конфлікт між культурними цінностями різних спільнот. А на основі його дослідження американський соціолог А. Коен розробив концепцію субкультур та дослідив особливості культурних цінностей кримінальних об'єднань (банд, спільнот, угруповань). Вказав на те, що у цих мікрогрупах можуть формуватися свої мінікультури (погляди, звички, вміння, стереотипи поведінки, норми спілкування, права і обов'язки, міри покарання порушників норм, вироблених у такий мікрогрупі) – цей феномен отримав назву субкультури. Як правило, кримінальна субкультура знаходиться в суперечності з панівними в суспільстві цінностями. Потрапляючи до злочинної групи, сприйнявши її субкультуру, людина ніби звільняється від інших соціальних заборон, більше того, їх порушення нерідко буває однією з норм кримінальної субкультури.

У вітчизняній науці одним із перших використав термін «кримінальна субкультура» В. Ф. Пирожков. На його думку, кримінальна субкультура – це певний рівень розвитку життя злочинних співтовариств, що виражається в типах і формах їх організацій, діяльності членів цих спільнот, а також у створенні ними матеріальних і духовних цінностей [2]. Александров Ю. визначає кримінальну субкультуру як образ життєдіяльності осіб, що об'єдналися в кримінальні групи і дотримуються певних законів та традицій [5]. Максимов С. як і більшість сучасних дослідників під кримінальною субкультурою розуміють спосіб індивідуальної або правової поведінки, обумовлений неформальними нормами, правилами, ідеями, принципами, що протистоять загальноправовій культурі суспільства [6]. Мацкевич І. зазначає, що кримінальна субкультура – це сукупність окремо діючих субкультур злочинних груп, які виконують окремий вид кримінальної діяльності [7]. Джужа О. та Колб С. вважають, що функція кримінальної субкультури полягає в тому, що вона: спотворює суспільну свідомість, розхитує доброчесність населення; трансформує, зберігає і передає злочинний досвід з покоління в покоління; блокує процес соціалізації молоді, набудовує його в кримінальному напрямі, залучаючи до злочинної діяльності; створює позитивний імідж деяким категоріям злочинців; навпаки, засуджує громадян, що сприяють правозастосовним органам в їх затриманні; формує громадську думку про доцільність порушення певних прав, норм, налаштовує на це різні верстви населення різними методами [8]. На думку психолога Р. Кисельової, існує низка труднощів у вивченні кримінальної субкультури. По-перше, те, що ця культура володіє високою мінливістю, тобто вона швидко адаптується до нових умов, при цьому змінюючи власну систему цінностей, норми поведінки та комунікації. По-друге, вона не залишає матеріальної спадщини, оскільки матеріальних носіїв її не існує, крім самих злочинців. По-третє, вона є «таємним знанням», це пояснюється прагненням злочинців до збереження конспірації [18]. Загалом загальноприйнятої моделі кримінальної субкультури не існує та все ж О. Старков окреслює основні елементи субкультури (табл. 1.)

Таблиця 1 – Характеристики основних елементів кримінальної субкультури

Внутрішні характеристики			Зовнішні характеристики						
норми, «закони» кримінального світу, що створюються професійними карними злочинцями, які їх всляко оберігають			стратифікація професійних злочинців, засудження на різні когорти, категорії та види		засоби комунікації				
звичайні злочинців	ритуали	злочинські традиції	жаргон	кримінальні прізвиська	тагування	тайнопис	кримінальний фольклор	жести графіті	

З цього випливає, що основу кримінальної субкультури складають неформальні норми та правила поведінки, заборони та приписи, санкції та заохочення, вона ж закріплює ієрархію середовища, встановлює соціальні ролі, а загальний вияв її простежується в комунікації. Небезпека для суспільства полягає в тому, що кримінальна субкультура стимулює протиправну поведінку людини [8].

Таким чином, можна сказати, що кримінальна субкультура – це оброблена злочинним світом під себе система перекручених людських цінностей, звичаїв, традицій, норм і правил поведінки, що сприяють організованості (керованості) злочинними групами та спільнотами. Дубягіна О. П. говорить про злочинну субкультуру як про спосіб поведінки людей та особливості життя, що прийняті в кримінальному середовищі [9]. Пирожков В. Ф. під кримінальною субкультурою розуміє певний рівень розвитку злочинних груп (спільнот), виражений у типах і формах їх організації, діяльності членів цих формувань, а також у насадженні ними правил і норм поведінки [2]. Корецький Д. А., Тулегенов В. В. кримінальну субкультуру визначають як сукупність асоціальних цінностей, звичаїв, традицій, норм і правил поведінки, спрямованих на найбільш раціональну організацію життєдіяльності осіб з протиправним (кримінальним) минулим, метою яких є вчинення злочинів, їх приховування та ухилення від кримінальної відповідальності [10].

Кримінальна субкультура відображає якісні характеристики злочинного існування і передає аморальні норми і правила по-

ведінки від лідерів і авторитетів злочинного світу до рядових учасників організованих злочинних формувань. Вона являє собою об'єктивне соціально-негативне явище, яке перебуває у складному взаємозв'язку із культурою суспільства, соціальними процесами, що відбуваються в нашій країні. На поширення кримінальної субкультури безпосередній вплив чинить стан, динаміка, рівень злочинності, її характер і структура, а також зміна інших показників злочинності [7].

Взагалі носіями кримінальної субкультури є представники різних вікових категорій, особи, які знаходяться в місцях позбавлення волі, або ж знаходяться на волі, але при цьому володіють кримінальними навичками. Кримінальна атрибутика для них є свого роду розпізнавальною системою, а кримінальна субкультура для багатьох стає засобом пізнання світу. Хорошая В. С. [11] виокремлює різні форми кримінальної субкультури, які між собою взаємопов'язані і являють собою загальні явища кримінальної субкультури, а саме: субкультура організованої злочинності, субкультура злочинців, кримінальна субкультура в суспільстві, тюремна субкультура, субкультура професійних та інших злочинців, субкультура кримінального світу.

Загалом кримінальна субкультура неоднорідна і є системою культури злочинного світу та включає в себе такі підсистеми: воровську/зłodийську, тюремну, рекетирську, жіночу, підліткову, хакерську, шахрайську, субкультуру повій та тіньовиків тощо [9]. Хісамутдинов Ф. Р., Шалагін А. Е. до видів кримінальної субкультури відносять такі:

- субкультуру маргінальних верств населення (бродяги, жебраки, вокзальні повії та ін.);
- субкультуру осіб, які страждають хімічними адикціями (алкоголіки, наркомани, токсикомани);
- субкультуру деструктивних (тоталітарних) релігійних організацій (сект);
- субкультуру екстремістів, анархістів, радикалістів і т. ін.;
- субкультуру неповнолітніх і молоді;
- субкультуру рецидивістів, «професіоналів» злочинного світу, осіб, що входять в організовані злочинні групи і спільноти;
- тюремну субкультуру [12].

Бочарніков Д. та Радзівський В. до кримінальної субкультури відносять також і субкультуру аномії, що трактується як відсу-

тність соціального порядку, беззаконня та безлад. Однак під беззаконням розуміється не лише суто кримінальні чи протиправні діяння, а значно ширше – аморальні та антикультурні явища [13].

Але найбільш яскраво кримінальна субкультура виявляється в місцях позбавлення волі. Злочинці, які відбувають покарання в місцях позбавлення свободи, вважають, що спосіб життя, який відповідає «правильним поняттям», легше і розумніше, ніж той, який прописаний владою. Традиційно прийнято вважати, що кримінальна субкультура зародилася саме в місцях позбавлення волі, а вже потім поширилася за їх межі.

Аналіз низки наукових джерел вказує на те, що структурним компонентом кримінальної субкультури є тюремна субкультура, яка регулює неофіційне життя засуджених у місцях позбавлення волі. Пенітенціарна культура формується в результаті ізоляції засуджених та будучи частиною загальної культури, вона формально використовує її структуру та зміст [14]. А ватажки злочинного світу, що формують злочинну субкультуру в місцях позбавлення волі, намагаються здійснювати владні, ідеологічні, економічні, координаційні та контррозвідувальні функції [15].

Варто зазначити, що тюремна субкультура істотно відрізняється від кримінальної субкультури осіб, які перебувають на волі. При цьому обидва ці явища взаємодоповнюють один одного, корегують та видозмінюють. За І. Мацкевичем [7] для місць позбавлення волі характерні такі елементи кримінальної субкультури, які представлені у табл. 2.

Таблиця 2 – Перелік елементів кримінальної субкультури засуджених у місцях позбавлення волі (за І. Мацкевичем)

1	жорстка стратифікація засуджених (визначення статусу і ролі)	5	протистояння одних асоціальних угруповань засуджених іншим
2	психологічна і фізична ізоляція нижніх каст «шніри», «знедолених», «півні»	6	невербальні способи спілкування засуджених (жести, знаки, сигнали), зашифровка інформації і т. ін.;
3	наявність кличок, поширення кримінального жаргону	7	протистояння вимогам адміністрації кримінально-виконавчої установи
4	поширення тюремного фольклору (пісень, віршів, прислів'їв і приказок)	8	насадження тюремних традицій і норм поведінки, жорстоке покарання за їх невиконання

На думку Ю. Антоняна, В. Верещагіна і Г. Калманова, субкультура засуджених складається із неформальних норм та правил поведінки, приписів, санкцій та заохочень, певних заборон, закріплює ієрархію середовища, встановлює соціальні ролі. Для осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, субкультура формує моральну та психологічну основу буття [16]. Анісімков В. зазначає, що субкультура засуджених, на його думку та на думку кримінологів, є головною перешкодою для ефективного функціонування УВП, оскільки вона багато в чому орієнтована на протидію цілям виправлення і ресоціалізації осіб після відбуття покарання. Мацкевич І. підкреслює, що кримінальна субкультура в місцях позбавлення волі – це невидима, ретельно приховувана від адміністрації життєдіяльність засуджених, що складається під час їх тривалого спілкування під впливом специфічних умов місць позбавлення волі. Вона характеризується наявністю в засуджених особливої структури міжособистісних взаємин, складної системи неформальних норм (звичай, традицій), що регулюють їхню поведінку і способи досягнення певної мети. Вона формується і функціонує в обстановці складних суперечностей серед основних її носіїв (лідерів і «авторитетів» злочинного середовища), часом жорстокої боротьби між ними за краще, привілейоване існування в умовах примусової ізоляції [7].

На думку В. Громова, «пенітенціарна субкультура являє собою сформовану в місцях позбавлення волі систему політичних, ідеологічних, правових, моральних, філософських, релігійних, естетичних норм, правил поведінки, традицій, поглядів і ідей, властивих особам зі стійкими антисоціальними і асоціальними цінностями, орієнтаціями та установками». У своєму дослідженні Н. Барабанов зазначає, що одним із виявів субкультури кримінального світу є субкультура, що склалася в місцях позбавлення волі, тюремна субкультура, пов'язана зі злочинною субкультурою, але в місцях позбавлення волі має відміну, обумовлену особливостями розвитку системи ціннісних орієнтацій засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. На думку А. Олейника, в тюремному середовищі формується сплав субкультур (тюремна субкультура), об'єднуючи представників професійної злочинності, організованої злочинності та наркоманів, засобом злиття з некри-

мінальними нормами і правилами поведінки, що декларуються в місцях позбавлення волі [17].

На наш погляд, субкультура засуджених являє собою складне явище. На сьогодні в теорії кримінології та кримінально-виконавчого права немає єдиного погляду на це поняття. Тому не випадково, що одні вчені вважають, що тюремна субкультура – неформальне життя злочинців, які опинилися в місцях позбавлення волі [2]. Інші називають її різновидом кримінальної. Треті розглядають її як тюремну субкультуру і як самостійну культуру певного соціального мікросередовища. Четверті вважають, що субкультура в місцях позбавлення волі – це система норм, цінностей, традицій, звичаїв, що регулюють поведінку засуджених у неофіційній структурі установ, які виконують кримінальні покарання у вигляді позбавлення волі. Так чи інакше, всі дослідники одноставно визнають наявність і існування кримінальних коренів, та їх вплив на спосіб життя в умовах відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Узагальнюючи вищенаведені думки науковців, ми можемо визначити критеріальні позиції виокремлення двох субкультур. Це такі, як: ставлення щодо соціальних норм та регулювання законом, місце формування та вияву, особливості вияву та атрибути (табл. 3).

Таблиця 3 – Характеристики субкультур згідно з критеріями розмежування

Субкультура засуджених	Кримінальна субкультура
щодо:	
місця формування та вияву	
формується в місцях позбавлення волі, має конспіративний та нелегальний характер, однак вимушена рахуватись із правилами внутрішнього розпорядку установи виконання покарань	визначається антисоціальним угрупованням
щодо закону	
особливо виражена ворожість щодо законів і загальноприйнятих норм, однак, регулюється правилами внутрішнього розпорядку установи виконання покарань	протиправна (кримінальне право)
щодо комунікації	
жаргон тюремний, татування, конспіративне невербальне спілкування, клички	жаргон кримінальний

антисоціальна поведінка	
латентна	виражена
місце вияву	
установи виконання покарань	суспільство

Таким чином, ми будемо визначати субкультуру засуджених як латентно антисоціальну, що формується в місцях позбавлення волі під дією кримінальної субкультури, якою нормується та скеровується, виявляється в рольовому розподілі засуджених, специфіці комунікації, атрибутах; опирається на криміногенні регулятори поведінки, визначаючи ступінь належності до групи. Носіями субкультури засуджених є особи, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі.

Висновки дослідження. Субкультура засуджених є структурним елементом кримінальної субкультури із власною системою норм, цінностей, традицій, звичаїв, що регулюють поведінку засуджених у неофіційній структурі установ виконання покарань. Її виникнення та існування в місцях позбавлення волі обумовлює компенсаторну психологічну реакцію із вимушеним прагненням пристосуватися, забезпечити свою безпеку, самоствердитися у співтоваристві собі подібних, де неминуче формується притаманна такому співтовариству система цінностей, понять, звичаїв, що регулює взаємини між ізольованими від суспільства особами. Субкультура засуджених створюється і виявляється в місцях позбавлення волі, характеризується збереженням норм, цінностей, традицій, звичаїв кримінальної субкультури, передбачає формування адаптивних механізмів щодо місць позбавлення волі із подальшим включенням у процес реабілітації.

Список використаних джерел

1. Щепанская Т. Б. Система: тексты и традиции субкультуры. Москва: ОГИ, 2004. 286 с.
2. Пирожков В. Ф. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура). Тверь: ИПП Приз, 1994. 328 с.
3. Медведев В. С. Кримінальна психологія. Київ: НАВСУ, 2003. 234 с.
4. Мертон Р. Социальная структура и аномия. *Социология преступности (Современные буржуазные теории)* / пер. с франц. Е. А. Самарской; редактор перевода М. Н. Грецкий. Москва: Прогресс, 1966. С. 299–313.

5. Александров Ю. К. Очерки криминальной субкультуры. Краткий словарь уголовного жаргона. Москва, 2014. С. 29.

6. Максимов С. В. Краткий криминологический словарь. Москва: Юрист, 1995. 543 с.

7. Мацкевич И. М. Криминальная субкультура. *Российское право*. Москва, 2005. № 1. С. 25–29.

8. Джужа О., Колб С. Вплив злочинної субкультури на безпеку життєдіяльності особи у місцях позбавлення волі. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 134–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_1_28 (дата звернення: 20.04.2021).

9. Дубягина О. П. Криминологическая характеристика норм, обычаев и средств коммуникации криминальной среды. Москва: Юр-литинформ, 2008. 207 с.

10. Корецкий Д. А., Тулегенов В. В. Криминальная субкультура и ее криминологическое значение: монография. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2006. 241 с.

11. Хорошая В. С. Теоретическое осмысление феномена криминальной субкультуры. *Психология, социология и педагогика*. 2017. № 9. URL: <http://psychology.snauka.ru/2017/09/8366>; <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminalnaya-subkultura-i-ee-preduprezhdenie> (дата обращения: 13.05.2021).

12. Бочарніков Д., Радзієвський В. Субкультура аномії у вимірі субкультурології: правовий контекст. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 9. С. 57–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2015_9_14 (дата звернення: 20.04.2021).

13. Смирнов Л. Б. Особенности пенитенциарной субкультуры. *Криминология: Вчера, Сегодня, Завтра*. 2018. № 2 (49). С. 57–61.

14. Смирнов Л. Б. Пенитенциарная безопасность и проблемы её обеспечения. *Вестник Санкт-Петербургской юридической академии*. 2013. № 3 (20). С. 67–72.

15. Антонян Ю. М. Социальная среда и формирование личности преступника. Неблагоприятное влияние на личность в микросреде. Москва, 1975. С. 112.

16. Олейник А. Н. Тюремная субкультура. Москва, 2001.

17. Киселева Р. Н. Организационная культура и криминальная субкультура в исправительных учреждениях. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2013. № 2. С. 16–24.

References

1. Schepanskaya, T. B. (2004), *System: texts and traditions of the subculture*, OGI, Moscow.

2. Pirozhkov, V. F. (1994), *Laws of the criminal world of youth (criminal subculture)*, IPP Priz, Tver.
3. Medvedev, V. S. (2003), *Criminal psychology*, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kiev.
4. Merton, R. (1966), Social structure and anomie, Sociology of criminality (Modern bourgeois theories), translated by Samarska, E.A., in Hretskyi, M.N. (Ed.), *Publisher "Progress"*, Moscow, pp. 299–313.
5. Aleksandrov, Yu. K. (2014), *Essays on the criminal subculture. A short dictionary of criminal jargon*, Moscow.
6. Maksimov, S. V. (1995), *Short criminological dictionary*, Jurist, Moscow.
7. Matskevich, I. M. (2005), Criminal subculture, *Russian Law*, Moscow, No. 1, pp. 25–29.
8. Dzhuzha, O. and Kolb, S. (2016), The impact of criminal subculture on the safety of life in places of imprisonment, *Historical and Legal Journal*, No. 1, pp. 134–142, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_1_28.
9. Dubiahina, O. P. (2008), *Criminological characteristics of norms, customs and means of communication in the criminal environment*, Yurlitinform, Moscow.
10. Koretskyi, D. A. and Tulehenov, V. V. (2006), *Criminal subculture and its criminological significance: monograph*, Law Centre Press, Moscow.
11. Horoshaia, V. S. (2017), Theoretical understanding of the phenomenon of criminal subculture, *Psychology, Sociology and Pedagogy*, Moscow, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminalnaya-subkultura-i-ee-preduprezhdenie>.
12. Bocharnikov, D. and Radziievskiy, V. (2015), “Subculture of anomie in the dimension of subculture of logic: legal context”, *Entrepreneurship, Economy and Law*, No. 9, pp. 57–61, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2015_9_14.
13. Smirnov, L. B. (2018), Features of the penitentiary subculture, *Criminology: Yesterday, Today, Tomorrow*, No. 2 (49), pp. 57–61.
14. Smirnov, L. B. (2013), Penitentiary security and the problem of eo security. Saint-Petersburg, *Bulletin of the St. Petersburg Law Academy*, No. 3 (20), pp. 67–72.
15. Antonian, Yu. M. (1975), Social environment and the formation of the identity of the offender, *Adverse Effects on the Personality in the Microenvironment*, Moscow, pp. 112.
16. Oleinik, A. N. (2001), *Prison subculture*, Moscow.
17. Kiseleva, R. N. (2013), Organizational culture and criminal subculture in correctional institutions, *Statement of the penitentiary system*, Moscow, No. 2, pp.16–24.

УДК 37:374:796.332

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.112

МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ В КУРСАНТСЬКО-СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Пилипенко Володимир Миколайович, кандидат технічних наук,
доцент, доцент кафедри фізичної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000 Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34, e-mail: vpilip@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-8495-106X

Педорич Анатолій Володимирович, кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000 Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: Anatoliy1616@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-3429-3361

Гончар Віталій Валерійович, старший викладач кафедри
фізичної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000 Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: vitalik.gonchar777@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-2500-1902

Стаття присвячена актуальній проблемі – виховання самостійності в курсантсько-студентській молоді засобами фізичної підготовки.

Розкрито методику виховання самостійності курсантсько-студентської молоді засобами фізичної підготовки, що передбачає поєднання ефективного змісту, форм та методів, реалізацію відповідних організаційно-педагогічних умов. Застосовувалися такі форми: індивідуальні, командні та групові заходи, самостійна робота, секційні заняття тощо. Найбільш результативними методами виховання самостійності курсантсько-студентської молоді засобами фізичної підготовки визначено: переконання, змагання, створення ситуації успіху, заохочення, доручення.

Крім того, встановлено, що ефективність методики залежала від дотримання педагогами таких чинників, як: формування в курсантсько-студентській молоді бажання підвищувати рівень знань щодо самостійності та фізичної культури як засобу саморозвитку; створення передумов, під час яких курсанти та студенти виявляли морально-вольові якості та вміння самостійно знаходити рішення; формування в курсантсько-студентській молоді здатності виконувати мотивовані дії й при цьому добиватися успішного виконання своїх рішень; здійснення гендерного підходу; оптимізації заняття спортивно-ігровою діяльністю на основі застосування сучасних освітніх технологій тощо.

Технологічна складова методів виховання самостійності в курсантсько-студентській молоді у процесі занять фізичною підготовкою складалася також із розроблених організаційно-педагогічних умов: науково-методичного забезпечення викладачів-тренерів з виховання самостійності в курсантсько-студентській молоді у процесі фізичної підготовки; застосування ефективного змісту, форм, видів і методів навчальної роботи з метою формування в курсантсько-студентській молоді мотивації до фізичного виховання; залучення курсантської та студентської молоді до організації та проведення змагань різного рівня.

Ключові слова: методика, виховання самостійності, курсантсько-студентська молодь, заняття фізичною підготовкою.

METHODOLOGY OF EDUCATION OF INDEPENDENCE IN CADET AND STUDENT'S YOUTH BY MEANS OF PHYSICAL TRAINING

Pylypenko Volodymyr, PhD in Engineering, Associate

Professor of the Department of Physical Training,

Academy of the State Penitentiary Service

(34, Honcha street, Chernihiv, 14000, Ukraine, e-mail: vpilip@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-8495-106X

Pedorych Anatolii, PhD in Pedagogical Sciences, Associate

Professor of Pedagogy and Humanities Department,

Academy of the State Penitentiary Service

(34, Honcha street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: Anatolii1616@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-3429-3361

Honchar Vitalii, Senior Lecturer of the Department of Physical Training,

Academy of the State Penitentiary Service

(34, Honcha street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: vitalik.gonchar777@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-2500-1902

The scientific article is devoted to an urgent problem – education of independence of cadets and students by means of physical culture.

The article reveals the methodology of upbringing the independence of cadet and student's youth by means of physical culture, it presupposes a combination of effective content, forms and methods, the implementation of appropriate organizational and pedagogical conditions. The following forms were used: individual, team and group activities, independent work, sectional classes, etc. The most effective methods of educating the independence of cadet and student's youth by means of physical culture are determined, which are: persuasion, competition, creation of a situation of success, encouragement, instructions.

In addition, it was found that the effectiveness of the methodology depended on the teachers' observance of such factors as: formed in cadets and students a desire to increase the level of knowledge about independence and physical culture as a

means of self-development; created the prerequisites under which students showed volitional qualities and the ability to independently find solutions; formed students' ability to perform motivated actions and at the same time achieved the successful implementation of their decisions; implemented a gender approach; optimized sports and game activities based on the use of modern educational technologies, etc.

The technological component of the methods of educating the independence of cadet and students' in the process of physical education classes also consisted of the developed organizational and pedagogical conditions: scientific and methodological support of teachers-trainers to educate the independence of cadet students in the process of physical culture; application of effective content, forms, types and methods of educational work for the purpose of formation in cadet-student youth of motivation to physical education; involvement of cadet and student's youth in the organization and holding of competitions of different levels.

Key words: *methodology, education of independence, cadet and student's youth, physical education.*

Постановка проблеми. Інтенсивні зміни, що відбуваються в українському суспільстві, зумовлюють появу нових вимог до підготовки майбутніх фахівців різних галузей. Кожен вид діяльності тренера-викладача, який відрізняється освітніми завданнями, різноманітними засобами і результатами практичної діяльності, вимагає володіння певними психологічними знаннями і наявності професійних умінь, навичок та важливих особистісних якостей. Рівень їх сформованості в курсантсько-студентської молоді в процесі педагогічно-організованої самостійної роботи на етапах професійної підготовки впливає на успішність освітньої діяльності в закладах вищої освіти й подальшу адаптацію у сфері професійної діяльності. Тому проблема виховання самостійності курсантсько-студентської молоді засобами фізичної підготовки залишається однією з найбільш важливих, необхідних у сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння проблеми розвитку самостійності студентської молоді досліджувала значна кількість учених, а саме: Ю. Баєва, І. Григорович, Т. Пащенко, Н. Смагін, М. Тимчик, І. Шаталова та інші. Виховання самостійності засобами фізичної підготовки досліджували Л. Агрінська, Ю. Баєва, Д. Бінецький, С. Головін, Н. Довгань, С. Захарків, Б. Калюнов, Л. Матузов, О. Остапенко, І. Сімонова, В. Усанков та інші. З'ясовано, що питання розвитку самостійності в курсантсько-студентської молоді в процесі занять фізич-

ною підготовкою є актуальним, а також недостатньо порушеною науковою проблемою [1; 2; 3; 6].

Мета дослідження – розкрити методика виховання самостійності курсантсько-студентської молоді засобами фізичної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення джерел показує, що, навчаючись у закладах вищої освіти, курсантсько-студентська молодь формує життєву позицію, продовжує розвиватися і прагне до самостійності, саморозвитку. Водночас виховання морально-вольових якостей знаходиться на незадовільному рівні, оскільки значна кількість курсантсько-студентської молоді не може самостійно долати перешкоди, труднощі у складних непередбачених ситуаціях, визначати свою позицію щодо здорового способу життя, розвивати свої найкращі фізичні та морально-вольові якості.

Ми погоджуємося із Ю. Басвою, що сучасний освітній процес закладів вищої освіти слід будувати на базі діяльнісного, компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів, що може створити сприятливі умови для виховання у студентів самостійності в процесі занять фізкультурно-оздоровчими заходами через активізацію рефлексивно-оцінної діяльності. Басва Ю. вважає, що самостійна фізкультурно-оздоровча діяльність створює умови для успішного виховання у студентів ключових професійно важливих якостей: самостійності, рефлексії, організованості, активності, емоційної стійкості, сенсомоторних здібностей, комунікативності, толерантності. Також самостійна фізкультурно-оздоровча ігрова діяльність, впроваджена в освітній процес, допомагає виробляти у студентів стресостійкість, що сприяє конструктивному подоланню криз і перешкоджає деструктивних змін особистості тощо [1].

Нами підготовлено методика виховання самостійності курсантсько-студентської молоді засобами фізичної культури, що передбачає поєднання ефективного змісту, форм та методів, реалізацію відповідних організаційно-педагогічних умов з урахуванням визначених критеріїв та показників самостійності курсантсько-студентської молоді.

Метою підготовленої та впровадженої методики є виховання самостійності в курсантсько-студентської молоді засобами фізичної культури. Процес виховання самостійності курсантсько-студентської молоді побудований на основі особистісно орієнтованого виховання та навчання. Освітній процес опирався на дотримання принципів: доступності, наочності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, системності.

Реалізація методики виховання самостійності в курсантсько-студентської молоді засобами фізичної підготовки передбачала такі етапи, як:

- етап поглиблення й збагачення знань про самостійність як важливу морально-вольову якість у процесі фізичної підготовки;
- етап формування емоційно-мотиваційної сфери (бажання займатися фізичною культурою, інтерес до спортивної діяльності та традицій закладів вищої освіти);
- етап здатності приймати самостійні рішення, виявляючи витримку, наполегливість, терпіння; відповідальність за самостійно виконану роботу, вміння володіти собою у процесі виконання запланованих фізичних вправ;
- етап виявлення курсантсько-студентської молоді самостійності у практичній фізкультурній діяльності.

Визначено такий зміст занять з фізичної підготовки.

Футбол (навчання основним тактичним та технічним елементами, подолання труднощів у командній взаємодії, ігрова та змагальна діяльність тощо).

Рухливі ігри з елементами спортивних ігор (закріплення основних тактичних та технічних елементів у контексті обраного виду спорту (вправи в парах, групах та командах), показові змагальні виступи).

Традиційні спортивні заходи (заняття футболом, волейболом, баскетболом, робота в тренажерних залах тощо).

Під час виховання самостійності в курсантсько-студентської молоді засобами фізичної підготовки застосовувалися такі форми: індивідуальні, командні та групові заходи, самостійна робота, секційні заняття тощо.

Найбільш результативними методами виховання самостійності в курсантсько-студентській молоді засобами фізичної підготовки встановлено:

1. Переконавання – цей метод спрямований на конкретного курсанта чи студента або групу курсантів чи студентів – спонування їх до поглиблення знань про самостійність як важливу морально-вольову якість, цінність фізичного виховання; роз'яснення важливості рішучих та самостійних дій у процесі занять спортивними іграми. Викладачі-тренери мали змогу аргументувати курсантам та студентам про особливості кожної фізичної вправи, рухливої гри та акцентувати на самостійних діях, вчинках тощо.

2. Змагання – цей метод дав змогу курсантсько-студентській молоді виявити самостійність у процесі виконання технічних та тактичних діях, кращі фізичні якості, дотримуючись встановлених правил. Змагальна діяльність сприяла формуванню в курсантсько-студентській молоді впевненості у власних силах, бажання займатися фізичною культурою та спортивно-ігровою діяльністю та ін. Викладачі-тренери створювали відповідні умови, де кожен курсант та студент міг здобути перемогу, виявити самостійність, покращити фізичні якості, досягти індивідуальних успіхів. Також курсантсько-студентська молодь брала активну участь в організації занять з фізичної підготовки та змагань зі спортивних ігор. Викладачі-тренери стимулювали курсантів та студентів, акцентуючи на важливості морально-вольових якостей у досягненні мети, перемоги.

3. Створення ситуації успіху – у процесі занять спортивно-ігровою діяльністю створювалися педагогічні умови, де кожен курсант та студент мав можливість виявляти кращі індивідуальні якості, відчути радість перемоги.

4. Заохочення – викладачі-тренери заохочували курсантсько-студентську молодь, виконуючи разом з ними фізичні вправи спортивно-ігрової спрямованості, демонстрацією відеороликів, які показують успіхи відомих спортсменів та важливість фізичного виховання і спорту для досягнення мети, цінними подарунками.

5. Доручення – метод сприяв вихованню в курсантів та студентів самостійності у процесі виконання цілеспрямованих за-

вдань різної складності, формуванню вміння дотримуватися встановлених вимог, правил, виявляючи кращі індивідуальні якості та діяти на користь команди тощо. Викладачі-тренери давали курсантам та студентам посильні завдання та доручення, враховували їх інтереси під час вибору фізичних вправ, виду спортивної діяльності та інші.

Технологічний компонент методики виховання самостійності в курсантсько-студентській молоді в процесі занять фізичною підготовкою також склали розроблені організаційно-педагогічні умови: науково-методичне забезпечення роботи викладачів-тренерів щодо виховання самостійності в курсантсько-студентській молоді у процесі занять фізичною підготовкою; застосування дієвих змісту, форм, видів і методів освітньої роботи з метою формування в курсантсько-студентській молоді мотивації до фізичної підготовки; залучення курсантсько-студентської молоді до організації та проведення змагань різних рівнів.

Як зазначалося нами у попередніх публікаціях, ефективність методики виховання самостійності в курсантсько-студентській молоді в процесі занять фізичною підготовкою залежала від дотримання викладачами-тренерами таких чинників, як: формування в курсантсько-студентській молоді бажання підвищувати рівень знань про самостійність та фізичну підготовку як засобу саморозвитку; створення передумов, під час яких курсанти та студенти виявляли волюві якості та вміння самостійно знаходити рішення; формування в курсантів та студентів здатності виконувати мотивовані дії й при цьому добиватися успішного виконання своїх рішень; здійснення гендерного підходу; оптимізація занять спортивно-ігровою діяльністю на основі застосування сучасних освітніх технологій тощо [4; 5].

Отже, результати формувального етапу експерименту дають змогу стверджувати про якісні зміни в рівнях вихованості самостійності курсантсько-студентської молоді засобами фізичної підготовки в Експериментальній групі. При цьому слід наголосити, що в курсантів та студентів Контрольної групи суттєвих змін у вихованості самостійності не було виявлено (табл.).

Зміни у рівнях вихованості самостійності в курсантсько-студентської молоді засобами фізичної підготовки, які отримано після

експерименту, є статистично значущими. Достовірність цих результатів перевірено за допомогою критерію Пірсона χ^2 -критерію.

Таблиця – Динаміка рівнів вихованості самостійності курсантсько-студентської молоді засобами фізичної культури, %

Рівні	Експериментальна група		Динаміка	Контрольна група		Динаміка
	До експерименту	Після експерименту.		До експерименту	Після експерименту	
ВИСОКИЙ	11,3	26,1	+14,8	10,9	12,5	+1,6
СЕРЕДНІЙ	39,1	51,2	+12,1	39,0	39,7	+0,7
НИЗЬКИЙ	49,6	22,7	-26,9	50,1	47,8	-2,3

Висновки. Встановлено, що ефективність виховання самостійності в курсантсько-студентської молоді засобами фізичної підготовки залежала від умілого впровадження в закладах вищої освіти методики, яка включала етапи, зміст, форми і методи.

Технологічний компонент методики виховання самостійності курсантсько-студентської молоді склали розроблені організаційно-педагогічні умови:

- науково-методичне забезпечення роботи викладачів-тренерів щодо виховання самостійності курсантсько-студентської молоді у процесі занять фізичною підготовкою;

- застосування дієвих змісту, форм, видів і методів освітньої роботи з метою формування в курсантсько-студентської молоді мотивації до фізичної підготовки;

- залучення курсантсько-студентської молоді до організації та проведення змагань різних рівнів.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Перспективним може бути вивчення: гендерних особливостей виховання самостійності курсантсько-студентської молоді в процесі занять фізичною підготовкою тощо.

Список використаних джерел

1. Баева Ю. М. Воспитание самостоятельности студентов ВУЗа в физкультурно-оздоровительной деятельности: дис. ... канд. пед. наук:

13.00.08 / Российский государственный профессионально-педагогический университет. Екатеринбург, 2007. 178 с.

2. Масол В. В., Тимчик М. В. Теоретичні аспекти виховання рішучості старшокласників у процесі занять фізичною культурою. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 3. К (123) 20. С. 266–269.

3. Пащенко Т. М. Самостійність як риса особистості. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб.* Київ, 2004. Вип. 36. С. 285–293.

4. Пилипенко В. М. Виховання самостійності у курсантсько-студентської молоді в процесі занять фізичною культурою. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки. Чернівці: Академія ДПТС, 2020. № 2 (5). С. 121–129.

5. Пилипенко В. М., Тимчик М. В. Теоретичні аспекти фізичного виховання курсантсько-студентської молоді засобами футболу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 4 (98) 18. С. 124–127.

6. Тимчик М. В. Виховання фізичної культури учнів у процесі ігрової діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія: Педагогічні науки: Реалії та перспективи. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 14. С. 237–240.

References

1. Baeva, Yu. M. (2007), *Education of the independence of university students in physical culture and health-improving activity*: Phd in Pedagogy thesis, Russian State Vocational Pedagogical University, Ekaterinburg.

2. Masol, V V and Tymchyk, M V. (2020), Theoretical aspects of educating the determination of high school students in the process of physical education, *Scientific Journal of M. P. Drahomanov National Pedagogical University. Series 15: Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports)*, Issue. 3 K (123) 20, M. P. Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, pp. 266–269.

3. Pashchenko, T. M. (2004), Independence as a personality trait, *New learning technologies: scientific and methodical collection*, Kyiv, Issue. 36, pp. 285–293.

4. Pilipenko, V. M. (2020), Education of independence in cadet students in the process of physical education, *Scientific Herald of*

Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioral Sciences, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, No. 2 (5), pp. 121–129.

5. Pylypenko, V. M. and Tymchyk, M. V. (2018), “Theoretical aspects of physical education of cadet students by means of football”, *Scientific Journal of M. P. Drahomanov National Pedagogical University. Series 15: Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports)*, Issue 4 (98), M. P. Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, pp. 124–127.

6. Tymchyk, M. V. (2009), “Education of physical culture of students in the process of game activity”, *Scientific Journal of M. P. Drahomanov National Pedagogical University. Series of Pedagogical Sciences: “Realities and Prospects”*, Issue 14, M. P. Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, pp. 237–240.

УДК 378:016:355:001

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.122

ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ В АД'ЮНКТУРІ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАУКОВОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ»

Тушко Клавдія Юріївна, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України (29000, Україна, м. Хмельницький, вулиця Шевченка 46, e-mail: kltushko@ukr.net)

ORCID: 0000-0001-7684-5622

У статті представлено вирішення наукового завдання щодо вдосконалення освітньо-наукової підготовки ад'юнктів прикордонної служби України. Висвітлено проблему формування науково-дослідницької компетентності ад'юнктів у процесі викладання навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації». Мета статті полягає в узагальненні формування науково-дослідницької компетентності ад'юнктів у процесі викладання навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації». Для цього проаналізовано низку наукових праць з теми дослідження за авторством вітчизняних та зарубіжних учених. Розкрито специфіку освітньо-наукової підготовки зазначених фахівців. Визначено зміст та особливості навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації». Подано характеристику науково-дослідницької компетентності ад'юнктів. Автор описала сутність та зміст компетентності: здатність виокремлювати та обґрунтовувати актуальні наукові проблеми, а також проводити компіляцію цих проблем для обраного наукового дослідження, здійснювати наукові процедури аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування та інших, втілювати отримані результати у практику та формулювати необхідні наукові висновки та рекомендації. Визначено труднощі у викладанні навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації» ад'юнктам: до першої групи проблем слід віднести ті, що зумовлені специфікою системи вищої військової освіти в Україні: відсутність систематизованого викладу логічних знань на рівні курсантів; зменшення або ліквідація обсягів аудиторних годин для викладання логіки; пониження статусу логіки у системі гуманітарної освіти; друга група проблем пов'язана із визначенням змісту навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації» для ад'юнктів: відсутність співпраці з викладачами навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації» та спеціальних дисциплін фахової підготовки ад'юнктів; відсутність змістовного наповнення навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації» для ад'юнктів. Сформульовано висновки проведеного дослідження та перспективи подальших наукових пошуків.

Ключові слова: ад'юнкти, науково-дослідницька компетентність, освітньо-наукова підготовка, теорія та методика науково аргументації, викладання, формування.

FORMATION OF RESEARCH COMPETENCE OF BORDER OFFICERS GRADUATE STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING THE ACADEMIC DISCIPLINE «THEORY AND METHODOLOGY OF SCIENTIFIC ARGUMENTATION»

Tushko Klavdiia, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
(Khmelnyskyi, Ukraine, kltushko@ukr.net),
ORCID: 0000-0001-7684-5622

The article presents the solution of the scientific problem of improving the educational and scientific training of graduate students of the Border Guard Service of Ukraine. The problem of formation of research competence of graduate students in the process of teaching the discipline "Theory and methods of scientific argumentation" is analysed. The purpose of the article is to generalize the formation of research competence of associate professors in the teaching of the discipline "Theory and methods of scientific argumentation". For this purpose, a number of scientific works on the topic of research authored by domestic and foreign scientists are analysed. The specifics of educational and scientific training of these specialists are revealed. The content and features of the discipline "Theory and methods of scientific argumentation" are analysed. A description of the research competence of graduate students is given. The author described the essence and content of competence: the ability to identify and justify current scientific problems, as well as to compile these problems for selected research, to carry out scientific procedures of analysis, synthesis, comparison, abstraction and others, to implement the results and formulate necessary scientific conclusions and recommendations. Difficulties in teaching the discipline "Theory and Methods of Scientific Argumentation" to adjuncts are identified: the first group of problems should include those due to the specifics of the system of higher military education in Ukraine: lack of systematic presentation of logical knowledge at the cadet level; reduction or elimination of classroom hours for teaching logic; humiliation of the status of logic in the system of humanitarian education; the second group of problems is related to the definition of the content of the discipline "Theory and Methods of Scientific Argumentation" for graduate students: lack of cooperation with teachers of the discipline "Theory and Methods of Scientific Argumentation" and special disciplines of graduate students; lack of content of the discipline "Theory and methods of scientific argumentation" for associate professors. The conclusions of the research and prospects for further research are formulated.

Key words: graduate students; research competence; educational and scientific training; theory and methods of scientific argumentation; teaching, formation.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні проблеми вищої освіти є багатоаспектними. Серед таких аспектів важливим є непостійність об'єктів суспільних наук у зв'язку з динамічним суспільним життям. Більшість суспільних наук, соціологія, політологія, економічна теорія, логіка, безпосередньо реагують на виклики суспільного розвитку.

На сьогодні більш актуальною стає проблема формування згаданих вище професійних компетенцій у процесі вивчення суспільних дисциплін у вищій школі, зокрема у вищій військовій школі, де ці дисципліни не є профільними. Значення освіти полягає не лише в отримання базових знань та виробленні відповідних умінь та навичок. Рівень освіти свідчить про рівень розвитку держави, її демократизації, підтримки позитивних соціальних перетворень. Освіта та технології є необхідними умовами введення інновацій у суспільстві. Українська держава у здійсненні власних трансформаційних процесів повинна врахувати кращий світовий досвід.

Сучасна світова спільнота реалізовує глобалізаційні процеси як в економіці, так і в політиці. Освітня сфера в країнах з високим рівнем життя є тим соціальним інститутом, якому приділяється прискіплива увага. Україна у своєму історичному розвитку розвивається в контексті західних реформ, а тому ті соціальні утворення, що відповідають за освіту та науку, здійснюють спроби щодо оновлення їх змісту [10; 11; 12].

Не є винятком прикордонне відомство держави, що у своїй структурі містить вищий навчальний військовий заклад – Національну академію Державної прикордонної служби України (надалі – НАДПСУ) і також забезпечує підготовку наукових кадрів в ад'юнктурі та докторантурі. Сучасні фахівці будь-якої сфери повинні бути професійно компетентними, професійно мобільними, орієнтуватись у суміжних галузях діяльності, бути готовими до професійного вдосконалення та зростання. Реалізація компетентнісного підходу у системі вищої школи, і зокрема вищої військової школи, передбачає формування в майбутніх фахівців загальних, спеціальних та професійних компетенцій, що забезпечує продуктивність майбутньої професійної діяльності. Усі подані вимоги до підготовки ад'юнктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Одна з вимог щодо проведення наукового дослідження – отримання достовірної інформації. Тому нами здійснено аналіз відповідних праць, присвячених проблемі наукової діяльності в Україні, підготовці наукових працівників тощо. Теоретичне вивчення проблеми реалізації положень компетентнісного підходу у практику вищої школи показало, що вона висвітлена в наукових працях Н. Бібіка, О. Овчарука, О. Пометун, О. Савченко та ін. [2; 7; 9; 13].

Цінність для запропонованої проблеми становлять праці А. Жабенко [4], В. Кременя [3], Л. Лобанової [5], О. Поживілової [8], Ж. Таланової [14] та багато інших дослідників. У полі зору вітчизняних та зарубіжних учених були різні об'єкти вивчення: і система підготовки, і порівняльний аналіз українських наукових працівників і західних, і законодавча база щодо підготовки наукових кадрів тощо.

Проте поза увагою як у масштабах прикордонної служби і НАДПСУ, так і в масштабах цілої країни підготовка науковців-прикордонників, ад'юнктів Академії прикордонної служби. Саме ця проблематика є досі не вирішеною, хоча власних науковців Державна прикордонна служба потребує.

Враховуючи популярність такого теоретико-методологічного підходу як компетентнісний, ми вирішили визначити його роль у вивченні ад'юнктами НАДПСУ навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації».

Метою статті є аналіз особливостей формування науково-дослідницької компетентності ад'юнктів прикордонної служби у процесі вивчення навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації».

Виклад основного матеріалу дослідження. Якість освіти та підготовленість фахівців за рівнем сформованості їх компетентностей як результату освітніх систем оцінюють працевдавці. У зв'язку з цим у сучасній освітній системі відбувається переосмислення мети та результатів освіти, змісту та методів навчання, технологій організації освітнього процесу.

Сучасна українська освітня система в умовах безперервного зростання наукової інформації особливу увагу приділяє пробле-

мам розвитку особистості, яка здатна професійно діяти у постійно змінюваних умовах, формуванню професійних компетентностей.

Тенденція руху «від поняття кваліфікації до поняття компетентності» [1] виражається в тому, що посилення когнітивних та інформаційних основ у сучасному виробництві не «покривається» традиційним поняттям професійної кваліфікації. Більш адекватним стає поняття компетентності. Не можна заперечувати той факт, що новий тип економіки ставить нові вимоги до випускників навчальних закладів, серед яких усе більший пріоритет одержують вимоги системно організованих інтелектуальних, комунікативних, рефлексуючих, самоорганізуючих, моральних начал, які дають змогу успішно організовувати діяльність у широкому соціально-економічному, культурному контекстах [1, с. 10].

Як показує практика, сучасна система вивчення навчальних дисциплін у закладах вищої освіти, присвячених формальній логіці, процедурам аргументації, доведенню та спростуванню тощо, зводилась до того, що знання, вміння та навички отримувались відокремлено. У представленій статті суб'єктами навчання виступають ад'юнкти, в освітньо-науковій програмі яких є навчальна дисципліна «Теорія та методика наукової аргументації».

Хослтед М., Орджі Т. вважають компетентності важливими результатами освіти, які повинні бути сформовані в усіх, хто навчається, пронизувати всі предмети, проходити через усі рівні освіти і розроблятися на високому рівні. При цьому ключові компетентності – не окрема частина навчального плану, вони інтегровані до його змісту [7].

Досвід організації компетентнісно-орієнтованої освіти в нашій країні на сьогодні є фрагментарним і невідрефлексованим. Існують окремі практики реалізації компетентнісно-орієнтованого підходу в межах завершених і ще чинних міжнародних проєктів, що здійснюють наші дослідники разом із зарубіжними [9].

Увагу до компетентнісного підходу можна пояснити його універсальністю та всеохоплюваністю, оскільки у проблемі реалізації професійної підготовки майбутніх фахівців основні запити скеровані саме до комплексу тих компетентностей, якими вони володітимуть. Тому, якщо йдеться про ад'юнктив-

прикордонників, то саме наукова та дослідницька компетентність виступають для них ключовими.

Мацько Д. вважає, що науково-дослідницька компетентність взагалі виступає складовою культури майбутнього фахівця [6].

На нашу думку, основою науково-дослідницької компетентності є здатність ад'юнкта виділити актуальні наукові проблеми, або питання у вже обраному ними дослідженні, здійснювати наукові пошукові процедури, втілювати отримані результати у практику.

Компетентнісний підхід, що був сформований у західному освітньому середовищі і отримав свою популярність завдяки тому, що за умови дотримання його положень майбутній фахівець адекватно діє в постійно змінних соціальних умовах, і не просто діє, а відповідає за прийняті ним рішення. Саме такого працівника (фахівця) потребує сучасний ринок праці. Прикордонник не просто охоронець державного кордону, це військово-службовець, якому доводиться поєднувати і інтелектуальну діяльність у професійній сфері, і військово-спеціальну. Тому офіцерські кадри прикордонної служби повинні вміти конструктивно використовувати отримані знання, вміння та навички, переносити їх з одного виду роботи в інший.

Можна констатувати, що особливості професійної діяльності прикордонників, вітчизняні та зарубіжні наукові надбання щодо реалізації компетентнісного підходу у змісті освіти дали змогу сформулювати визначення науково-дослідницької компетентності ад'юнктів НАДПСУ як здатність виокремлювати та обґрунтовувати актуальні наукові проблеми, а також проводити компіляцію цих проблем для обраного наукового дослідження, здійснювати наукові процедури аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування та інших, втілювати отримані результати у практику та формулювати необхідні наукові висновки та рекомендації.

Вчений В. Артемов [1] зазначав у своїх наукових працях, що між цивільними та військовими науковими працівниками існують вагомі відмінності, і полягають вони, в першу чергу у специфіці професійної підготовки і професійної діяльності. Щодо ад'юнктів-прикордонників це теж необхідно враховувати, оскільки на навчання до ад'юнктури вступають ті офіцери, які мають уже сформований життєвий та професійний досвід, але переваж-

но відсутній досвід наукової дослідницької діяльності. А це, в свою чергу, вимагає змін у потребах, інтересах та ціннісних орієнтаціях, усвідомленні належності до незвичної субкультури тощо.

Слід також зауважити, що офіцерів-прикордонників оцінювали лише за особистісно-професійними якостями щодо їх діяльності, але коли такий офіцер вступає до ад'юнктури, то він стикається з вимогою особисто брати участь у науковому дослідженні, відчуті оцінку зі сторони досвідчених науковців щодо результатів їх діяльності, тобто ад'юнкти потрапляють у «конкурентну сферу», яка їм незнайома. Такій роботі їх теж треба навчити.

Тому, на наш погляд, доцільно забезпечити функціонування відповідної системи щодо формування науково-дослідницької компетентності ад'юнктів Академії прикордонної служби. Значену систему можна представити у вигляді основних компонентів, що покликані вирішити завдання їх науково-дослідницької діяльності.

Аналіз досвіду викладання навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації» для ад'юнктів засвідчує, що існують певні труднощі у системі їх підготовки.

До *першої групи проблем* слід віднести ті, що зумовлені специфікою системи вищої військової освіти в Україні: відсутність систематизованого викладу логічних знань на рівні курсантів; зменшення або ліквідація обсягів аудиторних годин для викладання логіки; пониження статусу логіки у системі гуманітарної освіти.

Друга група проблем пов'язана із визначенням змісту навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації» для ад'юнктів: відсутність співпраці з викладачами навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації» та спеціальних дисциплін фахової підготовки ад'юнктів; відсутність змістовного наповнення навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації» для ад'юнктів.

Із урахуванням викладеного вище основними особливостями формування науково-дослідницької компетентності у процесі викладання навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації», що є обов'язковою навчальною дисципліною у НАДПСУ, є: забезпечення ідейної спрямованості викладання; поєднання пізнавальної та виховної функцій; високий науковий

рівень інформативності матеріалу навчальних занять; доказовість та переконливість навчального матеріалу; поєднання інформативності та проблемності викладеного матеріалу; чіткість та логічність викладу навчальної інформації; активізація уваги тих, кого навчають; розвиток їх професійного мислення; ясність та чіткість мови викладу матеріалу; навчально-методичне забезпечення занять; активізація творчої діяльності тих, кого навчають.

Представлені особливості формування науково-дослідницької компетентності у процесі викладання навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації» у вищій освіті не є остаточними, оскільки сучасні суспільні науки являють собою гігантську систему соціальних, філософських, економічних, політологічних тощо знань, дослідницьких технологій, методик, за допомогою яких вони охоплюють об'єктивну реальність, усі процеси та явища життя, а також його сфери.

Оптимальний рівень сформованості науково-дослідницької компетентності ад'юнктів у НАДПСУ свідчатиме про якість їх професійної підготовки до створення та захисту їх наукових праць.

Висновки. Таким чином, у представленому дослідженні розкрито сутність поняття «науково-дослідницька компетентність» як інтегративної характеристики ад'юнкта, що відображає рівень його готовності до здійснення науково-дослідницької діяльності, вирішення науково-практичних завдань, дотичних до прикордонного відомства, орієнтація на вдосконалення професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників та офіцерів-магістрантів. Методика викладання навчальної дисципліни «Теорія та методика наукової аргументації» вимагає постійного вдосконалення свого інструментарію, актуалізації потреб у спеціальній методичній та навчальній літературі, врахування особливостей освітньої підготовки ад'юнктів-прикордонників тощо.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Матеріал запропонованої наукової статті не вичерпує всі проблемні аспекти, що існують. Перспективами подальших наукових пошуків є розробки організаційно-педагогічних або педагогічних умов формування науково-дослідницької компетентності ад'юнктів-прикордонників, методики її формування, аналіз но-

рмативно-правової бази щодо захисту тих наукових проєктів, які не є доступними громадськості тощо.

Список використаних джерел

1. Артемов В. Ю., Серіков В. В. Проблемні питання щодо визначення сутності поняття «вищий навчальний заклад із специфічними умовами навчання». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 50. С. 354–362. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2016_50_48 (дата звернення: 20.04.2021).
2. Бібік Н. М., Єрмаков І. Г., Овчарук О. В. Компетентнісна освіта – від теорії до практики. Київ: Плетяда, 2005. 120 с.
3. Вища освіта в Україні і Болонський процес: навч. посіб. / за ред. В. Кременя [авт. кол.: М. Ф. Степко, Я. Я. Болнобаш, В. Д. Шинкарук та ін.] Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2004. 384 с.
4. Жабенко О. В., Лисенко Л. І. Становлення та розвиток системи підготовки й атестації науково-педагогічних і наукових кадрів з державного управління. *Економіка та держава*. 2008. № 5. С. 70–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2008_5_23 (дата звернення: 20.04.2021).
5. Лобанова Л. С. Системы подготовки научных кадров в европейских странах и Украине: сравнительный анализ в контексте формирования Единого европейского образовательного и научного пространства: монография. Киев: Информ.-аналитич. агентство, 2010, 100 с.
6. Мацько Д. С. Методика аналізу сформованості гуманістичних цінностей майбутніх учителів англійської мови та літератури. *Освіта на Луганищині*. 2011. № 1. С. 85–90.
7. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід в освіті: загальноєвропейські підходи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2009. № 5 (13). URL: <http://www.ime.edu-ua.net/em.html> (дата звернення: 20.04.2021).
8. Поживілова О. В. Розвиток систем підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в європейському регіоні та Україні (1990–2005 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2006, 20 с.
9. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та український перспективи: монографія. Київ, 2006. С. 16–24.
10. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах): постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261. URL: <http://zakon.lbc.com.ua/> (дата звернення: 20.04.2021).
11. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556–VII (із змінами, у редакції від 20.06.2016, підстава № 114-19). URL:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 20.04.2021).

12. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII (із змінами, у редакції від 01.01.2016, підстава № 928–19). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 20.04.2021).

13. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та український перспективи: монографія. Київ, 2006. С. 33–45.

14. Таланова Ж. Докторська підготовка у світі та Україні: монографія. Київ: Міленіум, 2010, 476 с.

References

1. Artemov, V. Y. and Serikov, V. V. (2016), “Problematic issues regarding the definition of the essence of the concept of “higher education institution with specific learning conditions”, *Pedagogy of formation of creative personality in higher and general education schools*, Issue 50, pp. 354–362, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2016_50_48.

2. Bibik, N. M., Ermakov, I. G., Ovcharuk, O. V. (2005), *Competence education - from theory to practice*, Pleiada, Kyiv.

3. *Higher education in Ukraine and the Bologna process*: textbook. Kremenia V. (Ed.), Textbook Bogdan, Ternopil.

4. Zhabenko, O. V. and Lysenko, L. I. (2008), Formation and development of the system of training and certification of scientific and pedagogical and scientific personnel in public administration, *Economy and state*, No. 5, pp. 70–74, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2008_5_23.

5. Lobanova, L. S. (2010), *Systems of training scientific personnel in European countries and Ukraine: a comparative analysis in the context of the formation of the Single European educational and scientific space*: monograph, Inform.-analytic. Agency, Kiev.

6. Matsko, D. S. (2011), Methods of analysis of the formation of humanistic values of future teachers of English and literature, *Education in Luhansk region*, No. 1, pp. 85–90.

7. Ovcharuk, O. V. (2009), Competence approach in education: European approaches, *Information technologies and teaching aids*, No. 5 (13), available at: <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>.

8. Pozhivilova, O. V. (2006), *Development of systems of training of scientific and scientific-pedagogical staff of the highest qualification in the European region and Ukraine (1990–2005)*: PhD in Pedagogy, Kyiv.

9. Pometun, O. I. (2006), *Theory and practice of consistent implementation of the competency approach in the experience of foreign countries. Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives*: monograph, Kyiv, pp. 16–24.

10. The order of preparation of applicants for the higher education degree of Doctor of Philosophy and Doctor of Science in higher educational institutions (scientific institutions): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 23.03.2016, available at: <http://zakon.lbc.com.ua/>.

11. Ukraine (2014), *On higher education*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

12. Ukraine (2015), *On scientific and scientific-technical activity*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

13. Savchenko, O. Ya. (2006), *The ability to learn as a key competence of general secondary education. Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives*: monograph, Kyiv, pp. 33–45.

14. Talanova, J. (2010), *Doctoral training in the world and Ukraine*: monograph, Millennium, Kyiv.

УДК 378:[37.013:316.77]

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.133

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Третяк Олена Станіславівна, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і методики викладання історії

та суспільних дисциплін,

*Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(14013, Україна, м. Чернігів, вулиця Полуботка, 53,
e-mail: tretiakes@gmail.com)*

ORCID: 0000-0001-6124-2597

Чебоненко Станіслав Олегович, кандидат педагогічних наук,
доцент, проректор,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34,
e-mail: stanislavchebonenko@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-5049-6556

Мошга Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, вчений секретар,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34,
e-mail: irin_stetsenko@ukr.net)*

ORCID: 0000-0003-4425-4785

У статті визначено педагогічні умови формування мотивації до розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій під час проведення семінарських і практичних занять у режимі онлайн та офлайн з використанням інтерактивних методів.

Мета статті – обґрунтувати педагогічні умови, що дозволяють, у процесі вивчення психологічних дисциплін, формувати в майбутніх фахівців, які здобувають вищу освіту за спеціальністю 081 «Право» на першому (бакалаврському) рівні, мотивацію до розвитку комунікативної компетентності.

Методологія статті. Розкриття теоретичних основ педагогічних умов для формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій ґрунтується на аналізі інтерактивних методів та технологій, що використовуються в освітньому процесі. Теоретико-методологічну основу статті складають дидактичні принципи та теорії навчання, а також система інтерактивних методів та засоби, що забезпечують розвиток комунікативних здібностей майбутніх фахівців соціономічних професій.

Результати. Обґрунтування педагогічних умов формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій на різних етапах навчання в закладі вищої освіти: адаптації, становлення, первинної професіоналізації. З цією метою проведений аналіз публікацій як вітчизняних,

так і зарубіжних науковців з досліджуваної тематики, що дозволило визначити педагогічні умови, необхідні для розвитку базових комунікативних умінь, оволодіння технікою міжособистісної взаємодії, формування індивідуального стилю спілкування через використання вербальних та невербальних засобів, розвинути здатність до самопрезентації.

Практичне значення отриманих результатів визначається виробленням рекомендацій для викладачів, які створюють педагогічні умови для формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій з метою оволодіння ними психологічною технікою переконання та навіювання, індивідуальним стилем спілкування, вмінням протистояти маніпуляціям, здатністю виявляти емпатію як емоційну реакцію на зміст спілкування.

Обґрунтовані педагогічні умови щодо формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій необхідно враховувати в освітньому процесі, що дозволить забезпечити їхню готовність до організації співпраці, узагальнення, аналізу та сприйняття інформації, здатність логічно та аргументовано викладати думки.

Значення (оригінальність). Оригінальність дослідження полягає в тому, що в ньому поєднуються різні підходи щодо створення педагогічних умов, для формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій, у процесі їхнього навчання в закладі вищої освіти як у форматі онлайн, так і офлайн.

Ключові слова: майбутні фахівці, соціономічні професії, комунікативна компетентність, педагогічні умови, етапи підготовки, самостійна робота, методи, технології.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION OF THE FUTURE SPECIALISTS FOR SOCIONOMIC PROFESSIONS

Tretiak Olena, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Methods of Teaching History and Social Disciplines, National University "Chernihiv Collegium" named after Taras Shevchenko (Polubotka street, 53, Chernihiv, 14013, Ukraine,

e-mail: tretiake@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-6124-2597

Chebonenko Stanislav, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Pro-rector, Academy of the State Penitentiary Service (Honcha street, 34, Chernihiv, 14000, Ukraine, *e-mail: stanislavchebonenko@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-5049-6556

Moshta Iryna, Phd in Pedagogy, Academic Secretary, Academy of the State Penitentiary Service (Honcha street, 34, Chernihiv, 14000, Ukraine, *e-mail: irin_stetsenko@ukr.net)*

ORCID: 0000-0003-4425-4785

Pedagogical conditions of motivation formation for the development of communicative competence of future specialists in socioeconomic professions during seminars and practical classes online and offline using interactive methods are defined in the article.

The purpose of the article is to substantiate the pedagogical conditions that allow to form future specialists' competences who get higher education in the specialty 081 "Law" at the first (bachelor's) level, motivation for the development of their communicative competence in the process of studying psychological disciplines.

Methodology of the article. The disclosure of the theoretical foundations of pedagogical conditions in order to form communicative competence of future specialists of socioeconomic professions is based on the analysis of interactive methods and technologies used in the educational process. Theoretical and methodological basis of the article consists of didactic principles and teaching theories, as well as a system of interactive methods and tools that ensure the development of communicative abilities of future professionals in socioeconomic professions.

Results. Substantiation of pedagogical conditions for communicative competence formation of future specialists of socioeconomic professions at different stages of education in a higher educational institution: adaptation, formation, primary professionalization. To this end, the analysis of publications of both domestic and foreign scholars on the subject, which identified pedagogical conditions necessary for the development of basic communication skills, mastering the technique of interpersonal interaction, forming an individual style of communication by using verbal and nonverbal means, develop the ability to self-presentation.

Practical significance of the results is determined by the development of recommendations for teachers who create pedagogical conditions for forming communicative competence of future specialists in socioeconomic professions to master psychological technique of persuasion and suggestion, individual communication style, ability to resist manipulation, ability to express empathy as an emotional response.

Substantiated pedagogical conditions for forming communicative competence of future specialists in socioeconomic professions must be taken into account in the educational process that will ensure their willingness to cooperate, generalize, analyze and perceive information, the ability to present the ideas logically and reasonably.

Value (originality). The originality of the research reveals itself in the fact that it combines different approaches to creating pedagogical conditions for forming communicative competence of future specialists in socioeconomic professions, in the process of their education in higher educational institution both online and offline.

Key words: future specialists, socioeconomic professions, communicative competence, pedagogical conditions, stages of training, independent study, methods, technologies.

Постановка проблеми. Діяльність фахівців соціономічних професій пов'язана із взаємодією з різними людьми, які мають власні переконання, вираження емоцій, індивідуальні властивості, життєвий та практичний досвід, рівень інтелекту, світогляд, ставлення до оточення, налаштування на сприймання та аналіз отриманої інформації. Суб'єкти взаємодії не залежно від того,

спілкуються вони безпосередньо або на відстані, використовують різні форми і методи впливу, маніпуляції, аналізують почуте або побачене, виявляють емоційну реакцію на слова, інтонацію, зміст повідомлення, погоджуються або сперечаються із суб'єктом взаємодії, впливають на інших, або піддаються впливу тощо. На відміну від побутового спілкування, професійна взаємодія вимагає від фахівця налагодження комунікації для вирішення конкретних завдань, що неможливо здійснити без вміння використовувати знання, аналізувати ситуацію та адекватно реагувати на отриману інформацію, попереджувати та долати конфлікти, психологічні бар'єри, ставити мету та використовувати різні методи для її досягнення тощо. Недаремно серед загальних компетентностей, що визначені в освітньо-професійній програмі «Право», є такі, як: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово; здатність спілкуватися іноземною мовою тощо. У результаті навчання, випускник повинен бути спроможний до комунікації, тобто: вільно спілкуватися державною та іноземною мовами як усно, так і письмово, правильно вживаючи правничу термінологію; володіти базовими навичками риторики; доносити до респондента матеріал з певної проблематики доступно і зрозуміло; пояснювати характер певних подій та процесів з розумінням професійного та суспільного контексту [9].

Зупиняючись на професіях, що пов'язані з набуттям юридичної освіти, треба зауважити, що розвиток комунікативної компетентності майбутніх працівників соціономічних професій не може бути реалізований лише через оволодіння знаннями. Це можливе через створення педагогічних умов, які органічно поєднують в собі засоби, методи та технології, що дозволяють моделювати ситуації комунікації під час навчання здобувачів вищої освіти та засвоєння ними знань та вмінь з різних навчальних дисциплін, у тому числі з іноземної мови. Так, О. М. Корніяка, розглядаючи соціономічні професії педагогічного профілю, зазначає, що «Ці фахівці мають постійно вступати в контакт з багатьма і різними (за фахом, віком, психологічними особливостями тощо) людьми, що вимагає від них постійного розвитку комунікативної компетентності для реалізації своїх професійних

можливостей і досягнення комунікативних цілей. У зв'язку з підвищенням у суспільстві вимог до підготовки фахівців актуалізується потреба у вирішенні проблеми засвоєння ними комунікативної компетентності як інструментального самовизначення суб'єкта діяльності, тобто вони мають вільно володіти засобами, способами і прийомами комунікації» [6, с. 544].

Актуалізує розгляд проблеми набуття комунікативної компетентності майбутніми фахівцями соціономічних професій у процесі навчання й позиція Зеєр Є. Ф., який, вивчаючи детермінацію професійного становлення особистості, наголошував на тому, що «Професійне становлення передбачає використання сукупності розгорнутих у часі прийомів соціального впливу на особистість, включення її в різноманітні професійно значущі види діяльності (пізнавальну, навчально-професійну та ін.) з метою формування в неї системи професійно важливих знань, умінь, якостей, форм поведінки і індивідуальних способів виконання професійної діяльності. Іншими словами, професійне становлення – це «формування» особистості, адекватної вимогам професійної діяльності» [4, с. 15]. Розвиток професійно обумовленої структури особистості у суб'єкта діяльності забезпечується професійною компетентністю, основними компонентами якої Зеєр Є. Ф. називає такі, як:

«– соціально-правова компетентність – знання і вміння в області взаємодії з громадськими інститутами і людьми, а також володіння прийомами професійного спілкування і поведінки;

– спеціальна компетентність – підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, вміння вирішувати типові професійні завдання та оцінювати результати своєї праці, здатність самостійно здобувати нові знання та вміння за фахом;

– персональна компетентність – здатність до постійного професійного зростання та підвищення кваліфікації, а також реалізації себе в професійній праці;

– аутокомпетентність – адекватне уявлення про свої соціально-професійні характеристики і володіння технологіями подолання професійної деструкції» [4, с. 25].

Таким чином, підготовка майбутніх фахівців соціономічних професій свідчить про те, що побудова навчальних занять за принципом репродуктивного відтворення отриманих знань не дозволяє їм набути досвіду комунікації, коли треба оперативно

вирішувати складні завдання, виконувати соціальні ролі, долати психологічні бар'єри, уникати або створювати конфліктні ситуації, давати оцінку власним знанням та вмінням, переконувати, навіювати, аналізувати та виділяти головне, на чому має ґрунтуватися подальше спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій вивчали багато науковців, серед яких можна назвати таких, як: О. Ю. Корж, яка досліджувала теоретичні основи комунікативної компетентності та розглядала сутність понять «комунікативна компетентність» та «професійна взаємодія» в контексті англійської комунікативної компетентності для здійснення професійної взаємодії майбутніх працівників соціономічної сфери [7]; Т. Р. Браніцька, яка розглядала спілкування як засіб та інструмент професійної діяльності фахівців професій соціономічного типу (психологів, вчителів, слідчих, менеджерів, лікарів тощо) [2]; О. В. Добротвор, яка визначала сутність комунікації людини [3]; Л. А. Руденко, яка визначала світогляд як спосіб та засіб самоутвердження людини у світі, який її оточує, а гносеологічний аспект світогляду фахівців соціономічних професій пов'язувала з їхніми знаннями про довкілля і суспільство, соціальними цінностями, а також із самооцінюванням власного суспільного статусу на основі фонових знань особистості [11] та ін.

Проте, не зважаючи на велику кількість публікацій, присвячених формуванню комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій, педагогічним умовам її формування приділялася недостатня увага.

Мета статті – обґрунтувати педагогічні умови, що дозволяють, у процесі вивчення психологічних дисциплін, формувати в майбутніх фахівців, які здобувають вищу освіту за спеціальністю 081 «Право» на першому (бакалаврському) рівні, мотивацію до розвитку комунікативної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Існує велика кількість визначень поняття «комунікативна компетентність», у зміст якого науковці вкладають: здатність особистості до налагодження контактів з оточенням; знання та вміння, що забезпечують ефективне спілкування, розуміння партнера; життєвий досвід спілкування; ціннісні

мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, вміння, навички, а також здатність усвідомлювати та долати комунікативні бар'єри (соціальні, політичні, релігійні, фахові) у процесі передачі інформації за допомогою знакових систем, вербальної та невербальної комунікації із застосуванням внутрішніх (позиція спілкування, ролі, стереотипи, установка та ін.) та зовнішніх ресурсів (співпраця, переговори, культурна обізнаність та ін.) [1].

Узагальнюючи вищевикладене, комунікативну компетентність майбутніх фахівців соціономічних професій будемо розглядати як здатність взаємодіяти в системі «людина – людина», результатом якої є налагодження стосунків, які дозволяють передавати та отримувати інформацію, впливати на суб'єктів спілкування через рольову поведінку, знання та вміння, особистісні якості, мотивацію, знакову, вербальну та невербальну комунікації.

Складовими комунікативної компетентності, як зазначає С. О. Чебоненко, виступають:

– індивідуальна компетентність, як готовність до вирішення проблем, вербального та невербального спілкування, розуміння мотивів, демонстрації адекватної ситуації поведінки та прийняття рішень, аргументації зайнятої світоглядної позиції;

– ділова компетентність, як вміння визначати питання, що хвилюють суб'єкта спілкування, обговорювати їх, визначати цілі, здатність дотримуватись етики, проводити аналіз, налагоджувати комунікацію без створення психологічних бар'єрів та конфліктів, навіть якщо це суперечить власним переконанням, світогляду, культурним традиціям, стереотипам;

– управлінська компетентність, в основі якої лежать уміння будувати стосунки та орієнтуватися на конкретні результати, працювати в команді, співпрацювати, заохочувати до спілкування;

– лідерська компетентність, як вміння здійснювати вплив та переконувати інших через роз'яснення, доведення, прийняття рішень, власний приклад [13].

Обґрунтування педагогічних умов формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій орієнтовано на різні етапи навчання в закладі вищої освіти: адаптації, становлення, первинної професіоналізації.

Етап адаптації в першокурсників характеризується пристосуванням до вимог, що до них висуваються (уважність, старанність,

самодисципліна, самонавчання, самоконтроль, самоповага, самооцінка, здатність до спілкування та вміння висловлювати думки, розмовляти як українською, так і іноземною мовами, ставлення до оточення, статус у групі, рівень інтелекту та ін.), ритмом освітнього процесу, умовами навчання та проживання (гуртожиток), побудовою взаємних стосунків.

Вікова психологія характеризує юнацький вік як такий, коли в юнаків та юнок «мислення й мова узгоджуються, з'являється прагнення мислити логічно, займатися теоретичними міркуваннями та самоаналізом, порівняно вільно розмірковувати на моральні, релігійні, політичні та інші теми. Бурхливий розвиток і становлення абстрактно-логічного мислення призводить до того, що в юнацькому віці починає домінувати потреба оперувати абстрактними категоріями, які в цьому віці легко засвоюються. Одночасно спостерігається інтелектуалізація всіх інших пізнавальних процесів» [10].

Етап адаптації є важливим у системі формування в майбутніх фахівців соціономічних професій комунікаційної компетентності, що здійснюється під час лекцій, практичних і семінарських занять, зокрема, з навчальної дисципліни «Основи психології». Це передбачає створення педагогічних умов, які дозволяють забезпечити:

– оволодіння студентами (курсантами) знаннями та вміннями проведення бесіди;

– використання набутих знань про індивідуальні психологічні властивості особистості для прогнозування поведінки людей у різних ситуаціях. Моделювання різних ситуацій професійної взаємодії в системі «людина – людина» для розвитку вмінь аналізувати власну поведінку та поведінку інших людей, способи прийняття рішень та дій залежно від їхнього стилю мислення, життєвого досвіду, сформованих стереотипів поведінки, алгоритмів та методів вирішення проблем, наявних потреб, мотивів, спрямованості, вияву активності, проєктування власної поведінки;

– професійну самоідентифікацію як майбутнього фахівця, для якого притаманні такі якості, як: готовність до емпатії; толерантність; вміння вислухати та зрозуміти іншого; здатність до планування; адекватне реагування на проблеми інших; критичне

ставлення до отриманої інформації та вміння її аналізувати, виділяти основні проблеми тощо [13, с. 49].

Ця педагогічна умова може бути реалізована через розробку викладачем ситуаційних задач, проведення ситуаційно-рольових ігор, групові вправи та робота в парах, диспути, круглі столи тощо [13, с. 49].

Етап становлення студента (курсанта) як майбутнього фахівця соціономічної професії відбувається на 2–3 курсах навчання. Протягом навчання на 2–3 курсах здобувачі вищої освіти одержують знання, розвивають уміння та навички роботи в групі, взаємодіяти з різними людьми, орієнтуючись на високі моральні цінності й повагу до законів. Водночас вони повинні бути здатними на самооцінку та відповідати за свою діяльність. Це забезпечується формулюванням завдань, які вони виконують під час семінарських та практичних занять, проходження навчальної практики, прослуханий інструктажів, виконання конкретних завдань. У процесі вивчення таких навчальних дисциплін, як «Юридична психологія», «Соціальна психологія», «Пенітенціарна психологія», «Англійська мова» студенти (курсанти) ознайомлюються з питаннями, які їх найбільш цікавлять, а відповіді на які потім можна буде використати на практиці. Як правило, до таких питань можна віднести запитання типу: «Наскільки корисні запропоновані знання та вміння для подальшої практичної діяльності?», «Чому конкретно я навчився?», «Які питання мене хвилюють і що треба вивчити самостійно?».

На етапі становлення мають створюватися умови, за яких майбутні фахівці набувають умінь самостійно вирішувати завдання, вступати в дискусію, наводити аргументи, переконувати, доводити інформацію, контролювати поведінку, спостерігати за реакцією суб'єкта спілкування та робити певні висновки, вести монологічне та діалогічне мовлення, здійснювати рефлексію, сприймати особливості способу життя та поведінки інших людей без вияву агресії, виявляти спроможність до взаємодії та вміння впливати на почуття й волю інших людей.

Досліджуючи розвиток комунікативної культури студентів у процесі вивчення ними іноземної мови, О. С. Ісаєва звертає увагу на розвиток емпатійного, когнітивного та поведінкового компо-

ментів: «1. Розвиток емоційного компонента комунікативної культури студентів шляхом оволодіння техніками емпатійного слухання (дослівне повторення, перефразовування, вербалізація почуттів); спостереження за невербальними реакціями партнера по спілкуванню; експресивного оцінювання впливу тексту, фільму, музики; активного вживання студентами мовних засобів, за допомогою яких була б можлива передача емоційних стосунків (задоволення/незадоволення, симпатія/антипатія, подив, надія, розчарування, страх, занепокоєння, вдячність, жаль, співчуття) і, відповідно, вербалізація почуттів (категоризація почуттів, описання стану, бажань); 2. Розвиток когнітивного компонента комунікативної культури студентів у процесі іншомовного спілкування, що передбачає оволодіння техніками активного (рефлексивного) слухання, технікою формулювання питань; передачу й пошук предметної, фактичної інформації іноземною мовою (визначення необхідної інформації, надання інформації, виправлення, запитання, відповіді); структурування мови (початок, пошук слів, самокорекція, послідовність, доповнення, наведення прикладу, виділення, узагальнення, висновки, переривання бесіди, завершення бесіди); 3. Розвиток поведінкового компонента комунікативної культури студентів під час вивчення іноземної мови реалізується через: збагачення досвіду відновлення перерваної комунікації (сигнал нерозуміння, прохання повторити сказане, прохання про уточнення слова чи фрази, питання про уточнення, пояснення, інакше кажучи, прохання про допомогу в мові, прохання говорити повільніше тощо); мовний етикет (залучення уваги, вітання, знайомство, прощання, вибачення, подяка, комплімент, люб'язність, поздоровлення тощо); залучення студентів у ділові й рольові ігри» [5, с. 496–499].

Педагогічними умовами, формування комунікативних компетентностей студентів (курсантів) на цьому етапі, є такі, як: оволодіння знаннями щодо форм, методів та технологій роботи з людьми в різних сферах їхньої життєдіяльності; знання про професійну діяльність та способи спільного вирішення проблем; робота з різною інформацією, її аналіз; уміння здійснювати індивідуальну роботу та координувати напрями діяльності люди-

ни з урахуванням її можливостей та інтересів, спрямованості, наявного досвіду, потреб; навчання долати труднощі [13].

До ефективних методів навчання, що дозволяють забезпечити реалізацію вищезазначених педагогічних умов, відносяться інструктаж, метод створення проблемних ситуацій, робота в парах, ситуаційно-рольові ігри, кейс-метод [13].

На етапі первинної професіоналізації майбутні фахівці соціономічних професій мають оволодіти компетентностями, що пов'язані із: збиранням інформації про соціальне оточення особистості; управлінням стресом та здатністю до переконання під час спілкування; взаємодією з державними та недержавними інституціями; орієнтацією на управління змінами в житті людини; набуттям умінь планувати, самостійно вирішувати проблеми [13].

Реалізація третьої педагогічної умови має відбуватися через використання таких методів, як: аналіз реальних ситуацій, які мали місце в житті; розробка ситуацій, які стимулюють до вироблення оптимальних рішень; використання ситуаційно-рольових ігор, відеоматеріалів, кейс-методу [13].

Третяк О. С., розглядаючи технології дистанційного навчання, пише про те, що «Введення карантину, пов'язаного з коронавірусом COVID-19, викликало необхідність виконання освітніх програм підготовки фахівців соціономічних професій у дистанційному режимі, що потребує певного осмислення та аналізу. Організація дистанційного навчання починається з розробки необхідної організаційної документації (робочі програми навчальних дисциплін та ін.), методичних та дидактичних матеріалів для проведення занять та контролю знань у віртуальному навчальному середовищі, підготовки викладачів (курси підвищення кваліфікації), забезпечення цілодобового доступу до вебресурсів і вебсервісів тощо. При цьому необхідно враховувати, що головними напрямками діяльності фахівців соціономічних професій є безпосереднє спілкування із суб'єктами, які потребують підтримки та допомоги» [12, с. 104]. Серед позитивних моментів, що мають місце в навчанні майбутніх фахівців соціономічних професій, О. С. Третяк виділяє такі, як: «оволодіння здобувачами методами та технологіями самостійної роботи; розвиток у здобувачів особистісних якостей, таких як наполегливість, цілеспрямованість,

відповідальність; покращення інформатизації освітнього процесу; пошук викладачами нових методичних та дидактичних засобів для кращого засвоєння здобувачами навчального матеріалу; розвиток технологій передачі освітньої інформації; поповнення інформаційних ресурсів, і в першу чергу – електронної бібліотеки; формування комунікативної компетентності здобувачів шляхом їхнього залучення до участі в аудіоконференціях та відеоконференціях, ділових іграх у синхронному режимі та ін.» [12, с. 107].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Таким чином, проведене дослідження показало, що на формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій впливає запровадження таких педагогічних умов, як: 1) використання сучасних освітніх технологій: інформаційні та електронні; офлайн та онлайн навчання; змішаного навчання; синхронного та асинхронного навчання; адаптивного навчання; інтерактивних технологій; диференційованого навчання; проблемного навчання; технологій навчання у співпраці; проєктного навчання; ігрових технологій навчання; кейс-методу; 2) висока інтенсивність занять, формування в здобувачів вищої освіти впевненості у собі; 3) здійснення «зворотного зв'язку» (feedback) між студентами (курсантами) та викладачами; 4) регулярне тестування здобувачів вищої освіти, в тому числі комп'ютерне; 5) формування особистісно значущих і професійно необхідних якостей (принциповість, порядність, чесність та ін.); 6) розвиток комунікативних якостей, навичок і вмінь спілкування (техніка спілкування, ведення розмови, мистецтво переконання; взаємодія з представниками національних та сексменшин, психічно неврівноваженими людьми; вирішення сімейних спорів тощо); 7) формування вмінь щодо встановлення зв'язків з громадськістю, взаємин з представниками влади, преси, радіо і телебачення; підготовка, організація і проведення зборів (презентацій); 8) цілеспрямованість підготовки здобувачів вищої освіти із урахуванням специфіки подальшої професійної діяльності; 9) використання активних методів навчання, що дозволяють виробляти вміння у студентів (курсантів) вирішувати професійні завдання (групові форми занять: дискусія; рольова гра; спільне вирішення проблем; обговорення випадків з пенітенціарної прак-

тики; взаємонавчання; імітації дій на практичних заняттях; демонстрації дій; презентації проєктів; вправи та ін.); 10) поєднання теоретичного навчання із практичним (навчальними практиками); 11) залучення стейкхолдерів до викладання в ЗВО та складання навчальних планів і робочих програм навчальних дисциплін.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є внесення змін до програм навчальних практик здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» з метою формування в них комунікативної компетентності залежно від специфіки подальшої професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Балахтар В. В. Соціально-психологічний тренінг і маніпуляція: навч.-метод. посіб. Вижниця: Черемош, 2015. 431 с.

2. Браніцька Т. Р. Загальна характеристика фахівця соціономічної професії. *Збірник наукових праць Хмельницького ін-ту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 25–28.

3. Добротвор О. В. Комунікативна компетентність як предмет наукового дослідження. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 3. С. 56–62.

4. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учеб. пособ. 2-е изд., перераб., доп. Москва: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. 336 с. URL: http://2019.kirovopk.ru/sites/default/files/dokumenty/zeer_e.f._psihologiya_professiy.pdf (дата звернення: 03.02.2021).

5. Ісаєва О. С. Розвиток комунікативної культури студентів вищих медичних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 28. С. 494–500.

6. Корніяка О. М. Комунікативна компетентність сучасного фахівця – педагога і психолога. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*: науково-теоретичний збірник. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2013. Вип. 30. С. 544–551.

7. Корж О. Ю. Роль англомовної комунікативної компетентності в професійній взаємодії майбутніх працівників соціономічної сфери. *Молодь і ринок*. 2016. № 8 (139). С. 78–81.

8. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

9. Освітньо-професійна програма підготовки фахівців «Право» на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти за спеціальністю «Право». Чернігів, 2016. URL: <http://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/OPP-zi-specialnosti-081-PRAVO-bakalavrat.pdf> (дата звернення: 11.03.2021).

10. Психологія юнацтва. URL: <https://sites.google.com/site/mijsajtyulyia/home/rozdil-i/12> (дата звернення: 09.02.2021).

11. Руденко Л. А. Формування світогляду майбутніх фахівців соціономічних професій: гносеологічний аспект. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2017. № 1. С. 27–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2017_1_5 (дата звернення: 09.02.2021).

12. Третяк О. С. Підготовка фахівців соціономічних професій в закладах вищої освіти із використанням технологій дистанційного навчання. *Сучасні підходи та перспективи професійного розвитку фахівців соціономічних професій*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 черв. 2020 р.). 2020. Вип 2 (28). С. 104–108. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16490/1/Oliinyk_Vinnitsia.pdf (дата звернення: 14.03.2021).

13. Чебоненко С. О. Педагогічні умови формування компетентності майбутніх офіцерів ДКВС України з підготовки засуджених до ресоціалізації. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 22–23 квіт. 2021 р.). Чернігів: Академія ДПТс, 2021. С. 48–50.

References

1. Balakhtar, V. V. (2015), *Socio-psychological training and manipulation*, Cheremosh, Vyzhnytsia.

2. Branitska, T. R. (2012), “General characteristics of a specialist of socionomic profession”, *Collection of scientific papers of Khmelnytskyi Institute of Social Technologies of University “Ukraine”*, No. 6, pp. 25–28.

3. Dobrotvor, O. V. (2013), “Communicative competence as a subject of scientific research”, *Pedagogical process: theory and practice*, Issue 3, pp. 56–62.

4. Zeyer, E. F. (2003), *Psychology of professions*, Academic Project, Moscow, Delovaia kniha, Yekaterinburg, available at: http://2019.kirovopk.ru/sites/default/files/dokumenty/zeer_e.f._psihologiya_professiy.pdf (accessed 03 February 2021).

5. Isaieva, O. S. (2013), “Development of communicative culture of students of higher medical educational institutions in the process of learning a foreign language”, *Pedagogy of creative personality forming in higher and secondary schools*, Issue 28, pp. 494–500.

6. Korniiaka, O. M. (2013), “Communicative competence of a modern specialist - teacher and psychologist”, *The journal of Humanities of the SHEI “Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University”*: collection of scientific works, SHEI “Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University”, Pereiaslav-Khmelnitskyi, Issue 30, pp. 544–551.

7. Korzh, O.Yu. (2016), “The role of English communicative competence in professional interaction of future employees of socioeconomic sphere”, *Youth and Market*, No. 8 (139), pp. 78–81.

8. Ukraine (2003), *Criminal Executive Code of Ukraine: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

9. *Academic and professional training program “Law” at the first (bachelor’s) level of higher education in specialty “Law”* (2016), Chernihiv, available at: <http://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/OPP-zi-specialnosti-081-PRAVO-bakalavrat.pdf> (accessed 11 March 2021).

10. *Psychology of youth*, available at: <https://sites.google.com/site/mijsajtyulyia/home/rozdil-i/12> (accessed 09 February 2021).

11. Rudenko, L. A. (2017), “Forming the worldview of future specialists of socioeconomic professions: epistemological aspect”, *Pedagogy and Psychology of Professional Education*, No. 1, pp. 27–36, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2017_1_5 (accessed 09 February 2021).

12. Tretiak, O. S. (2020), “Training specialists of socioeconomic professions in higher educational institutions using distance learning technologies”, *Modern approaches and prospects of professional development of specialists of socioeconomic professions*: Proceedings of All-Ukrainian scientific and practical conference, Issue 2 (28), pp. 104–108, available at: http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16490/1/Oliinyk_Vinnitsia.pdf (accessed 14 March 2021).

13. Chebonenko, S. O. (2021), “Pedagogical conditions of forming competence of future officers of the SCES of Ukraine on preparing convicts for re-socialization”, *Actual Issues of Theory and Practice in the Field of Law, Education, Social and Behavioural Sciences – 2021*: Proceedings of International scientific and practical conference, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, pp. 48–50.

УДК 378.147:629.5.072.8

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.148

СПЕЦИФІКА ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «МОРЕХІДНА АСТРОНОМІЯ» МАЙБУТНІМ СУДНОВОДІЯМ

Черой Людмила Іванівна, старший викладач кафедри
навігації і управління судном

Дунайського інституту Національного університету

«Одеська морська академія»

(68601, м. Ізмаїл, Одеська область, вулиця Флорентійська, 9,

e-mail: cherojludmila@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-2312-4108

У статті представлено вирішення наукового завдання щодо вдосконалення фахової підготовки майбутніх судноводіїв у морських закладах вищої освіти. Мета статті полягає в аналізі та узагальненні специфічних методів викладання навчальної дисципліни «Морехідна астрономія» майбутніми судноводіями. Для цього проаналізовано низку наукових праць з теми дослідження за авторством вітчизняних та зарубіжних учених. Розкрито специфіку професійної підготовки зазначених фахівців. Проаналізовано зміст навчальної дисципліни «Морехідна астрономія». Подано специфічні особливості викладання навчальної дисципліни «Морехідна астрономія»: формування навичок у майбутніх судноводіїв щодо використання приладів для забезпечення безпеки мореплавання; вивчення основ підготовки приладів та інструментів у період підготовки до рейсу та під час плавання; розв'язок задач щодо визначення похибок хронометру, визначення місця судна астрономічними способами; навчити оперуванню нечисленними, але доволі простими пристроями, методи яких вимагають високої точності замірів та розрахунків; вагома частка аудиторних годин припадає на практичні заняття; поєднання в морехідній астрономії автономних розділів небесної механіки, сферичної тригонометрії, оптики тощо, які вимагають їх виокремлення в незалежні теми в дисципліні; поєднання наприкінці вивчення навчальної дисципліни в повну цілісну систему всіх поданих вище окремих розділів наук; врахування майбутніми судноводіями певних рекомендацій: здійснення попередньої підготовки у виконанні лабораторних та практичних робіт; здійснювати безперервний контроль замірів та розрахунків на кожному етапі. Сформульовано висновки проведеного дослідження та перспективи подальших наукових пошуків.

Ключові слова: майбутні судноводії, морехідна астрономія, специфіка дисципліни, судноводіння, професійна підготовка.

SPECIFICS OF TEACHING THE ACADEMIC DISCIPLINE “SEA ASTRONOMY” TO FUTURE BOATMASTER

Cheroi Liudmila, senior lecturer of the Department
of Navigation and Ship Management,
Danube Institute of the National University “Odessa Maritime Academy”
(Florentiiska street, 9, Izmail, 68601, Odessa region,
e-mail: cherojludmila@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-2312-4108

The article presents the scientific problem solution of improving the professional training of future boatmasters of higher educational maritime institutions. The purpose of the article is to analyse and summarize the specific teaching of the academic discipline “Sea Astronomy” by future navigators. For this purpose, a number of scientific works on the research topic authored by domestic and foreign scientists are analysed. The specifics of professional training of these specialists are revealed. The content of the academic discipline “Sea Astronomy” is analysed. The specific features of teaching the discipline are also presented, which are the formation of skills in future navigators to use devices to ensure the safety of navigation; learning the basics of instruments and tools preparation in training for the flight and during the voyage; solving problems to determine the errors of the chronometer, determining the location of the ship by astronomical methods; teaching to operate small but fairly simple devices, the methods of which require high accuracy of measurements and calculations; a significant proportion of classroom hours falls on practical classes; combination in seafaring astronomy of autonomous sections of celestial mechanics, spherical trigonometry, optics, etc., which require their separation into independent topics in the discipline; combination at the end of the discipline study into a complete holistic system of all the above individual sections of science; taking into account certain recommendations by future boatmasters: implementation of preliminary training in the performance of laboratory and practical work; carrying out continuous control of measurements and calculations at each stage. The conclusions of the research and prospects for further research are formulated.

Key words: *future boatmasters; seafaring astronomy; specifics of the discipline; navigation; professional training.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Індустріальний та інформаційно-технологічний прогрес вплинув на логістичну систему всіх рівнів: від внутрідержавного до світового. Особливе значення мають транспортні перевезення морськими та річковими водними шляхами. Науково-технологічні досягнення сприяли модернізації та реформації морських та річкових перевезень, появі нових типів суден, збільшенню їх кількості, розмірів та швидкості. Перераховані переваги інновацій у суд-

новодінні створили і певні проблеми, як то: безпечний рух суден, збільшення обсягів перевезень, потребу в підготовці відповідних фахівців тощо. Таким чином, проблема якісної підготовки майбутніх судноводіїв набуває особливої актуальності.

Професійна діяльність майбутніх судноводіїв передбачає реалізацію досить складних та відповідальних завдань і функцій, а тому держава повинна забезпечити їх належну підготовку. Сучасні майбутні судноводії повинні вміти пристосовуватись до змінних небезпечних умов судноводіння, володіти комплексом спеціальних знань щодо програмного та апаратного супроводу безпеки судноводіння, використовувати технічний потенціал засобів зв'язку, навігаційного обслуговування судна, засобів спостереження та управління. Представлені функції передбачають знання основ судноплавства, зокрема: лоцію, навігацію та морехідну астрономію. З перерахованих основних дисциплін морехідна астрономія є суто практичною наукою для майбутніх фахівців судноводіння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми фахової підготовки майбутніх судноводіїв було в наукових працях психологів, педагогів і соціологів, серед яких Г. Васянович (професійна характеристика майбутнього фахівця) [1]; Л. Герганов (зміст професійної підготовки судноводіїв) [2]; С. Глікман (нововведення у професійну підготовку майбутніх судноводіїв) [3]; О. Доброштан (проблеми організації самостійної роботи майбутніх судноводіїв) [4]; М. Кулакова (професійна готовність до діяльності майбутніх судноводіїв) [5]; У. Ляшенко (зміст та різновиди професійно-орієнтованих навчальних дисциплін у підготовці майбутніх судноводіїв) [6]; В. Онищук (проблема професійного зростання майбутніх судноводіїв) [7]; І. Скляренко (зміст інноваційного підходу в підготовці майбутніх судноводіїв) [8]; В. Смелікова (кейс-технологія в освітньому процесі майбутніх судноводіїв) [9], І. Сокол (специфіка викладання «Морехідної астрономії») [10] та ін.

Орієнтуючись на здобутки передового зарубіжного досвіду, нами проаналізовані та враховані праці Т. Коестер і Р. Пайн (дослідження методів спілкування екіпажу судна) [12], С. Лоу (вивчення змісту технологічної підготовки судноводіїв) [13],

О. Олсен, Х. Джонсен, Дж. Мелінг (питання ролі емоційного інтелекту капітана в управлінні судном) [14].

Мета статті. Метою публікації є вивчення специфічних особливостей викладання майбутнім судноводіям навчальної дисципліни «Морехідна астрономія».

Виклад основного матеріалу. Морехідна астрономія допомагає у визначенні географічних координат суден, адже їх рух відбувається у відкритому морі; дотриманні курсу судна; здійсненні визначення широти та довготи місцезнаходження суден; здійсненні руху за прокладеним курсом; розробленні скорочених маршрутів між портами; врахуванні поправок географічних координат, що зумовлено зміщенням полюсів та екватора; визначенні точного часу; визначенні напрямів щодо сторін світу тощо.

Навчальна дисципліна «Морехідна астрономія» є особливою складовою фахової підготовки майбутніх судноводіїв. Сучасна освітня діяльність вважається результативною на основі засвоєного обсягу знань та сформованих умінь, а також сформованих та розвинених компетентностей. З позицій компетентнісного підходу, перед науково-педагогічними працівниками стоїть завдання сформуванню в майбутніх судноводіїв під час вивчення навчальної дисципліни «Морехідна астрономія» здатність до здійснення практичної діяльності.

Швидкість темпів розвитку сучасного суспільства справляє вагомий вплив на появу та зникнення соціальних груп різної професійної спрямованості. Судноводіння в сучасному світі має високі шанси стабільного функціонування. Отже, фахову підготовку майбутніх судноводіїв забезпечують таким чином: розробляють освітньо-професійні програми, що відображають рівень сучасної науки, визначають відповідні компетентності фахівців судноводіння, формують навчальні плани, що містять обов'язкові та вибіркові навчальні дисципліни.

Специфіка навчальної дисципліни «Морехідна астрономія» полягає в тому, що вона орієнтована на формування здатності в майбутніх судноводіїв до виконання практичних дій. Ця навчальна дисципліна містить два блоки: сферичну астрономію та астронавігацію, що є взаємозалежними. Метою вивчення навчальної дисципліни «Морехідна астрономія» є навчити майбут-

ніх судноводіїв визначати географічні координати місцезнаходження судна та похибки за компасом і за спостереженням за небесними світилами, і низку практичних завдань, обумовлених рухом світил.

Специфічними особливостями викладання навчальної дисципліни «Морехідна астрономія» є такі:

- формування навичок у майбутніх судноводіїв щодо використання приладів для забезпечення безпеки мореплавання;
- вивчення основ підготовки приладів та інструментів у період підготовки до рейсу та під час плавання;
- розв’язок задач щодо визначення похибок хронометру, визначення місця судна астрономічними способами;
- навчити оперуванню нечисленними, але доволі простими пристроями, методи яких вимагають високої точності замірів та розрахунків;
- вагома частка аудиторних годин припадає на практичні заняття;
- поєднання в морехідній астрономії автономних розділів небесної механіки, сферичної тригонометрії, оптики тощо, які вимагають їх виокремлення в незалежні теми в дисципліні;
- поєднання наприкінці вивчення навчальної дисципліни в повну цілісну систему всіх поданих вище окремих розділів наук;
- врахування майбутніми судноводіями певних рекомендацій: здійснення попередньої підготовки у виконанні лабораторних та практичних робіт; здійснювати безперервний контроль замірів та розрахунків на кожному етапі.

Загалом знання, вміння та навички, отримані протягом вивчення «Морехідної астрономії», повинні бути достатніми для розв’язку завдань під час ходової вахти. Тому у викладанні цієї навчальної дисципліни традиційно планують лекційні заняття для оволодіння теоретичними знаннями, а також лабораторні та практичні заняття, на яких закріплюють практичні навички, передбачені програмою плавпрактики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наука являє собою сукупність парадигм, положень та теорій, а також створеної нею системи категорій та понять. Саме це відрізняє одну науку від іншої. Специфіка будь-якої науки відображається

у створеній від неї навчальній дисципліні. Зважаючи на ці факти, кожна навчальна дисципліна вимагає особливого, специфічного підходу у процесі викладання. «Морехідна астрономія» вже протягом тривалого часу не втрачає своєї актуальності у фаховій підготовці майбутніх судноводіїв. Сучасна епоха вимагає врахування у змісті навчальних дисциплін досягнень індустріальної та інформаційної революцій. «Морехідна астрономія» нині є оновленою за своїм змістовим наповненням, що відобразилось і на особливостях її викладання.

Перспективними напрямками подальших досліджень з представленої проблеми є вивчення досвіду підготовки відповідних фахівців на Заході та в Азії, способів оновлення змісту навчальних дисциплін у професійній підготовці майбутніх судноводіїв тощо.

Список використаних джерел

1. Васянович Г., Онищенко В. Професійні якості майбутнього фахівця: науково-методологічні критерії визначення і класифікації. URL: http://lib.iitta.gov.ua/6296/1/%D0%92%D0%B0%D1%81_%D0%9E%D0%BD%D0%B8%D1%89_%D0%A1%D1%82._3.pdf (дата звернення: 17.02.2021).

2. Герганов Л. Д. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки кваліфікованих робітників морського транспорту на виробництві: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2016. 485 с.

3. Глікман С. В. Інноваційні підходи до професійної підготовки фахівців морського транспорту в умовах євроінтеграції. *Фундаментальна підготовка фахівців у природничо-математичній, технічній, агротехнологічній та економічній галузях*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Мелітополь, 11–13 верес. 2017 р.). Мелітополь: Колор Принт, 2017. С. 32–34.

4. Доброштан О. Організація самостійної роботи майбутніх судноводіїв у процесі вивчення курсу вищої математики з використанням мережевого навчально-методичного комплексу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Педагогіка. Соціальна робота. 2013. Вип. 26. С. 67–72.

5. Кулакова М. В. Формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців у вищих морських навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2006. 225 с.

6. Ляшенко У. І. Педагогічні умови підготовки майбутніх суднових механіків у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Херсон, 2016. 267 с.

7. Онищук В. М. Професійне становлення моряків в системі освітнього процесу. *Соціально-економічні, соціально-педагогічні та соціально-психологічні проблеми морської освіти*: матер. I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Керч, 14–16 червня 2012 р.). Керч; Мелітополь: Колор Принт, 2012. С. 66–71.

8. Плачинда Т. С. Професійна підготовка майбутніх фахівців у контексті євроінтеграції. *Наукові записки* / [редкол.: В. В. Радул, С. П. Величко та ін.]. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 141. Ч. I. С. 70–73.

9. Скляренко І. Педагогічні умови застосування інноваційного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців водного транспорту. *Науковий вісник Льотної академії*. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. пр. / [редкол.: Т. С. Плачинда (гол. ред. та ін.)]. Кропивницький: КЛА НАУ, 2017. Вип. 1. С. 371–376.

10. Смелікова В. Б. Підготовка майбутніх судноводіїв до професійно-орієнтованого спілкування засобами кейс-технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Херсон, 2017. 181 с.

11. Сокол І. В. Морехідна астрономія у задачах: методичні рекомендації до розв'язування задач з морехідної астрономії. Херсон: Олді плюс, 2011. 121 с.

12. Koester T., Pyne R. Methods and Means for Analysis of Crew Communication in the Maritime Domain. *The Archives of Transport*. Vol. XVII. 2005. P. 32–45.

13. Law C. J. Tech Prep Education: A total quality approach. Lancaster, PN: Technomic Publishing Company, Inc., 1994. 241 p.

14. Olsen O. Johnsen H., Meling J. Cultural differences in emotional intelligence among top officers on board merchant ships. *Academy of Management Executive*. 2000. Vol. 14, Issue 1. P. 79–95.

References

1. Vasianovych, G., Onyschenko, V. *Professional qualities of the future specialist: scientific and methodological criteria for definition and classification*, available at: http://lib.iitta.gov.ua/6296/1/%D0%92%D0%B0%D1%81._%D0%9E%D0%BD%D0%B8%D1%89._%D0%A1%D1%82._3.pdf (accessed 17 February 2021).

2. Herhanov, L. D. (2016), *Theoretical and methodical bases of professional training of skilled workers of sea transport on manufacture*: Doctor of Sciences (Pedagogy), Kyiv.

3. Hlikman, S. V. (2017), Innovative approaches to the training of maritime transport in terms of European integration, *Fundamental training of specialists in natural-mathematical, technical, agro-technological and*

economic fields: materials all-Ukrainian scientific-practical conf. (September 11–13, 2017), Color Print LLC, Melitopol, pp. 32–34.

4. Dobroshtan, O. (2013), Organization of independent work of future drivers in the process of studying the course of higher mathematics with the use of network educational and methodical complex, *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social work*, Issue 26, pp. 67–72.

5. Kulakova, M. V. (2006), *Formation of readiness for professional activity in future specialists in higher maritime educational institutions: PhD in Pedagogy*. Odessa.

6. Liashchenko, V. I. (2016), *Pedagogical conditions of preparation of future ship mechanics in the process of studying professionally-oriented disciplines: PhD in Pedagogy*, Kherson.

7. Onyshchuk, V. M. (2012), Professional development of sailors in the educational process, *Socio-economic, socio-pedagogical and socio-psychological problems of maritime education: materials of the 1st international scientific-practical conf.* (June 14–16, 2012, Kerch), Color Print, Melitopol, pp. 66–71.

9. Skliarenko, I. (2017), Pedagogical conditions of application of the innovative approach in the course of professional training of future experts of water transport, *Scientific Bulletin of the Flight Academy. Series: Pedagogical sciences: coll. science. etc.*, in Plachinda T.S. (Ed.), KLA NAU, Kropivnytskyi, Issue. 1, pp. 371–376.

10. Smelikova, V. B. (2017), *Preparation of future shipbuilders for professionally oriented communication by means of case technologies: PhD in Pedagogy*, Kherson.

11. Sokol, I. V. (2011), *Seafaring astronomy in problems: methodical recommendations for solving problems in seafaring astronomy*, Oldie Plus, Kherson.

12. Koester, T. and Pyne, R. (2005), Methods and Means for Analysis of Crew Communication in the Maritime Domain, *The Archives of Transport*, Vol. 17, pp. 32–45.

13. Law, C. J. (1994), Tech Prep Education: A total quality approach. Lancaster, *Technomic Publishing Company*, PN.

14. Olsen, O. Johnsen, H. and Meling, J. (2000), Cultural differences in emotional intelligence among top officers on board merchant ships, *Academy of Management Executive*, Vol. 14, Issue 1, pp. 79–95.

УДК 378: [811.111+159.9].016

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.156

**ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ «ІНОЗЕМНА МОВА
ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ», РОЗРОБЛЕНОЇ
ДЛЯ КУРСАНТІВ ДРУГОГО РОКУ НАВЧАННЯ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПСИХОЛОГІЯ» АКАДЕМІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

Шендерук О. Б., кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: shenderuk1@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-4147-327X

Набок А. І., кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: anna.nabok07@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-3696-9505

Розбудова системи національної освіти України вимагає активізації підготовки нової генерації з високим рівнем володіння іноземної мови (англійською). Навчання за кордоном, шанс отримати добре оплачувану роботу, подорожування – це лише декілька можливостей, які відкриває знання іноземної мови для сучасної людини. З одного боку, зростає роль іноземної мови в повсякденному житті, а з іншого боку, скорочуються години, відведені на її вивчення. Виникає суперечності між необхідністю вивчення дисципліни «Іноземна мова» та малою кількістю годин, отже, актуальність нашої розвідки очевидна. Курсанти другого року навчання спеціальності «Психологія» вищого навчального закладу з особливими умовами навчання вивчають дисципліну «Іноземна мова за професійним спрямуванням» факультативно. Це означає, що викладач має побудувати навчальний процес таким чином, щоб за невелику кількість годин надати можливість курсантам максимально ефективно оволодіти всіма видами мовленнєвої діяльності (читанням, письмом, говорінням та аудіюванням). Враховуючи принцип наступності навчання, нами було розроблено робочу програму з акцентом на такі розділи: Психологія як наука, Психологія сім'ї, Девіантна поведінка, Психолог у виправній установі. Таке тематичне прикладне дослідження призначене для реалізації фундаментальних досліджень у практичній діяльності. Стаття присвячена вузькій, конкретній темі – вивченню англійської мови курсантами другого року навчання спеціальності «Психологія» Академії Державної пенітенціарної служби. Доробок побудовано на основі методів емпіричного дослідження, таких як: спо-

стереження, порівняння, експеримент, моніторинг, методів теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, уявний експеримент) та загальних методів (аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання та аналогія). Отриманими результатами є розроблена робоча програма саме для цієї категорії слухачів. Практична цінність статті полягає у включенні цієї інформації до навчальної програми, робочої програми та тематичного плану для курсантів другого року навчання спеціальності «Психологія» Академії Державної пенітенціарної служби. Було узагальнено та систематизовано мовний матеріал, надано конкретні поради щодо вивчення англійської мови. Підвищення ефективності роботи курсантів на заняттях іноземної мови (англійської) може бути досягнуто шляхом надання їм чіткого плану роботи. Це надасть можливість глибше осмислити новий матеріал, застосувати набуті знання в подальшому житті та на практиці, моделювати реальні ситуації.

Ключові слова: курсанти другого року навчання спеціальності «Психологія», дисципліна «Іноземна мова за професійним спрямуванням», факультатив, робоча програма.

CONTENTS OF THE ACADEMIC DISCIPLINE «FOREIGN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL DIRECTION» DEVELOPED FOR SECOND-YEAR STUDENTS OF THE SPECIALTY «PSYCHOLOGY» OF THE ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE

Shenderuk Olena, PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages,
Academy of the State Penitentiary Service
(34, Honcha street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: shenderuk1@ukr.net)
ORCID: 0000-0003-4147-327X

Nabok Anna, PhD in Phylology, Associate Professor
of the Department of Foreign Languages,
Academy of the State Penitentiary Service
(34, Honcha street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: anna.nabok07@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-3696-9505

With the growing role of foreign languages in everyday life, on the one hand, and the reduction of hours devoted to its study, on the other hand, there is a contradiction, and therefore the relevance of our intelligence is obvious. Cadets of the second year of study of the specialty "Psychology" of the higher educational institution with special conditions of studying learn the discipline "English for specific purposes" optionally. This means that the teacher must build the learning process in such a way as to enable cadets to master all types of language activities (reading, writing, speaking and listening) as effectively as possible in a small number of hours. Taken into consideration the principle of educational continuity,

we have developed a work program with an emphasis on the following sections: Psychology as a science, Family Psychology, Deviant Behavior, Psychologist in Penal Institutions. This thematical applied paper is intended for the implementation of basic research in practice. The article is devoted to a narrow, specific topic learning English by the cadets of the second year of study in the specialty "Psychology" at the Academy of the State Penitentiary Service. The paper is based on methods of empirical research such as observation, comparison, experiment, monitoring, methods of theoretical research (ascent from abstract to concrete, imaginary experiment) and general methods (analysis, synthesis, induction, deduction, modeling and analogy). The obtained results are the developed work program for this category of learners. The practical value of the article is to include this information in the curriculum, work program and thematic plan for cadets of the second year of study in the specialty "Psychology" at the Academy of the State Penitentiary Service. The language material was generalized and systematized. Improving the efficiency of cadets in Foreign language classes (English) can be achieved by providing them with a clear work plan. So results so far will be promising and this will give an opportunity to understand the new material better, apply the acquired knowledge in future life and in practice, to model real situations.

Key words: *cadets of the second year of study, specialty "Psychology", discipline "English for specific purposes", elective, work program.*

Постановка проблеми. Навчальна дисципліна «Іноземна мова за професійним спрямуванням», яку вивчають курсанти спеціальності «Психологія» на другому курсі Академії Державної пенітенціарної служби, є вибірковою та регулюється програмою, яка є важливим документом навчально-виховного процесу. Особливість цієї навчальної програми полягає в тому, що вона складена із урахуванням умов навчання у вищому навчальному закладі з особливими умовами навчання, особливостей психофізіологічного розвитку сучасного курсанта, наявності відповідної методично-матеріальної бази, викладацького досвіду та уподобань. Як майбутні фахівці курсанти мають розуміти можливість кар'єрного росту та необхідність знання іноземної мови. Саме тому цей курс «Англійська для психологів» стає все більш популярним останнім часом. Чим відрізняється цей курс від курсу загальної англійської мови? По-перше, величезною кількістю професійних термінів, з якими курсанти ознайомляться та опанують наприкінці строку навчання. По-друге, існує багато ідіом і фразеологічних висловів, стандартних фраз, які у професійному спілкуванні використовують, в основному, психологи. Отже, вся ця інформація буде доступна та корисна для майбутніх фахівців зі спеціальності «Психологія».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дає підстави констатувати, що не існує єдиної думки щодо навчальних, авторських, типових, робочих програм [1; 2]. У сучасних умовах розвитку іншомовної освіти значно активізувалися дослідження різноманітних аспектів дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням». Ученими досліджено різні аспекти проблеми організації педагогічного процесу на заняттях англійської мови (І. Г. Галдецька, Н. Г. Головацька, Г. В. Лисенко, О. А. Лопутько, К. І. Шихненко). Багато напрацьовано як у напрямі проектування змісту освіти, так і розробки технологій його реалізації (підходи до структурування та побудови змісту в логіці цілей та завдань професійної підготовки, відбору знаннєвої бази, технології та моделі розгортання наукової інформації в навчальних планах, програмах тощо). Розроблені програми навчальної дисципліни ділова іноземна мова (за професійним спрямуванням) для студентів спеціальності «Психологія» Київським університетом імені Б. Грінченка [3], НАВС [4], комплекси навчально-методичного забезпечення дисципліни «Іноземна мова для психологів» [5], силабуси навчальної дисципліни Іноземна мова для психологів [6]. Проте, за умови неперервних швидких змін, що відбуваються в суспільному та науковому просторі, дослідження змістової складової фахової підготовки залишаються надзвичайно актуальними. Більше того, проблема розробки та апробації авторських моделей навчальних програм є не менш важливою.

Мета статті – розкрити можливості використання авторської програми навчальної дисципліни «Іноземна мова (англійська)» у процесі підготовки фахівців зі спеціальності «Психологія» для роботи в пенітенціарній системі.

Виклад основного матеріалу. Під час вивчення курсу курсанти матимуть змогу оволодіти найпоширенішими фразами, назвами захворювань та симптомів, процесів, трансформацій та послуг. Знання професійної термінології допоможе як у роботі, так і для розширення набутих навичок за спеціальністю за кордоном. На заняттях курсанти вивчатимуть класичні тексти з психології. Завдяки текстам вони не тільки дізнаються максимум корисної інформації, але і поповнять лексику новими сло-

вами, вдосконалять навички читання. Кожне заняття містить базовий текст професійного спрямування, активний словник, комплекс лексико-граматичних вправ на засвоєння нового матеріалу, вправи комунікативного характеру та аудіовізуальні матеріали для розвитку навичок усного та писемного мовлення, аудитивні вправи, завдання на переклад та реферування уривків текстів професійної тематики англійською мовою.

Цей курс є логічним продовженням робочої програми першого року навчання та розрахований на те, що курсанти вже мають певні навички спілкування в побутовій та у соціально-культурній, а також первинні навички спілкування у суспільно-політичній комунікативних сферах.

Зміст навчальної дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» для курсантів спеціальності «Психологія» другого року навчання визначається такими принципами:

- базується на міжнародних рівнях володіння мовою;
- відповідає національним кваліфікаційним рівням досягнень (ОКХ та ОПП);
- має чітко та гнучко сформульовані цілі й результати навчання;
- базується на професійних та навчальних уміннях;
- охоплює професійний та академічний зміст (сфери предметних знань), ситуативний зміст (контекст, у якому представлені матеріали, види діяльності), прагматичний зміст (необхідні практичні та корисні вміння);
- враховує попередній досвід курсантів, їхні потреби в навчанні та кінцеві результати;
- є модульним за своєю організацією;
- урахування лінійного принципу (інформація наводиться від простої до більш складної);
- розвиток комунікативної компетенції відбувається відповідно до здатності курсантів навчатися, їх предметних знань та попереднього досвіду і здійснюється в межах ситуативного контексту, пов'язаного з навчанням і спеціалізацією;
- урахування принципу наступності у вивченні матеріалу;
- систематичність, послідовність, науковість;
- міжпредметний зв'язок;

- відповідність навчального матеріалу віковим та психофізичним особливостям курсантів;
- урахування досвіду аналогічних програм;
- відповідність навчально-методичного матеріалу та матеріально-технічного забезпечення.

Навчальна програма дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» для курсантів спеціальності «Психологія» другого року навчання розрахована на досягнення рівня володіння мовою B2, який є стандартом для ступеня бакалавра. Програма є модернізованою, оскільки вона адаптована до навчального плану навчального закладу з особливими умовами навчання та експериментальною (на апробації).

Метою курсу «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» для курсантів другого року навчання спеціальності «Психологія» Академії Державної пенітенціарної служби є вдосконалення навичок і умінь усного та писемного іншомовного мовлення в межах визначеної тематики відповідно до потреб міжкультурного спілкування та професійної підготовки за фахом.

Щодо змісту навчання, практичні заняття складаються із чотирьох розділів: Психологія як наука, Психологія сім'ї, Девіантна поведінка та Психолог у виправній установі.

Нижче можна ознайомитись з тематичним наповненням кожного заняття.

Розділ 1. Психологія як наука

Тема 1. Предмет та завдання психології.

Визначення психології як науки. Основні функції психології. Місце психології серед природничих, соціальних та гуманітарних наук. Практичне застосування знань з психології у сучасному житті.

Грамматика: Типи умовних речень.

Тема 2. Психологічні процеси: пам'ять, увага.

Процеси і закономірності пам'яті. Основні види пам'яті. Короткочасна і довготривала пам'ять. Увага як форма психічної діяльності. Головний мозок людини. Прийоми і методи запам'ятовування. Основні механізми пам'яті: запам'ятовування, збереження, впізнання і відтворення інформації.

Грамматика: Типи умовних речень.

Тема 3. Комунікація як спосіб міжособистісної взаємодії.

Поняття «комунікація». Основні типи комунікації. Психологія спілкування. Спосіб спілкування і характер людини.

Грамматика: Типи умовних речень.

Розділ 2. Психологія сім'ї

Тема 4. Функції сім'ї.

Сім'я як соціальний інститут. Соціальні функції сім'ї. Вплив сім'ї на поведінку і соціалізацію дитини. Матеріальна і емоційна підтримка сім'ї.

Грамматика: Герундій.

Тема 5. Етапи розвитку сім'ї.

Етапи розвитку сім'ї. Заміжжя, народження дитини. Дошкільний вік дитини, підлітки, дорослі діти.

Грамматика: Герундій.

Тема 6. Батьки та діти.

Принципи виховання дітей. Негативний вплив телебачення на емоційний стан та поведінку дітей та підлітків. Основні причини підліткової злочинності.

Грамматика: Герундій.

Розділ 3. Девіантна поведінка

Тема 7. Зміст та види девіантної поведінки.

Визначення терміна «девіантність». Основні причини девіантної поведінки. Система соціального контролю.

Грамматика: Інфінітив.

Тема 8. Теорії девіантної поведінки.

Концепції причин злочинності. Антропологічна теорія Ч. Ломброзо. Дослідження Ч. Горінга. Типи злочинців за теорією У. Шелдона. Теорія конституціональної схильності до злочину Йшов та Еліонори Глюк. Соціальні корні злочинності.

Грамматика: Інфінітив.

Розділ 4. Психолог у виправній установі

Тема 9. Професія психолога.

Професія психолога. Її переваги та недоліки. Сфери діяльності психолога. Його функції. Кваліфікаційні вимоги до професії психолога.

Грамматика: Словотворення.

Тема 10. Особливості роботи психолога у виправних установах.

Напрями роботи психолога. У виправних установах. Запобігання кримінальної поведінки. Робота із засудженими, які мають психічні розлади.

ГраMATика: Словотворення.

Об'єктивна оцінка засвоєння курсантом теоретичного та практичного матеріалу з навчальної дисципліни «Іноземна мова» виставляється на підставі результатів проведення опитування викладачем, який веде цю дисципліну.

Наприкінці навчального року курсанти складають залік з предмета, який полягає в оцінці засвоєння курсантом теоретичного та практичного матеріалу з дисципліни «Іноземна мова». Залік – це форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні рівня володіння курсантами навчального матеріалу дисципліни за результатами виконання всіх видів навчальних завдань, що виносяться на поточний контроль, тобто – за результатами поточної успішності.

Питання для підготовки до заліку:

• **Теми для усного повідомлення:**

1. Предмет та завдання психології. 2. Психологічні процеси: пам'ять, увага. 3. Комунікація як спосіб міжособистісної взаємодії. 4. Функції сім'ї. 5. Етапи розвитку сім'ї. 6. Батьки та діти. 7. Зміст та види девіантної поведінки. 8. Теорії девіантної поведінки. 9. Професія психолога. Її переваги та недоліки. 10. Особливості роботи психолога у виправних установах.

• **Тексти для читання:**

1. Stress control. 2. Left-handed people. 3. Why women live longer. 4. Character and communication. 5. Do something now. 6. Handwriting secrets revealed. 7. Music and memory. 8. Management-Science or art? 9. Why do people work? 10. Your signature is unique. 11. What body can tell you that words cannot. 12. A calm person works calmly. 13. If you lose your job – ways to survive. 14. Is there a secret of long life. 15. Learning by heart. 16. Pets are good for us. 17. Memory. 18. Attention. 19. It doesn't hurt to be Alone. 20. Possible human life expectancy.

Поточна успішність з дисциплін оцінюється від 0 до 100 балів включно. Курсант одержує залік, якщо за результатами поточного контролю він набрав 60 і більше балів. Якщо за резуль-

татами поточного контролю курсант набрав менш як 60 балів, він повинен виконати залікове завдання і з урахуванням його результатів одержати відповідну кількість залікових балів з дисципліни. Якщо за результатами поточного контролю курсант набрав 60 і більше балів, проте хоче поліпшити свій підсумковий результат, він також може виконати залікове завдання і з урахуванням його результатів підвищити свою підсумкову оцінку з дисципліни. Результати заліків вносяться до відомості обліку успішності та індивідуальних навчальних планів (залікових книжок) курсантів, після чого переносяться до електронної бази даних обліку успішності курсантів.

Об'єктивність проведення заліку забезпечується рівними умовами (тривалість заліку, зміст та кількість питань, підрахунок результатів тощо) та відкритістю інформації про них єдиними критеріями оцінки.

Курсанти вважаються допущеними до заліку, якщо вони виконали всі види завдань, передбачені навчальним планом, а саме: позитивно склали кредитні тестування, мають позитивні результати поточного контролю, не мають академічних заборгованостей. Курсанти, які не з'явилися на залік без поважних причин, вважаються такими, що одержали незадовільні оцінки. Курсантам, які не склали залік, дозволяється ліквідувати академічну заборгованість після закінчення екзаменаційної сесії до початку наступного семестру у встановлені навчальним відділом терміни.

Опрацювавши цей курс, курсанти мають виконувати положення принципів академічної доброчесності, а саме:

- складати всі проміжні та фінальні завдання самостійно без допомоги сторонніх осіб;
- надавати для оцінювання лише результати власної роботи;
- не вдаватися до кроків, що можуть нечесно покращити ваші результати чи погіршити/покращити результати інших курсантів (студентів, слухачів);
- не публікувати відповіді на питання, що використовуються в рамках курсу для оцінювання знань курсантів (студентів, слухачів).

Серед корисних ресурсів для вивчення англійської для психологів можна виділити такі:

1) itseducation.asia

Тут можна знайти величезний словник термінів з психології англійською, найпоширеніші фрази, назви захворювань і симптомів, процесів та трансформацій, послуг;

2) psychclassics.yorku.ca

Ресурс, на якому представлені класичні тексти з психології. Текст можна вибрати за автором або темою;

3) apa.org

Гігантський глосарій термінів з психології англійською мовою;

4) [Andy English Chatbot](#)

Для тих, хто хоче практикувати говоріння, але немає з ким поговорити;

5) dictionary.cambridge.org

Якщо припинити користуватися Google перекладачем та розпочати дивитися слова в англо-англійському словнику, вже через кілька тижнів буде результат. Пасивний словниковий запас почне переходити в активний;

6) YouTube канал [JenniferESL](#)

Дуже корисні відео різних рівнів: можна вдосконалити швидкість мовлення та читання за допомогою Oral Reading Fluency, розпочати розуміти англійські пісні на слух після FAST SPEECH, вивчити фразові дієслова та вбудовувати їх у своє усне мовлення.

Корисні поради:

1. Не розсіювати увагу на безліч ресурсів. Краще обрати один, але надійний та добре пророблений.

2. Регулярні заняття, хоча б по 15–20 хвилин у день.

3. Знаходити час протягом дня для опрацювання нової лексики (по дорозі, виконуючи обов'язки чергового, під час приймання їжі).

4. Використання ефективних технік роботи над усіма навичками (говоріння, аудіювання, письмо та читання).

5. Освоєння технік комплексної роботи над навичками.

6. Використання метакогнітивних процесів у процесі пізнання англійської мови.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що створення та апробація авторських програм дозволяє виявити креативність, творчість, педагогічну майстерність та професіоналізм; реалізу-

вати накопичений професійний досвід викладачів, авторів програм; активізувати пізнавальну активність як викладачів, так і курсантів. Завдяки створенню таких програм відбувається реалізація власного підходу до традиційного матеріалу (тем). Програми координують курсантів, систематизують їхні навички та вміння, поглиблюють розуміння предмета. Нові результати будуть досягнуті під час роботи за цією програмою завдяки ціннісним орієнтирам, економії часу та зусиль.

Список використаних джерел

1. Мосійчук Л. М. Створення авторських навчальних програм (методичні рекомендації). Рівне, 2015. URL: <https://ru.calameo.com/read/004576825d10009fbffde> (дата звернення: 21.05.2021).

2. Андрощук І. П. Види навчальних програм та особливості їх розробки. *Трудова підготовка в рідній школі*. 2015. Вип. 2 (124). С. 2–6. <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/6032/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%209.pdf> (дата звернення: 21.05.2021).

3. Лисенко Г. В. Програма навчальної дисципліни ділова іноземна мова (за професійним спрямуванням) для студентів спеціальності «Психологія». Київ: Київський ун-т імені Б. Грінченка, 2014. URL: http://library.iapm.edu.ua/metod_disc/pdf/3144_inoz.mova.pdf (дата звернення: 21.05.2021).

4. Галдецька І. Г., Лопутько О. А. Робоча програма навчальної дисципліни іноземна мова для здобувачів вищої освіти бакалавра за спеціальністю «Психологія» (053). Київ: НАВС, 2017. URL: https://www.naiiu.kiev.ua/files/kafedru/im/RP_6.pdf (дата звернення: 21.05.2021).

5. Шихненко К. І. Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни «Іноземна мова для психологів» Київ: Університет економіки та права «Крок», 2012. URL: <https://library.krok.edu.ua/media/library/category/knmzd/knmzd-0114.doc> (дата звернення: 21.05.2021).

6. Головацька Н. Г. Силабус навчальної дисципліни Іноземна мова за професійним спрямуванням (англійська): освітньо-професійна програма «Практична психологія», «Психологія». Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Ю. Федьковича, 2017. URL: <http://animus.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/%D0%9E%D0%9F%D0%9F%D0%9C%D0%B0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%81%D0%B8>

%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf
(дата звернення: 21.05.2021).

References

1. Mosiichuk, L. M. (2015), Creation of author's educational programs (methodical recommendations), Rovno, available at: <https://ru.calameo.com/read/004576825d10009fbffde> (accessed 21 May 2021).

2. Androshchuk, I. P. (2015), Types of training programs and features of their development, *Labor training in the native school*, Issue. 2 (124), pp. 2–6, available at: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/6032/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%209.pdf> (accessed 21 May 2021).

3. Lysenko, H. V. (2014), *Business foreign language curriculum (for professional direction) for students of specialty "Psychology"*, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, available at: http://library.iapm.edu.ua/metod_disc/pdf/3144_inoz.mova.pdf (accessed 21 May 2021).

4. Haldetska, I. H. and Loputko, O. A. (2017), *Work program of the discipline of foreign language for higher educational obtainers of bachelor's degree in "Psychology" (053)*, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, available at: https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/im/RP_6.pdf (accessed 21 May 2021).

5. Shykhnenko, K. I. (2012), *Complex of educational and methodical support of the discipline "Foreign language for psychologists"*, Krok University of Economics and Law, Kyiv, available at: <https://library.krok.edu.ua/media/library/category/knmzd/knmzd-0114.doc> (accessed 21 May 2021).

6. Holovatska, N. H. (2017), *Syllabus of the academic discipline "Foreign language" in a professional direction (English) of the educational and professional program "Practical Psychology", "Psychology"*, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, available at: <http://animus.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/%D0%9E%D0%9F%D0%9F%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf> (accessed 21 May 2021).

УДК 811.161.2:343

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.168

ФОРМУВАННЯ МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ НА ЗАСАДАХ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ

Шумейко Зінаїда Євгенівна, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34
e-mail: zina1906@ukr.net)*

У статті на основі визначення сутності поняття «мовнокомунікативна компетентність працівників Державної кримінально-виконавчої служби» проаналізовано складові зазначеного феномена (знання, вміння, навички, особистісні риси). Наголошено, що особливу роль у формуванні вказаного феномена відіграють навчальні курси української та іноземної мов за професійним спрямуванням, а також інші дисципліни соціально-гуманітарного циклу. Автор, аналізуючи засадничі поняття дослідження («підхід», «спілкування», «комунікація»), обґрунтовує доцільність застосування комунікативного підходу в процесі формування мовнокомунікативної компетентності працівників Державної кримінально-виконавчої служби. Доведено, що зазначений підхід базується на розгляді освітніх явищ через призму поняття освітньо-педагогічної комунікації.

Визначено, що впровадження комунікативного підходу в професійну підготовку майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби передбачає реалізацію трьох основних умов, зокрема: метою навчальних курсів має стати формування навичок (граматичних, лексичних, фонетичних, мовленнєвих), необхідних для мовленнєвої діяльності; необхідність відбору вправ комунікативного характеру, а також завдань для вироблення навичок і мовленнєвих умінь; формування в майбутніх фахівців спонукально-мотиваційної фази діяльності. Зроблено висновки, що для ефективного формування мовнокомунікативної компетентності на основі комунікативного підходу викладачі мають створювати комунікативні ситуації, а також відбирати текстовий матеріал із урахуванням професійної орієнтації студентів, застосовувати оптимальні форми, методи й засоби організації освітнього процесу, а також формувати в студентів внутрішню потребу в мовленнєвому спілкуванні, заохочувати до розвитку й саморозвитку в зазначеній сфері.

Ключові слова: працівники Державної кримінально-виконавчої служби, мовнокомунікативна компетентність, комунікативний підхід.

FORMATION OF LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE EMPLOYEES ON THE BASIS OF COMMUNICATIVE APPROACH

Shumeiko Zinaida, PhD in Pedagogy, Associate Professor
of the Department of Pedagogy and Humanitarian Sciences,
Academy of the State Penitentiary Service
(34, Honcha st., Chernihiv, 14000, Ukraine, e-mail: zina1906@ukr.net)

The author of the article analyzes the components of the communicative competence of employees of the State Criminal and Executive Service (knowledge, skills, abilities, personal features) on the basis of the definition of this phenomenon. The author emphasizes that a special role in the formation of this phenomenon is played by the training courses of Ukrainian and foreign languages for professional orientation, as well as other disciplines of the social and humanitarian course. Shumeiko Z. Ye. substantiates the expediency of using the communicative approach in the process of forming the language communicative competence of the employees of the State Criminal and Executive Service by analyzing the basic concepts of research ("approach" and "communication"). The author proves that this approach is based on the consideration of educational phenomena through the prism of the concept of educational and pedagogical communication.

The introduction of a communicative approach to the training of future specialists of State Criminal and Executive Service involves the implementation of three main conditions, in particular: the purpose of training courses should be to develop skills (grammar, lexical, phonetic, speech) necessary for speech activity; the need to select exercises communicative in nature, as well as tasks for the development of skills and speech skills; formation of the incentive-motivational phase of the activity of the future specialists. The author of the article concludes that for the effective formation of language communicative competence on the basis of the communicative approach teachers should create the communication situations, as well as to select text material taking into account the professional orientation of students, to apply the optimal forms, methods and means of organizing the educational process, as well as to form internal needs of students in speech communication, to encourage development and self-development in this area.

Key words: *employees of the State Criminal and Executive Service, language communicative competence, communicative approach.*

Постановка проблеми у загальному вигляді, актуальність та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Будь-яка професійна діяльність потребує від фахівців певних мовнокомунікативних знань і вмінь: майбутній спеціаліст має швидко сприймати адресоване йому мовлення, засвоювати необхідну інформацію, складати й виголошувати

монологи, адекватно реагувати на репліки співрозмовників, беручи участь у діалогах і полілогах. Це стосується насамперед і працівників Державної кримінально-виконавчої служби України, оскільки вони мають налагоджувати контакти з різними категоріями засуджених, відвідувачами, колегами, що актуалізує особливі вимоги до їхніх особистісних якостей, потрібних для реалізації широкого спектра професійних завдань. Отже, важливою є сформованість у майбутніх фахівців таких характеристик, як-от: психологічна готовність до взаємодії, конструктивна поведінка в різних професійних ситуаціях, мобільність, комунікабельність, стресостійкість. Крім того, професійна майстерність, імідж та успіх професійної діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби безпосередньо залежать від багатства словникового запасу, рівня культури мовлення, володіння вербальними й невербальними засобами спілкування, що в узагальненому вигляді можна позначити поняттям «мовнокомунікативна компетентність».

Саме на її формування і має спрямовуватися професійна підготовка фахівців Державної кримінально-виконавчої служби України в закладах вищої освіти на сучасному етапі. Отже, необхідно розробити теоретичні підходи для формування зазначеного феномена і шляхи їхньої практичної реалізації.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Формуванню мовнокомунікативної компетентності студентів присвячені праці вітчизняних лінгводидактів О. Горошкіної, І. Дроздової, К. Климової, О. Ковтун, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилюк. У контексті нашого дослідження особливого значення набувають дослідження Н. Артикуци, Б. Олешко, Ю. Прадіда, О. Прохоренко-Дученко, А. Токарської, Л. Чулінди щодо формування мовнокомунікативної компетентності працівників правоохоронних органів. Шляхи й методи реалізації комунікативного підходу в практиці професійної підготовки різних фахівців в українській лінгвометодиці розглядали З. Бакум, А. Загнітко, К. Плиско, О. Семенов, Т. Симоненко тощо.

Проведений аналіз наукової літератури з окресленої проблеми, вивчення реального стану мовної культури працівників Державної кримінально-виконавчої служби і курсантів Академії

Державної пенітенціарної служби України дають підстави для висновку щодо недостатнього рівня сформованості в них мовнокомунікативної компетентності, що підтвердило актуальність і своєчасність нашого дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета публікації полягає у визначенні особливостей формування мовнокомунікативної компетентності працівників Державної кримінально-виконавчої служби на основі комунікативного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна мовнокомунікативна компетентність працівників Державної кримінально-виконавчої служби України, на нашу думку, полягає у здатності фахівців послуговуватися нормами української літературної мови у сфері наукової та професійної діяльності, належному рівні комунікативних навичок, умінні аналізувати власне і чуже висловлювання, знаннях професійного дискурсу, ціннісному ставленні до мови, відповідному способі мислення, світогляді.

Це дало змогу визначити мовнокомунікативну компетентність фахівця Державної кримінально-виконавчої служби України як складний інтегративний феномен, що складається з низки таких елементів, як-от:

- комунікативні риси майбутніх спеціалістів, які засвідчують їхню готовність до спілкування і прагнення до її подальшого розвитку;

- комунікативні здібності, що охоплюють уміння виявляти ініціативу в спілкуванні, здатність емоційно реагувати на стан партнерів по спілкуванню, готовність ініціювати спілкування;

- знання правил спілкування, морально-етичних стандартів професійної діяльності;

- наявність системи ціннісно-світоглядних орієнтирів, знання культурних традицій, вікових, інтелектуальних та інших особливостей партнерів по спілкуванню, а водночас, дотримання чинних стандартів та використання наявних знань у процесі спілкування;

- уміння слухати й реагувати на почуте, тобто підтримувати зворотний зв'язок;

- здатність концентрувати увагу, підтримувати візуальний контакт, уміння використовувати елементи невербального спіл-

кування, репліки й заохочення, тобто концентруватися на співрозмовникові;

– сформованість певного рівня мовленнєвої культури, характеристиками якої є правильність, змістовність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна виразність, образність, чистота, правильна вимова, вільне, невимушене оперування словами, уникання вульгаризмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, акцентування головних думок, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, відповідний темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і пауз, взаємовідповідність між змістом і тональністю, між словами, жестами та мімікою.

Можемо дійти висновку, що мовнокомунікативна компетентність вимагає певної сформованості знань, навичок і вмій, які здобуваються в процесі спеціально організованого навчання. Це поняття можна вважати явищем лінгвістики, а також інших соціально-гуманітарних дисциплін, оскільки воно співвідноситься зі знаннями, навичками й уміннями, які найбільш точно відображають багатогранність мовнокомунікативної компетентності, її важливу роль у розвитку особистості фахівця Державної кримінально-виконавчої служби України.

Отже, діяльність професорсько-викладацького складу закладів вищої освіти, що забезпечують професійну підготовку зазначених спеціалістів, має вирізнитись системністю, цілеспрямованістю, комплексністю впливів. Особливу увагу необхідно звернути на змістове наповнення курсів української й іноземної мов за професійним спрямуванням. Для більшості населення України українська мова є рідною. У ній акумульовано ментальність, знання й життєвий досвід предків, невичерпні скарби культури та усної народної творчості, національні й загальнолюдські ідеали.

У чинному законодавстві зафіксована вимога щодо володіння державною мовою, оскільки вона є основою державної політики, сприяє консолідації громадян у розбудові й зміцненні української держави. Реалізуючи важливу функцію – державотворення, українська мова забезпечує доступ до джерел української духовності, дає змогу випускникам закладів освіти

якнайповніше реалізувати свої можливості, життєві потреби, плани й наміри, пов'язані із продовженням освіти та кар'єрою. Зазначимо, що практика й теорія навчання української та іноземної мов спрямовуються на гармонізацію потреб суспільства й особистості з урахуванням мотивації, індивідуальних характеристик і можливостей курсантів (студентів). Крім указаних навчальних курсів, важливу роль у формуванні професійної мовно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби України відіграють інші дисципліни соціально-гуманітарного циклу, зокрема психологія, історія України, політологія, соціологія, історія української і зарубіжної культури, філософія тощо. Отже, постає необхідність детального розроблення професійно орієнтованих форм, методів і засобів викладання вказаних курсів, а також раціональної організації освітнього процесу в закладах вищої освіти.

На нашу думку, формування мовнокомунікативної компетентності має здійснюватись на засадах комунікативного підходу, який почав широко застосовуватися ще в 70-х рр. ХХ ст., а на сьогодні став одним з основних у практиці роботи американських, європейських та вітчизняних учителів. Зазначимо, що термін «підхід», як зазначає Л. Велитченко, використовують для позначення «відправної тези, яка указує на деяку універсальну ідею, в якій узагальнено досліджуване» [1, с. 72]. Дослідник визначає підхід як «ап'юріорну думку про сутність досліджуваного явища, логічний суб'єкт і логічний предикат якого утворюють відправний пункт в теоретико-емпіричному аналізі» [1, с. 75].

Зазначимо, що в мовознавстві відсутній усталений погляд щодо понять «комунікація» (лат. *communico* – спілкуюсь із кимось) і «спілкування». Подекуди їх ототожнюють, а інколи диференціюють, вважаючи термін «комунікація» або ж вужчим (акцентуючи на односторонньому характері і зв'язку з теорією інформації, технічними системами), або ж ширшим (як специфічну форму взаємодії людей чи груп у процесі життєдіяльності за допомогою мови та інших сигнальних форм зв'язку) [2; 3; 4].

У контексті нашого дослідження розглядатимемо комунікацію і спілкування як синонімічні поняття, уживатимемо їх паралельно для уникнення тавтології. У процесі наукового пошуку

спиратимемося на визначення М. Пентилюк, О. Горошкіної, А. Нікітіної, що спілкування (або ж комунікація – З. Ш.) є складним і багатогранним процесом, що одночасно виступає як процес взаємодії співрозмовників, інформаційний процес, ставлення людей один до одного і як процес взаємовпливу і співпереживання та взаєморозуміння [5, с. 17]. У контексті формування мовнокомунікативної компетентності майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби розглядатимемо комунікацію як процес усного та/або письмового спілкування, що полягає в отриманні професійно значущої інформації та її сприйнятті. Аналіз зазначених понять дав підстави для сприйняття комунікативного підходу в освіті як універсальної ідеї, яка визначає, розкриває, актуалізує комунікацію як онтологічну, телеологічну, аксіологічну основу розвитку особистості та методологічну основу освіти. Методологічною суттю комунікативного підходу в освітній галузі є розгляд освітніх явищ через призму поняття освітньо-педагогічної комунікації.

У визначенні практичних аспектів реалізації комунікативного підходу спираємося на дослідження О. Черепанової, в яких обґрунтовано взаємозалежність між культурою, освітою та комунікацією в полікультурному середовищі життя сучасної людини і проаналізовано оптимальні умови міжкультурної комунікації за умови збереження розмаїття національної ідентичності. Наголосимо, що в самій комунікації вже закладені етичні, естетичні, пізнавальні аспекти людського буття, а також певний смисл. Зазначені аспекти значною мірою розкриваються через інформацію, яка несе в собі морально-естетичні, релігійні, культурологічні знаки [6].

Аналіз праць сучасних лінгводидактів [7; 5; 4] дав підстави для висновку, що впровадження комунікативного підходу передбачає реалізацію трьох основних умов, як-от:

1. Предметом і метою навчальних курсів мають бути не теоретичні знання різних рівнів української чи іноземної мов, а формування навичок (граматичних, лексичних, фонетичних, мовленнєвих), необхідних для мовленнєвої діяльності. Оскільки проведені спостереження, опитування й анкетування, аналіз тестових завдань і результатів зовнішнього незалежного оцінюван-

ня засвідчили, що студенти володіють необхідним рівнем теоретичних знань з усіх розділів мовознавства. Проте вони відчують суттєві труднощі в процесі комунікації в різних ситуаціях, оскільки значна частина студентів спілкується російською мовою або суржиком, почасти їхня мова засмічена діалектизмами, калькованими висловами. Вони зізнаються, що в них наявний певний психологічний бар'єр стосовно спілкування українською в побуті й професійній сфері.

2. Відбір вправ комунікативного характеру, а також завдань, що використовуються в освітньому процесі для вироблення мовленнєвих навичок і умінь (принцип ситуативного мовленнєвого спілкування). Одним із найважливіших завдань є відбір викладачами комунікативних ситуацій, у яких студенти, завдяки спостереженню, аналізу, порівнянню, реалізують потенційні можливості в діалогах, полілогах, дискусіях, типових явищах реального і професійного життя.

З цього приводу А. Богуш [2], М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна [5] зазначають, що упровадження комунікативного підходу можливе за умови навчання на текстовій основі, оскільки текст є носієм інформації, засобом пізнання довкілля, формування в студентів національно-мовної картини світу. Ці думки є суголосними ідеям Е. Башкирцева і Л. Панова, які вважають, що навчання мови в немовному виші може бути успішним тільки в тому разі, якщо в процесі навчання послідовно здійснюється принцип добору текстового матеріалу із урахуванням професійної орієнтації студентів, оскільки більшість студентів розглядають мову насамперед як засіб формування своїх фахових знань [9, с. 9]. Отже, викладачі української й іноземної мов мають відбирати тексти з професійної сфери, які будуть цікавими й корисними для майбутніх фахівців, і складати завдання на їхній основі.

3. Формування в майбутніх фахівців спонукально-мотиваційної фази діяльності – створення потреби в мовленнєвому спілкуванні. Для цього потрібна висока позитивна мотивація. Насамперед, варто зазначити, що без мотивації мовленнєва діяльність взагалі не може розпочатися, а крім того, ефективність мовленнєвої діяльності зростає, коли є високою позитивна мотивація. У процесі професійної підготовки важливим, як за-

значають О. Гринчишин та О. Волобуєва, є переведення завдання навчального в завдання спілкування, тобто в таке, яке має особисту значущість для того, кого навчають. Таким шляхом створюються умови для могутнього стрибка рівня мотивації оволодіння мовою, мовленням. Організація спілкування сприятиме перетворенню зовнішньої мотивації у внутрішню, а надалі внутрішня мотивація оволодіння мовою може перейти у мотивацію спілкування. Комунікативний підхід тісно пов'язаний зі змістом матеріалу, пропонованого для обговорення, тому що основними критеріями спілкування є інформативність і предметний зміст [8]. Як зазначає Е. Бенвенист, навчальний матеріал може бути визнаний прийнятним лише тоді, коли він, по-перше, має професійну чи загальнолюдську цінність; по-друге, відзначається доступністю для розуміння; по-третє, викликає внутрішню потребу в його обговоренні [3].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, можемо дійти висновку, що формування мовнокомунікативної компетентності майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби на засадах комунікативного підходу має здійснюватися на основі накопичення досвіду професійно-мовленнєвої комунікації (відповідний добір навчальних текстів, ситуацій спілкування), а також забезпечення мовного інвентаря (визначення адекватних лексико-граматичних засобів, необхідних для здійснення професійної комунікації), формування у студентів розуміння сутності процесу передавання і прийому інформації, особистої відповідальності за комунікативні процеси.

Таким чином, організація освітнього процесу в закладах вищої освіти, що здійснюють підготовку таких фахівців, має базуватись на вирішенні комунікативних завдань. Саме тому в контексті курсів української та іноземної мов необхідно акцентувати на вдосконаленні змісту навчання, насамперед на мовленнєвому аспекті, на налагодженні системи роботи з розвитку мовлення, формуванні низки вмінь і компетенцій, що забезпечать досягнення мети – сформованість мовнокомунікативної компетентності.

Список використаних джерел

1. Велитченко Л. К. Методологічна сутність категорії підходу в науковому дослідженні. *Психологія та педагогіка*. 2009. № 2. С. 72–79.

2. Богуш А. М. Лінгводидактичні засади мовленнєвого спілкування. Одеса: ПНЦ АПН України, 2006. 308 с.

3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва: Прогресс, 1974. 446 с.

4. Прищак М. Д. До питання комунікативного підходу в освіті. URL: pryshchak.vk.vntu.edu.ua/.../0d67d78905172a652cd1d0abc1 (дата звернення: 26.12.2021).

5. Пентиліук М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 1. С. 15–20.

6. Черепанова С. О. Філософія освіти: форми культуротворчості в історичному та індивідуальному бутті людини. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія: Філософія. 2015. Вип. 45 (1). С. 168–178.

7. Тарнопольський Б. Методика викладання англійської мови. Київ: Вища шк., 1993. 167 с.

8. Гринчишин О. М., Волобуєва О. Ф. Щодо основ комунікативно-мотивованого підходу до оволодіння іноземною мовою. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2002. Т. IV. Ч. 6. С. 65–67.

9. Башкирцева Э. С., Панова Л. В. Повышение заинтересованности студентов в изучении иностранного языка путем укрепления контактов с профилирующими кафедрами. *Иностранные языки на неспециальных факультетах*: межвузовский сборник. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1978. Вых. 1.

References

1. Velytchenko, L. K. (2009), Methodological essence of the category of approach in scientific research, *Psychology and pedagogy*, № 2, pp. 72–79.

2. Bohush, A. M. (2006), *Linguodidactic principles of speech communication*, Southern Scientific Center of The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Odessa.

3. Benvenist, Je. (1974), *General linguistics*, Progress, Moscow.

4. Pryshchak, M. D. On the question of communicative approach in education, available at: pryshchak.vk.vntu.edu.ua/.../0d67d78905172a652cd1d0abc1 (ccessed 26 December 2018).

5. Pentyliuk, M., Horoshkina, O., Nikitina, A. (2006), Conceptual principles of communicative methods of teaching the Ukrainian language, *Ukrainian language and literature at school*, №1, pp. 15–20.

6. Cherepanova, S. O. (2015), Philosophy of education: a form of cultural creativity in the historical and individual existence of man, *Bulletin*

of the G.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. *Philosophy*, Issue 45(1), pp. 168–178.

7. Tarnopolskyi, B. (1993), *Methods of teaching the English language*, High School, Kyiv.

8. Hrynchyshyn, O. M., Volobueva, O. F. (2002), On the basics of communicatively motivated approach to mastering a foreign language, *Problems of choral and pedagogical psychology: collection of scientific papers. G.S. Kostiuk Institute of Psychology, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, Vol. IV, Issue 6, pp. 65–67.

9. Bashkirtseva, Je. S. and Panova, L. V. (1978), Increasing students' interest in learning a foreign language by strengthening contacts with profiling departments, *Foreign languages at non-special faculties: interuniversity collection*, Leningrad University Press, Leningrad, Issue 1.

УДК 159.922

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.179

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИЧИН РЕВНОЦІВ

Щербата Вікторія Григорівна, кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34,

e-mail: vikashch@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-1541-7605

Борець Юлія Василівна, кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34,

e-mail: boretsummer@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7501-8606

Стаття присвячена аналізу феномену ревноців у структурі особистості, які розглядаються як емоції та почуття, як різновид соціальних настанов, як афект, що порушує функціонування когнітивних функцій і поведінки в цілому. У роботі проаналізовано основні причини виникнення, закріплення й вияву ревноців та здійснено їх класифікацію. У результаті теоретичного аналізу наявних досліджень було систематизовано причини ревноців та зроблено їх класифікацію. Зокрема, виділено демографічні, соціально-психологічні та індивідуально- та особистісно психологічні причини ревноців. Серед демографічних характеристик, що впливають на появу та вияв ревноців, виступають стать та вік. До групи соціально-психологічних причин віднесено особливості спілкування у сім'ї, що обумовлені стилем виховання, наявністю в родині рідних братів та сестер (сиблінгів), порядком народження дитини, соціально-рольова позиція людини у суспільстві та пов'язані з нею особливості спілкування тощо. У групу індивідуально-психологічних причин ревноців віднесено особливості емоційної сфери людини (зокрема емоційна чутливість, емпатичність, ефективність, пристрастність, схильність до прив'язаності), наявність своєрідних соціальних настанов (зокрема ідеалістичних настанов щодо міжособистісних стосунків), інертність психічних процесів, особливості ставлення людини до тих чи інших аспектів дійсності (зокрема владне ставлення до близьких людей), ціннісні орієнтації особистості.

Ключові слова: *емоції, почуття, ревноці, причини ревноців, демографічні причини ревноців, соціально-психологічні причини ревноців, індивідуально-психологічні причини.*

THEORETICAL ANALYSIS OF THE CAUSES OF JEALOUSY

Shcherbata Viktoriia, PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Psychology,
Academy of the State Penitentiary Service,
(34, Goncha street, Chernihiv, 14000, Ukraine, e-mail: vikashch@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-1541-7605

Borets Yuliia, PhD in Psychology, Associate Professor
of the Department of Psychology,
Academy of the State Penitentiary Service,
(34, Goncha street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: boretssummer@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-7501-8606

The purpose of the article. Theoretical analysis of the causes and manifestations of jealousy.

Methodology. The basis of the study is a theoretical analysis, synthesis, generalization, systematization of available scientific literature on the subject.

Results. Theoretical analysis of scientific works clarified psychological features and factors of jealousy in marital partners. Scientists identify the leading factors of jealousy of marriage partners personal characteristics, in particular: inadequate self-esteem, self-doubt, inferiority complex, as well as mental and neurotic personality disorders, abuse of alcohol, drugs, various psychoactive substances; jealousy of the traitor, which arise for self-defense; provocative games and flirting partner; negative previous experience of close relationships, in particular experiences of infidelity and marital infidelity in the relationship. Among the causes of jealousy are demographic, socio-psychological and individual-psychological one. Demographic factors are identified by age and gender. The presence of siblings, the order of birth in the family, the model of the parental family, etc. belong to the group of socio-psychological reasons. The group of individual psychological factors that influence the emergence and manifestation of jealousy is represented by the emotional sphere of personality (sentimentality, passion, affectivity, stress) and its psychological guidelines, inertia of mental processes, human self-esteem, value orientations.

Practical implications. The need to study jealousy, is the importance of knowing the nature and causes of their appearance in the process of psychological counseling of spouses who are on the verge of divorce due to jealousy. Theoretical materials can be used in the training process of the courses "Psychology of personality", "Age Psychology", "Differential Psychology", "Family Psychology", "Fundamentals psychological correction". Theoretical generalizations and conclusions can be used in the implementation of psychological advising marriage partners on problems arising from jealous marital relations.

Originality/value. Theoretical substantiation of the problem of the causes and manifestations of jealousy allows us to conclude that jealousy is characterized as a

complex psychological phenomenon related to the sphere of feelings and, depending on their features, is accompanied by different emotions.

Key words: *emotions, feelings, jealousy, causes of jealousy, demographic causes of jealousy, socio-psychological causes of jealousy, individual-psychological causes.*

Постановка проблеми. У процесі зародження та розвитку міжособистісних стосунків неабиякого значення набувають ті чи інші переживання, що відкладають відбиток на зміст і якість стосунків між партнерами по спілкуванню. Серед них – ревнощі. Це почуття є досить складним психологічним і моральним явищем, а тому вимагає детального осягнення його психологічної сутності для побудови гармонійних партнерських стосунків між людьми. Вияви ревнощів охоплюють широкі межі існування людини – від сімейних та дружніх стосунків, професії до сфери політики, науки тощо. Однак найбільша актуальність цього феномена спостерігається у сфері інтимно-сексуальних стосунків. Ревнощі, з одного боку, викликають деперсоналізацію партнера по спілкуванню, позбуваючи його індивідуальності й свободи, а з іншого боку, деформують свідомість самого суб'єкта, адже, перетворюють любов і кохання на примітивне прагнення володіти іншою людиною, панувати над нею. Одним із аспектів, що виявляє необхідність вивчення ревнощів, є важливість знання сутності та причин їх появи у процесі психологічного консультування подружжя, яке опинилося на межі розлучення через ревнощі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі ревнощів присвячені роботи різних зарубіжних та вітчизняних психологів. Серед них такі відомі психоаналітики, як: М. Кляйн, Ж. Лакан, З. Фройд, неофрейдисти А. Адлер та К.Хорні. Значний внесок у дослідження сутності та причин виникнення ревнощів здійснили О. Васильєва, П. Куттер, Д. Спірідонов. М. Фрідман. Серед українських дослідників проблему ревнощів вивчали Т. Данилова, С. Журавльова, О. Мартинова, Ю. Мошкіна, А. Пашковська тощо. Роботи А. Волкової та Е. Лінчевського присвячені проблемі класифікації ревнощів.

Аналіз публікацій показує, що ревнощі розглядаються з різних сторін: як емоція (короткочасне, гостре переживання) чи почуття, як закріплена настанова, як пристрасть та афект, що

характеризується втратою адекватності інтелектуальних функцій і поведінки. Однак результати цих досліджень є досить суперечливими, а тому вимагають певної систематизації, особливо стосовно причин виникнення ревнощів.

Метою статті є теоретичний аналіз причин виникнення та вияву ревнощів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Почуття ревнощів часто супроводжує будь-які стосунки людини (інтимні, ділові тощо). Крім того, ревнощі є одним із тих аспектів життя, які не змінюються з часом. Зважаючи на складність феномена ревнощів, встановлено неоднозначність як тлумачення цього поняття, так і причин їх виникнення та вияву. Зупинимось детальніше на аналізі наявних у літературі дефініцій. Так, на думку Е. Ільїна [4], ревнощі – це підозріле ставлення людини до об'єкта обожнювання, пов'язане з болісним сумнівом у його вірності або знанням про невірність об'єкта. У тлумачному словнику Д. М. Ушакова ревнощі визначаються як болісний сумнів у любові, вірності, відданості близької людини; як бажання володіти значущим для людини об'єктом [10].

Аналізуючи природу ревнощів, зупинимось на баченні цієї проблеми у глибинній психології З. Фрейда [9]. Як причини виникнення ревнощів, виходячи з основних методологічних принципів психоаналізу, можна виокремити протидію двох основних інстинктів – інстинкту життя та інстинкту смерті. Чим сильніша прихильність до джерела любові, тим, відповідно, більша залежність від нього. Тому почуття ревнощів виникає як реакція на страх втрати об'єкта, з яким пов'язане почуття задоволення. Найбільшого піку свого розвитку, на думку З. Фрейда, ревнощі набувають на едиповій фазі (дошкільне дитинство) щодо батьків протилежної статі. Ситуація посилюється, якщо на любов батька або матері претендує сиблінг. Брати і сестри змагаються між собою за любов батьків, що закріплює певну модель поведінки, яка може виявлятися в аналогічній ситуації в дорослому віці.

Слідом за З. Фрейдом дає своє пояснення ревнощів автор теорії об'єктних відносин М. Кляйн [6]. Дослідниця вбачає витоки формування і вияву ревнощів на більш ранніх етапах онтогенезу дитини, звертаючи увагу на розвиток характеру стосунків

немовляти з мамою. Первинний об'єкт, на який спрямоване лібідо (сексуальна енергія) новонародженого – материнські груди. Саме вони мають суперечливий вплив: є як джерелом отримання немовлям задоволення, так і причиною фрустрації. Через годування дитина отримує тепло або навпаки дискомфорт. Годування, згідно з М. Кляйн, визначає формування базової довіри або недовіри до світу, що, у свою чергу, є основою формування ставлення дитини до себе й оточення. Оскільки мама є основним джерелом отримання задоволення, саме її присутність або відсутність суттєво впливає на емоційний стан дитини. Чим частіше переживається задоволення від грудей, тим частіше немовля відчуває задоволення і подяку. У іншому випадку в нього розвивається заздрість щодо об'єкта своєї любові. Поступово у міру розвитку дитини (у віці 5 років – фалічна стадія розвитку, за З. Фрейдом) заздрісні імпульси трансформуються в ревності, адже, на об'єкт задоволення претендує ще інший дорослий, який викликає в дитини агресію.

Своєрідне трактування причин ревностей зустрічається у працях неофрейдистів, зокрема А. Адлера і К. Хорні, які значну роль відводили соціальному середовищу, де відбувалось виховання дитини. Спираючись на основні положення власної теорії, А. Адлер причину виникнення ревностей вбачає в наявності в людини комплексу неповноцінності. Чим невпевненіше відчуває себе людина, тим ревнивішою вона є [1]. На його думку, найбільш ревниві особи з високим соціальним статусом у соціумі, адже, у разі втрати об'єкта любові (кохання) під сумнів стають усі атрибути соціального успіху особистості. У чоловіків часто саме жінка постає як один із основних атрибутів його влади.

Хорні К. розглядає ревності як вияв невротичної потреби в любові, яка є складовою захисних механізмів психіки, що спрямовані на зниження базальної тривоги. Базальна тривога – це порівняно стабільне особистісне утворення, що визначає особливості стосунків людини з оточенням. Вона демонструє споконвічну боротьбу людини між бажанням покладатися на інших і неможливістю зробити це через недовіру та вороже ставлення до них [12]. Базальна тривога виражається в переживанні самот-

ності та незахищеності в потенційно небезпечному, на думку людини, світі.

Сприйняття будь-якого психологічного явища, в тому числі ревнощів, має соціально-демографічні та індивідуально-особистісні детермінанти. До соціально-демографічних факторів відносять стать, сімейний стан, наявність сиблінгів та порядок народження у сім'ї. Серед індивідуально-особистісних чинників значний вплив на виникнення ревнощів здійснюють особливості емоційного стану та реагування в конфліктних ситуаціях, наявність прикладу вияву ревнощів у батьківській сім'ї та схильність до прив'язаності.

Переживання ревнощів має й статеві особливості. Психологи К. Леві і К. Келлі виявили, що більшість чоловіків бояться зради фізичної, тоді як жінки – духовної. Крім того, чоловічі ревнощі живить «невпевненість у батьківстві», а також страх перед «вихованням чужого потомства». До того ж чоловіки більше ревнують при офіційно неформлених стосунках. У свою чергу, жінки ставлять на перше місце емоційну вірність через побоювання втратити годувальника для своїх дітей і захисника. На думку дослідників, на непевненість партнерів впливає невдалий досвід попередніх стосунків, хворобливі переживання від зради в минулому. Жінки частіше ревнують в ситуації, коли вони тривалий час виховують вдома маленьких дітей, а чоловіки ходять на роботу і тому мають широке коло спілкування. Жінки однаково гостро ревнують при підозрі в зраді, і якщо чоловік просто виявляє увагу до іншої жінки, оскільки для неї важлива не тільки фізична вірність партнера, але й якість стосунків з ним. Чоловіки гостріше ревнують тоді, коли підозрюють партнера в сексуальній зраді. При цьому жіноча агресія при ревнощах частіше спрямована на уявну чи реальну суперницю, чоловіча ж – на дружину, яка підозрюється у зраді [5].

Вікові особливості ревнощів виявляються в тому, що у парах із суттєвою різницею у віці на початку розвитку стосунків сильніше ревнує молодший партнер, а потім старший. Сімейний стан – ще одна детермінанта уявлень про почуття ревнощів. Людина, яка перебуває у шлюбі, не лише має певні уявлення про ревнощі, а й тією чи іншою мірою або вже відчула це почуття, або в подаль-

шому ризикує потрапити в ситуації, де можуть бути присутні ревності. Дещо інша ситуація з людьми, які лише перебувають у романтичних стосунках. Якщо сімейна людина ще може бути впевнена у постійності, вірності свого чоловіка або дружини, оскільки укладання шлюбу – добровільна, відповідальна справа, на яку погоджувалися обидва партнера. Це свідчить про серйозність намірів щодо один одного, то особистості, які перебувають у романтичних стосунках, більш схильні до виявів ревностей.

Важливу роль у виникненні життєвих настанів і зокрема ревностей відіграють сиблінги та порядок народження дитини у сім'ї [1]. Дослідження А. Адлера демонструють, що досвід старшої або молодшої дитини в сім'ї щодо інших дітей, особливості впливу батьківських настанов та цінностей змінюються з появою в сім'ї наступних дітей і визначає формування життєвого стилю. Від того, яке значення надає дитина ситуації, що склалася, залежить, як вплине порядок її народження на стиль життя та її міжособистісні стосунки в майбутньому. Згідно з А. Адлером, батьки зазвичай надмірно хвилюються щодо появи першої дитини і тому цілком віддають їй свою увагу. Первісток отримує від батьків безмежну турботу й любов. Єдина дитина у сім'ї володіє одночасно і рисами старшої дитини, і зберігає до зрілості дитячі риси. На думку А. Адлера, позиція такої дитини унікальна, оскільки в неї немає ні братів, ні сестер, з якими їй би доводилося конкурувати. Єдина дитина ніколи ні з ким не ділила своєї центральної позиції, не боролася з сиблінгом. Такі умови породжують особливу чутливість до материнської турботи й часто призводить до суперництва єдиної дитини з іншим із батьків. Єдині діти не схильні надто прив'язуватися до інших, оскільки звикли тривалий час знаходитися на самоті, тому і вияви ревностей бувають або достатньо стриманими, або взагалі відсутні. Народження другої дитини, на думку А. Адлера, змінює становище первістка і його погляди на світ. Він описує таку позицію, як положення «монарха, позбавленого трону», і стверджує, що цей досвід часто стає травматичним. Якщо ж народжується дитина іншої статі, то ця подія є не настільки драматичною, оскільки відсутнє пряме змагання. У цьому випадку характеристики старшої дитини виражені слабше. Адлер А. зазначав, що коли старша ди-

тина спостерігає, як її молодший брат або сестра перемагає в змаганні за батьківську увагу і турботу, вона буде схильна відвоювати верховенство в родині. Невдовзі дитина усвідомлює, що батьки дуже зайняті чи надміру байдужі до неї. У результаті первісток освоює стратегію виживання наодинці та привчає себе до ізоляції, не потребуючи прихильності чи ствердження. Тому старша дитина часто виростає консервативною, прагнучи до влади й лідерства. Крім того, суттєва різниця у віці з братом чи сестрою може спровокувати гострі ревності з боку старшої дитини.

Аналізуючи особливості розвитку середньої дитини, А. Адлер підкреслював, що вона є одночасно і старшою, і молодшою у сім'ї, а на її поведінку більше впливає старша дитина. Темп розвитку середньої дитини часто виявляється вищим, ніж у первістка. Молодший сиблінг же виростає схильним до суперництва, оскільки його стиль життя характеризується прагненням довести, що він краще за власного старшого брата чи сестру. Особливо це стосується сиблінгів однакової статі. Ревності часто виявляються в них провідним почуттям стосовно братів, сестер чи близького оточення. Таким чином, особливості розвитку дітей, обумовлені порядком їх народження, впливають на появу схильності до ревностей.

Крім того, серед соціально-психологічних факторів ревностей А. Волкова виділяє бідність міжособистісних зв'язків, що виявляється у відсутності іншого партнера, яким можна було б замінити втрачені стосунки.

Таким чином, такі соціально-психологічні та демографічні характеристики, як стать, сімейний стан та наявність сиблінгів значною мірою впливають на закріплення соціальних настанов, виникнення ревностей та формування моделей їх вияву в подальшому особистому житті.

До індивідуально-психологічних чинників, які можуть викликати й посилювати ревності, відносяться особливості емоційної та ціннісної сфер особистості. Так, звичайний психічний стан може впливати певною мірою на особливості реакції в конфліктних ситуаціях або ситуаціях фрустрації. Емоційні стани породжуються об'єктами, що мають для людини цінність, а якість переживань залежить, у першу чергу, не від його зовніш-

ніх властивостей, а від особистісного змісту і значення для людини, яке їм надається. Почуття у цілому і ревності зокрема пригнічують чи спонукають активність людини.

Страх і власницькі почуття часто супроводжують близькі стосунки, залучаючись у які людина бажає, щоб партнер любив тільки її та відповідав взаємністю. Вона переживає страх пережити відмову в коханні чи втратити партнера через інтерес до нього з боку іншої людини. Все це так чи інакше породжує ревності. Коли над ревностями втрачається контроль, виникає почуття власності, яке виявляється стурбованістю через можливу втрату партнера. Звичайні соціальні інтеракції можуть викликати в такій людині невинувато бурхливу реакцію. Виникненню власницького почуття можуть сприяти комплекс неповноцінності, особистісна незрілість людини, яка вимагає абсолютної й безумовної відданості від партнера, не приймаючи ідеї про необхідність для його психологічного розвитку існування особистого простору.

Крім того, серед індивідуально-психологічних особливостей, які впливають на появу та вияв ревності, виділяються такі особливості емоційної сфери людини [4]:

- сентиментальність (таким людям властива висока емоційна чутливість, тому будь-яка не значна ситуація викликає в них негативні переживання, оскільки їх емоції зосереджені на власній особистості);

- пристрасність (пристрасні люди характеризуються сильними і глибокими переживаннями, повною відданістю об'єкту власної пристрасті);

- афективність (афективні люди схильні до бурхливих емоційних переживань, часто втрачаючи контроль над собою);

- стресогенність (стресогенні люди легко засмучуються навіть за наявності незначних складнощів, втрачають самоконтроль та здатність правильно реагувати на стресові впливи, часто стають бездіяльними).

Те, як людина сприймає дійсність, як буде реагувати на ті чи інші життєві умови залежить ще й від особливостей її ціннісної сфери. Саме тому не менш важливим чинником виникнення, посилення та вияву ревності є ціннісні орієнтації особистості. Наприклад, характерною для людини, яка керується здебільшого духов-

ними цінностями, буде стримана форма вияву ревнощів. Глибоко віруючі люди впевнені у вірності значущої для них людини, оскільки подружжя зрада розцінюється ними, як тяжкий гріх, а тому в них взагалі відсутні поняття «ревнувати», «підозрювати».

Для людини, для якої в житті важлива статусно-рольова позиція у суспільстві та яка керується матеріальними цінностями, ревнощі вже мають глибоке значення. Як правило, такі люди навіть дуже болісно уявляють собі, що значуща людина може їх зрадити чи покинути. Вони ревнують до вищих за матеріальним становищем колег, оскільки об'єктом їхньої уваги виступають гроші. Таким чином, ціннісна сфера особистості позначається на ставленні до дійсності в цілому та особливостях вияву ревнощів зокрема.

Не менш важливим індивідуально-психологічним чинником, що може впливати на виникнення та вияв ревнощів, виступає схильність людини прив'язуватись до іншого. Боулбі Дж. [2] стверджував, що зрозуміти людську поведінку можна, лише проаналізувавши середовище, в якому вона формується. Він виділив такий механізм формування прихильності дитини: на початку соціальні реакції немовляти не диференціюються (наприклад, воно посміхається будь-якій людині чи плаче через те, що вона йде від нього). Приблизно у віці 3–6 місяців спрямованість реакцій немовляти звужується до кількох близьких людей, стосовно однієї людини формується явна перевага. До незнайомих людей вони починають ставитися насторожено. Стаючи з віком більш рухливими, немовлята починають більш активно утримувати поруч основний об'єкт прихильності: стежать за тим, де знаходиться цей батько, і відслідковують будь-який знак, що свідчить про його намагання піти, а отже, викликає в дитини тривогу. На думку Дж. Боулбі, дитина відчуває потребу залишатися поруч із близькою людиною, оскільки втрата контакту з нею на рівні інстинкту переживається як ризик для дитини загинути. Розробляючи власну теорію прив'язаності, Дж. Боулбі описує певні типи емоційного зв'язку з іншою людиною, які сприяють виникненню ревнощів: стурбована прив'язаність та уникнення. Перший тип виявляється переживанням тривоги у стосунках, позитивному сприйманні партнера та негативному сприйнятті себе. Люди з цим типом прив'язаності де-

монструють повну залежність від емоційної підтримки партнера. Особи, для яких у стосунках характерний стиль уникнення, намагаються уникати надмірної емоційної прихильності, що робить їх вразливими до образ і негативних переживань. Цей стиль виступає у двох формах – відстороненому уникненні та боязкому, що вирізняється тенденцією сприймати себе і ставлення партнера негативно. Така людина уникає довірливих стосунків, оскільки постійно відчуває брак піклування про себе з боку партнера. Таким чином, наявність у людини такої стурбованої прив'язаності чи боязкого уникнення провокують у неї виникнення та вияв ревнощів.

Аналізуючи індивідуально-психологічні фактори посилення ревнощів, А. Волкова виділяє такі:

- інертність психічних процесів, які ускладнюють усвідомлення, реагування й дії в певній ситуації;
- ідеалістичність деяких настанов, при яких людина не допускає жодних компромісів у стосунках із партнером;
- владне ставлення до речей та осіб;
- самооцінка (завищена самооцінка породжує деспотичну поведінку при переживанні ревнощів, занижена викликає переживання власної неповноцінності);
- надмірна залежність від партнера в досягненні будь-яких життєво важливих цілей [3].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Ревнощі характеризуються як складний психологічний феномен, що відноситься до сфери почуттів та залежно від їх особливостей супроводжується різними емоціями. Серед причин виникнення ревнощів виділяють демографічні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні. Демографічні чинники виявляються через вік та стать. Наявність сиблінгів, порядок народження, модель батьківської сім'ї тощо відносяться до групи соціально-психологічних причини. Група індивідуально-психологічних чинників, які впливають на виникнення та вияв ревнощів, представлена особливостями емоційної сфери особистості (сентиментальність, пристрасність, афективність, стресогенність, прив'язаність) та її психологічних

настанов, інертністю психічних процесів, самооцінкою людини, її ціннісних орієнтацій.

Наступний крок подальшого дослідження ми вбачаємо в емпіричному виявленні особливостей уявлень про ревності в період молодості, який є сенситивним для створення сім'ї.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологи. Москва, 1995. 261 с.
2. Боулби Дж. Привязанность / под ред. Г. В. Бурменской. Москва, 2003.
3. Волкова А. Н. Опыт исследования супружеской неверности. *Вопросы психологии*. 1989. № 2. С. 98–102.
4. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург: Питер, 2002.
5. Ильин Е. П. Психология мужчины и женщины. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 554 с.
6. Кляйн М. Зависть и благодарность. Исследование бессознательных источников. Санкт-Петербург: Б.С.К., 1997. 96 с.
7. Пашковская А. В. Ревность как мотивация преступного поведения. *Вестник Московского университета. Серия II Право*. 2007. № 1. С. 38–47.
8. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / В. Б. Шапар, В. О. Оліфір, А. С. Куфлієвський та ін. Харків: Прапор, 2009. 672 с.
9. Спиридонов Д. В. Динамическая модель ревности: концептуальные, клинические и функциональные аспекты. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2013. № 2. С. 45–48.
10. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. Москва, 2000.
11. Фридман М. Психология ревности / пер. с нем. М. Кобылинской. Москва: Современный гуманитарный университет, 2009. 140 с.
12. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Москва: Академический проект, 2006. 208 с.

References

1. Adler, A. (1995), *Practice and theory of individual psychology*, Moscow.
2. Boulbi, Dzh. (2003), *Affection*, in G. V. Burmenskoyi H.V. (Ed.), Moscow.
3. Volkova, A. (1989), The experience of researching adultery, *Psychology issues*, No. 2, pp. 98–102.

4. Пуйн, Е. П. (2002), *Emotions and feelings*, St. Petersburg.
5. Пуйн, Е. П. (2002), *Psychology of man and woman*, St. Petersburg.
6. Клиаин, М. (1997), *Envy and gratitude. Exploring unconscious sources*, B.S.K., St. Petersburg.
7. Pashkovskaia, A. V. (2007), Jealousy as a motivation for criminal behavior, *Bulletin of Moscow University. Series II: Law*, Moscow, No.1, pp. 38–47.
8. Shapar, V. B., Olifir, V. O. and Kufliievskiy, A. S. (2009), *Psychological explanatory dictionary of the most modern terms*, Kharkov.
9. Spiridonov, D. V. (2013), Dynamic model of jealousy: conceptual, clinical and functional aspects, *Journal of Practical Psychology and Psychoanalysis*, Moscow, No. 2, pp. 45–48.
10. Ushakov, D. N. (2000), *Explanatory dictionary of the Russian language*, Moscow.
11. Fridman, M. (2009), *Psychology of jealousy*, translated by Kobylinska, M., Modern Humanities University, Moscow.
12. Horni, K. (2006), *The neurotic personality of our time*, Academic project, Moscow.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ОСВІТА. СОЦІАЛЬНІ
ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 1 (6)**

Відповідальні за випуск

Гончаренко О. Г.,

Аніщенко В. О.

Редактор літературний

Сила Л. М.

Комп'ютерна верстка і макетування

Олефіренко В. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 02.07.2021 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 11,16.
Тираж 100 пр. Зам. № 75/21.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.